

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΑΝΔΡΙΝΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012202003003)

Θέμα: «Ο Μιχαήλ Α. Ροδάς (1884-1948) και το ενδιαφέρον του για τη Μεσσηνία»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4
Α΄ Κεφάλαιο	
Γέννηση, οικογένεια και σπουδές του Μ. Λ. Ροδά	6
1.1. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του.....	6
1.2. Η μετάβασή του στη Μικρά Ασία και η καριέρα του στο θέατρο	9
1.3. Ο Μ. Λ. Ροδάς εν μέσω πολέμων.....	12
Β΄ Κεφάλαιο	
Ο Μιχαήλ Λ. Ροδάς και η ανέλιξή του στο δημοσιογραφικό στάδιο.....	14
2.1. Η πορεία του Μ. Λ. Ροδά ως δημοσιογράφου και κριτικού.....	14
2.2. Η συμβολή του νεοελληνικού Θεάτρου στην ψυχαγωγία των στρατιωτών σε περιόδους πολέμου	20
2.3. Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στον Τύπο	22
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η εμπλοκή του Μ. Λ. Ροδά στο Μικρασιατικό Ζήτημα	26
3.1. Το ιστορικό υπόβαθρο της εκστρατείας στη Μ. Ασία.	26
3.2. Ο Μιχαήλ Λ. Ροδάς και το μικρασιατικό ζήτημα	29
3.3. Το ζήτημα της λογοκρισίας του Τύπου στη Σμύρνη.....	40
Δ΄ Κεφάλαιο	
Ο Μ. Λ. Ροδάς και το ενδιαφέρον του για τη Μεσσηνία μέσα από τον τύπο της εποχής.....	45
4.1. Η έρευνα του Μ. Λ. Ροδά επί των μεσσηνιακών υποδομών.....	45
4.2. Το ζήτημα των αποξηραντικών έργων στο πλαίσιο της γεωργικής ανάπτυξης	48
4.3. Το συνεταιριστικό κίνημα και η εξέλιξή του στη Μεσσηνία.....	48
4.4. Το προσφυγικό ζήτημα στη Μεσσηνία και την Καλαμάτα.....	50
4.5. Ο Μ. Λ. Ροδάς για την ανάδειξη της Κυπαρισσίας.....	54
Επίλογος.....	60
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	62
Παράρτημα.....	67
Περίληψη.....	86

*«Προϋπήξαμεν εις την Μικράν
Ασίαν από της εποχής του Θεού,
του πυρός και του ηλίου...»*

Μ. Α. Ροδάς

Πρόλογος

Η συγκεκριμένη διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές», του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου που εδρεύει στην Καλαμάτα. Ο τίτλος της, «Ο Μιχαήλ Λ. Ροδάς (1884-1948) και το ενδιαφέρον του για τη Μεσσηνία» καταδεικνύει το περιεχόμενο της μελέτης. Ο Μιχαήλ Λ. Ροδάς υπήρξε εξέχων δημοσιογράφος, συγγραφέας διηγημάτων, θεατρικός συγγραφέας αλλά και κριτικός της Τέχνης. Το βάπτισμα του πυρός τόσο στον λογοτεχνικό όσο και στον δημοσιογραφικό χώρο έλαβε ήδη από τότε που εργαζόταν στο βιβλιοπωλείο και τυπογραφείο του Χρ. Σπηλιόπουλου στο Αίγιο. Το γεγονός αυτό λειτούργησε καταλυτικά στη μετέπειτα πορεία του δεδομένου ότι στο χώρο εκείνο ανδρώθηκε πνευματικά εξαιτίας του ατέρμονου πολιτιστικού πλούτου με τον οποίο ήρθε σε επαφή. Ο Μιχαήλ Ροδάς έζησε σε μια κρίσιμη εποχή για την Ελλάδα καθώς οι πολεμικές αναμετρήσεις, οι διπλωματικές εξελίξεις και οι πολιτικές επιλογές καθόρισαν την τύχη του ελληνισμού αλλά κυρίως διαμόρφωσαν τον γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας όπως τον ξέρουμε σήμερα. Ο Ροδάς λόγω της δημοσιογραφικής του ιδιότητας αλλά και λόγω της τοποθέτησής του ως Διευθυντής στο Γραφείο Τύπου και Λογοκρισίας της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης έζησε από κοντά τα γεγονότα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου τα οποία και κατέγραφε στις ανταποκρίσεις του στον Τύπο της εποχής. Πολύτιμος αρωγός στη μελέτη της προσωπικότητας του Μιχαήλ Ροδά αποτελεί η συγγραφική του παρακαταθήκη, όπως αυτή αποτυπώνεται κυρίως στα βιβλία του: «Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία 1918 – 1922», «Πώς η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας» και «Πώς βλέπω την Ελλάδα».

Στο σημείο αυτό επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου διατριβής, κ. Θανάση Χρήστου, για το κίνητρο και την έμπνευση στην επιλογή ενός εξόχως σημαντικού θέματος, καθώς και για την συμβολή του στο ερευνητικό κομμάτι της διατριβής μου, όπως επίσης και για τις υποδείξεις, την προθυμία του και την αμέριστη συμπαράστασή του στην ολοκλήρωση αυτού του πονήματος.

Εισαγωγή

Ο Μιχαήλ Λ. Ροδάς γεννήθηκε στην Αράχωβα Αιγίου το 1884 και απεβίωσε το 1948 στην Αθήνα. Από τα πρώτα χρόνια της ζωής του διέθετε ανήσυχο και φιλοπερίεργο πνεύμα, εσώτερη δύναμη και ιδανικά, ιδιαίτερη έφεση στη μάθηση αλλά και πείσμονα ζήλο για την απόκτηση γνώσεων. Ο Μιχαήλ Λ. Ροδάς, στο βιβλιοπωλείο και τυπογραφείο, όπου εργαζόταν, μελετούσε διάφορα συγγράμματα ενώ παράλληλα διάβαζε και τον πατρινό τύπο και πιο συγκεκριμένα τις εφημερίδες «Πελοπόννησος» και «Νεολόγος». Ο Ροδάς παρατηρώντας ότι ο αιγιακός τύπος δεν διέθετε μόνιμους ανταποκριτές αποφάσισε ο ίδιος να αποστέλλει τα κείμενά του στην εφημερίδα «Νεολόγος». Αργότερα και αφού είχε ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ο Ροδάς βρέθηκε στο επίκεντρο των πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων ως πολεμικός ανταποκριτής στέλνοντας ολοσέλιδα τηλεγραφήματα στην εφημερίδα «Πατρίς». Επιπλέον ο ίδιος κατέγραφε τόσο τα πολεμικά γεγονότα στο πεδίο της μάχης όσο και τις εσωτερικές συγκρούσεις της χώρας σε επίπεδο πολιτικό. Αυτές αφορούσαν κυρίως στο πολιτικό χάσμα που είχε προκληθεί ως απόρροια των διαφορετικών στρατιωτικών και πολιτικών εκτιμήσεων του Ελευθέριου Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου αντίστοιχα και ως εκ τούτου τα άρθρα και οι δημοσιεύσεις του Ροδά έτυχαν μεγάλης αποδοχής από το κοινό. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο ίδιος ο Ροδάς ακολουθώντας τις δημοκρατικές του αξίες υποστήριζε σε κάθε περίπτωση τον Ελευθέριο Βενιζέλο τον οποίο ανιδιοτελώς ακολούθησε σε όλους τους ιστορικούς του αγώνες.

Ύστερα από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο Μιχαήλ Ροδάς ορίστηκε Διευθυντής του Γραφείου Τύπου της Ύπατης Αρμοστείας και Λογοκρισίας Σμύρνης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Μέσω της θέσης του αυτής ο Ροδάς είχε τη δυνατότητα να παρακολουθεί δια ζώσης τις διπλωματικές και στρατιωτικές εξελίξεις που λάμβαναν χώρα την εποχή εκείνη προβαίνοντας μάλιστα και σε δημοσιεύσεις σε έγκριτες εφημερίδες, όπως το «Ελεύθερο Βήμα» και η «Εθνική Φωνή». Ακολούθως οι δημοσιεύσεις αυτές συμπεριλήφθηκαν στο βιβλίο του «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1918-1922» το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1950. Στο εν λόγω βιβλίο, το οποίο από αρκετούς θεωρείται ως «τα απομνημονεύματά του», αποτυπώνονται με ανάγλυφο τρόπο τα ιστορικά, πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα τα οποία έζησε ο ίδιος στη Σμύρνη, αρχικά ως δημοσιογράφος και αργότερα με την επίσημη αποστολή του

ως Διευθυντής του Γραφείου Τύπου και Λογοκρισίας της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης.

Ο Μιχαήλ Ροδάς ως γνήσιος ευπατρίδης, άνθρωπος ευσυνείδητος και ηθικά αδιάλλακτος ήρθε αρκετές φορές σε σύγκρουση με τον Ύπατο Αρμοστή, Αριστείδη Στεργιάδη. Ωστόσο, παρέμεινε στη θέση του με την πεποίθηση ότι ξεπλήρωνε ιερό καθήκον έναντι της πατρίδας. Επομένως αποτελεί ίσως έναν αδιάψευστο μάρτυρα των γεγονότων που προηγήθηκαν της Μικρασιατικής Καταστροφής. Ύστερα από την καταστροφή στη Μικρασία και την επάνοδό του στην Ελλάδα ασχολήθηκε με το θέατρο ως κριτικός του θεάτρου αλλά και ως απεσταλμένος του «Ελεύθερου Βήματος» στην ελληνική Περιφέρεια. Άξιο αναφοράς και μελέτης αποτελεί και το ενδιαφέρον του για τη Μεσσηνία το οποίο καταδεικνύεται από τα άρθρα και τις δημοσιεύσεις του στις τοπικές εφημερίδες «Σημαία» και «Θάρρος» όπως και στο βιβλίο του «Πώς βλέπω την Ελλάδα».

Η προκείμενη μεταπτυχιακή εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο Α΄ Κεφάλαιο παρουσιάζεται η ζωή και οι οικογενειακές καταβολές του Μιχαήλ Λ. Ροδά, τα πρώτα του βήματα στο δημοσιογραφικό χώρο, καθώς και η ενασχόλησή του με το Θέατρο κατά την μετάβασή του στη Μικρά Ασία. Το Β΄ Κεφάλαιο επικεντρώνεται τόσο στην ανέλιξη του στο στάδιο της δημοσιογραφίας όσο και στην πορεία του ως δημοσιογράφου, θεατρικού συγγραφέα και κριτικού της Τέχνης. Το Γ΄ Κεφάλαιο επικεντρώνεται στην εμπλοκή του στον Μικρασιατικό ζήτημα, στις σχέσεις του με τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας καθώς και στις σχέσεις του με το πολιτικό προσωπικό και τα στελέχη των πρεσβειών των Μεγάλων Δυνάμεων. Τέλος το Δ΄ Κεφάλαιο αφορά στο ενδιαφέρον του Μιχαήλ Λ. Ροδά για τη Μεσσηνία μέσω του τύπου της εποχής όπως άλλωστε διαφαίνεται και από τα άρθρα και τις δημοσιεύσεις του στις τοπικές εφημερίδες.

Έχοντας ως οδηγό το ίδιο του το παρελθόν, την εξελικτική του πορεία ως ενδιαφέρουσας και πολυσχιδούς προσωπικότητας στο πέρασμα του χρόνου, την παρουσία του στα διαδραματιζόμενα γεγονότα της εποχής εκείνης και την εσωτερική του διαίσθηση, ένεκα του υψηλού κριτηρίου το οποίο διέθετε, αλλά κυρίως λόγω της παράτολμης και αδιακρίτως γνωριμιών απόδοσης ευθυνών, η μελέτη της προσωπικότητας του Μιχαήλ Λ. Ροδά καθίσταται πολυσήμαντη, εξόχως ενδιαφέρουσα, αλλά και αναγκαία στο όνομα της αλήθειας και της απονομής ιστορικής δικαιοσύνης.

Α΄ Κεφάλαιο

Γέννηση, οικογένεια και σπουδές του Μ. Α. Ροδά

1.1. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του

Ο Μιχαήλ Α. Ροδάς γεννήθηκε το 1848 στην Αράχωβα, ένα χωριό της περιοχής του Αιγίου, όπου και μεγάλωσε. Εκεί έμαθε τα πρώτα του γράμματα και ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του. Ήδη από μικρή ηλικία είχε την τάση να ξεφύγει από τα περιορισμένα όρια του χωριού του, ορμώμενος από τις εσωτερικές του ανησυχίες και τον πόθο του να δημιουργήσει τη δική του ζωή¹. Ο Ροδάς πήρε πολύ νωρίς την απόφαση να αποχωρήσει από το χωριό του βρίσκοντας τη δύναμη με πολύ λίγα εφόδια να οδεύσει προς το Αίγιο μένοντας έτσι πιστός στις αντιλήψεις και τα ιδανικά όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί μέχρι τότε μέσα του. Όταν έφτασε στο Αίγιο και χωρίς την παρέμβαση κάποιου, που θα τον βοηθούσε να αποκατασταθεί, μαθήτευσε σε ένα τυπογραφείο και με ένα μικρό ημερομίσθιο που λάμβανε κατόρθωσε αρχικά να επιβιώσει αλλά και στη συνέχεια να εξελιχθεί πνευματικά. Για τον Ροδά το βιβλιοπωλείο του Χρήστου Σπηλιόπουλου στο Αίγιο υπήρξε το μεγάλο κι ανεξάντλητο σπουδαστήριο αλλά και η αφετηρία της πνευματικής του ανάτασης και δημιουργίας. Μάλιστα στο αυτογραφικό του χρονικό με τίτλο «*Τα πρώτα μου χρόνια στη Βοστίτσα*», αναφέρεται με ιδιαίτερο θαυμασμό και αγάπη για το βιβλιοπωλείο-τυπογραφείο το οποίο αποτέλεσε το εφαλτήριο της καριέρας του ως δημοσιογράφος. Ο ίδιος σημείωνε χαρακτηριστικά:

«Τα βιβλία ήταν στη διάθεση μου τις ώρες που δεν είχα δουλειά. Και διάβαζα αδιάκοπα. Εκτός όμως από το βιβλιοπωλείο ήταν και το τυπογραφείο. Ένα μικρό τυπογραφείο με χειροκίνητο πιεστήριο μικρό για κάρτες και αγγελίες και ένα μεγάλο για εφημεριδούλα, που έβγαινε μια φορά την εβδομάδα, για να δημοσιεύει περισσότερο τους πλειστηριασμούς των συμβολαιογράφων. Το τυπογραφείο ήταν για μένα κάτι το προσφιλές, γιατί μου άνοιγε ένα νέο κόσμο μπροστά μου».

Το βιβλιοπωλείο αυτό στο Αίγιο μετεβλήθη σε Σχολή για τον Ροδά. Ο ίδιος στο τυπογραφείο στοιχειοθετούσε, μελετούσε βιβλία και διάβαζε τις πατρινές εφημερίδες «*Πελοπόννησο*» και «*Νεολόγο*» που έφταναν το πρωί με το τρένο. Στο Αίγιο οι εφημερίδες δεν είχαν ανταποκριτές στη διάθεσή τους², ενώ ο Ροδάς ξεκίνησε

¹ Μ. Α. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1950, σ. 25

² Μ. Α. Ροδάς, «Το χρονικό μιας επαρχίας. Τα πρώτα μου χρόνια», *Νέα Εστία* 495, σ. 233

σταδιακά να γράφει και να αποστέλει τα κείμενά του στο «Νεολόγο». Μεταξύ των άλλων ο Ροδάς έγραφε³ για την εμπειρία του στο βιβλιοπωλείο του Χρήστου Σπηλιόπουλου, για το οποίο ένιωθε απέραντη ευγνωμοσύνη:

«Κοντά στο μεσημέρι, σαν τελείωσε τα ψώνια του ο πατέρας, με πήγε στο σπουδαστήριο του Χρήστου Σπηλιόπουλου, που έμελλε να γίνει ο πνευματικός πατέρας και πνευματικός ναός μου. Και το σπουδαστήριο ήταν το κεντρικό βιβλιοπωλείο και χαρτοπωλείο, το τυπογραφείο και το βιβλιοπωλείο. Με παρέδωσε ο πατέρας στον Χρήστο Σπηλιόπουλο, μού έδωσε την ευχή του κι έφυγε για το χωριό. Πέντε αδέρφια αποτελούσαν την οικογένεια των Σπηλιόπουλων, που η καταγωγή των ήταν από το γειτονικό χωριό μου, την Παρασκευή. Ο Χρήστος είχε το βιβλιοπωλείο, ο Αντρέας ήταν γιατρός κοσμογάπητος με την επιστημονική του καλοσύνη, ζούσε με τ' όνειρο να βγει (βουλευτής) Αιγιαλείας, αλλά ποτέ δεν το κατόρθωσε, ο Βασίλης έμενε στην Αθήνα καθηγητής των μαθηματικών στη Ριζάρειο Σχολή, ο Νίκος, ανώτερος δασικός, σπουδασμένος στη Γερμανία, και ο Γιάννης παρέμεινε στο χωριό και επέβλεπε τα χτήματα των. Πατριαρχική οικογένεια από τις συμπαθέστερες στο χωριό και στο Αίγιο».

Εν συνεχεία ο Ροδάς κατάφερε να προμηθευτεί και άλλα βιβλία από την Αθήνα, όπως το γαλλικό δράμα του Βερναδάκη με τίτλο «Μερόπη» το οποίο είχε τυπωθεί από τον Κωνσταντινίδη, έναν περιώνυμο εκδότη της πρωτεύουσας. Επιπλέον, απέκτησε πρόσβαση και σε άλλα έργα όπως τη «Σύζυγο του Κλαυδίου», τη «Μαρία Δοξοπατρή», ένα μονόλογο στην ελευθερία, και τη «Γαλάτεια» του Σπύρου Βασιλειάδη. Ο Ροδάς μελετούσε τα βιβλία αυτά με ιδιαίτερη προσοχή και ζήλο θεωρώντας ότι με τον τρόπο αυτό του δινόταν η ευκαιρία να «σπουδάσει» στο βιβλιοπωλείο το οποίο είχε μετατρέψει σε ένα «μικρό πανεπιστήμιο». Στο τυπογραφείο ο Ροδάς επιχείρησε με κάθε τρόπο να ανελιχθεί πνευματικά εμπορούμενος από υψηλές αξίες και ευγενή ιδανικά. Και ενώ εκείνη την εποχή οι νέοι από το Αίγιο και την Πελοπόννησο γενικότερα έφευγαν προς την Αμερική, καθώς η μετανάστευση πέρα από τον Ατλαντικό αποτελούσε μια υπόσχεση ευημερίας, ο Ροδάς δεν τον σκεφτόταν τουλάχιστον στη δεδομένη χρονική στιγμή, αφού είχε οραματιστεί έναν διαφορετικό, φωτεινό κόσμο, τον κόσμο των Γραμμάτων και της Τέχνης που δεν είχε σχέση με το υλικό κέρδος:

³ Περιοδικό «Νέα Εστία», τεύχος 495, 1947

«Δεν σκέφτηκα ούτε μια στιγμή. Προτιμούσα να μυρίζω το τυπογραφικό μελάνι ή να βλέπω τον Γιάννη Βοτσάρη να παίζει τον Τάσο στην «Γκόλφω» ή ν' ακούω τη βροντερή φωνή του Βασίλη του Αργυρόπουλου, του Σμυρναίου να λέη: «Αίμα, Ιάγε, αίμα...» παρά να βγάλω εισιτήριο στο μεταναστευτικό γραφείο ή να ξενυχτίσω στο λιμενοβραχίονα των Πατρών για να περιμένω το υπερωκεάνειο».⁴

Στη συνέχεια ο Ροδάς, παρακινούμενος από τους φίλους του και βλέποντας τα υπόλοιπα παιδιά της επαρχίας να μεταναστεύουν για άλλα μέρη, αποφάσισε να εγκαταλείψει το Αίγιο και να μεταβεί στην Αθήνα. Παρά το γεγονός ότι οι φίλοι του τον πίεζαν να πάει στην Αμερική, εντούτοις ο Ροδάς προτίμησε την πρωτεύουσα, για την οποία έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη, αν και δεν την είχε γνωρίσει δια ζώσης, καθώς αντιλαμβανόταν ότι οι συνθήκες στην Αμερική θα ήταν αφενός χαοτικές για τον ίδιο και αφετέρου δεν ταίριαζαν στην ψυχοσύνθεση, τους οραματισμούς και τις ανησυχίες του. Όταν λοιπόν αποφάσισε να μεταβεί στην Αθήνα, ανακοίνωσε στο Χρήστο Σπηλιόπουλο την απόφασή του να αναχωρήσει από το Αίγιο, εκείνος του απάντησε πως πράγματι δεν υπήρχε κάτι το οποίο να τον κρατάει στο Αίγιο, παρά το γεγονός ότι το βιβλιοπωλείο το προόριζε για τον Ροδά, δεδομένου ότι ο ίδιος δεν είχε παιδιά. Ο Ροδάς, ωστόσο, ήταν αποφασισμένος να φύγει, αν και η πρόταση αυτή ήταν ιδιαίτερος δελεαστική ιδίως για την οικονομική του ασφάλεια και σταθερότητα. Ο Ροδάς ανακοίνωσε στους δικούς του ότι επρόκειτο να φύγει και όπως ήταν φυσικό η συγκινησιακή φόρτιση που ακολούθησε ήταν έντονη. Χαρακτηριστική εικόνα ήταν αυτή της αδερφής του Σπυριδούλας:

«Η αδερφή μου με την παρθενική ομορφιά της, χωριατοπούλα δροσερή και κοκκινομάγουλη, με κρατούσε από το χέρι σα μικρό παιδί και φαινόταν σαν να μούλεγε: «Μη φύγης». Μα όσο κοντοζυγώναμε στο Αίγιο, στο σιδηροδρομικό σταθμό, τόσο και το χέρι της δενότανε με το δικό μου. Ήταν μια ημέρα πανηγυρική με τ' Απριλιάτικα λουλούδια της. Μια αληθινή πρόκληση σε ταξίδι».

Το ταξίδι του για την Αθήνα ξεκίνησε και πλέον ο ίδιος είχε συνειδητοποιήσει ότι νέοι ορίζοντες ανοίγονταν με καλύτερη προοπτική για την προσωπική και κοινωνική εξέλιξή του:

«Περάσαμε την Κόρινθο. Σε λίγο και τον Ισθμό. Βρισκόμαστε στη γη της Αττικής. Εκεί μεταξύ Αγίων Θεοδώρων και Μεγάρων στέκουν τα πεύκα σε πυκνή παράταξη και χαιρετίζουν τους ταξιδιώτες. Η ώρα περνάει, αρχίζει να σουρουπώνει.

⁴ Περιοδικό «Νέα Εστία» τεύχος 495, σ. 236

Να η Ελευσίνα. Και έπειτα από την ανηφορική γραμμή ξεπροβάλλει το Αθηναϊκό όραμα, πλημμύρα από φωσφορισμούς, ένα φωτεινό πέλαγο μυστηριακό για τους πρωτοφερμένους, λες κι ήταν μυριάδες λαμπερά καρφιά μπηγμένα σ' αυτή τη μαγική πολιτεία που την λένε Αθήνα. Τα μάτια μου δεν χόρταιναν να βλέπουν, και η ψυχή μου ν' αναγαλιάζη γιατί επί τέλους έφτασα εκεί όπου τα πεπρωμένα μου με είχαν τάξει, να μεγαλώσω, να ζήσω, να προσφέρω τα νειάτα μου, το θάρρος μου, να γίνω πολίτης της Δημοκρατικής Αθήνας και να παραδοθώ στο χόμα της».⁵

Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι ο Ροδάς μέχρι τότε δεν είχε κάποιον συγκεκριμένο προσανατολισμό όσον αφορά στην κατεύθυνση που επρόκειτο να ακολουθήσει αλλά ο ίδιος βασιζόταν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν τον κόσμο και αναλόγως πορευόταν. Ο Ροδάς συνεπαρμένος στην ιδέα του να διευρύνει τους ορίζοντές του και ακολουθώντας το ρεύμα των νέων της εποχής του, οι οποίοι εγκατέλειπαν τον τόπο τους αναζητώντας μια νέα ζωή με περισσότερες ευκαιρίες και καλύτερη προοπτική, αποφάσισε να πραγματοποιήσει το όνειρό του και σε αυτό στόχευε με τη μετάβασή του στην Αθήνα. Πρωτίστως ασχολήθηκε με την τυπογραφία και στη συνέχεια, εξαιτίας της λατρείας που είχε για το θέατρο, εργάστηκε ως ηθοποιός μέχρι τελικά να κατασταλάξει στη δημοσιογραφία.

1.2. Η μετάβασή του στη Μικρά Ασία και η καριέρα του στο θέατρο

Ο Μιχαήλ Ροδάς λοιπόν εγκατέλειψε τη γενέτειρα του και ύστερα από το διάστημα της παραμονής του στο Αίγιο έφυγε για την Αθήνα και από εκεί ταξίδεψε προς τα Μικρασιατικά παράλια, αρχικά επισκέφτηκε τη Σμύρνη και στη συνέχεια ταξίδεψε προς την Κωνσταντινούπολη. Στην Πόλη του δόθηκε η δυνατότητα να καλλιεργήσει την αγάπη του για το Θέατρο, μέσα από το οποίο αντιλαμβανόταν τη ζωή στη φωτεινή και αριστοτεχνική της διάσταση. Αρχικά άδραξε την ευκαιρία από τους περιοδεύοντες θιάσους της περιοχής με τα έργα των οποίων ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με το θέατρο⁶. Ο ίδιος σε πρώτη φάση προσχώρησε σε μικρούς θιάσους, ενώ στη συνέχεια εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη στο θέατρο του Ωδείου έχοντας συμπεριληφθεί στον θίασο της διακεκριμένης καλλιτέχνης της εποχής, Αικατερίνης Βερώνης, από το 1906 έως το 1911. Ως ηθοποιός ο Ροδάκης, αυτό ήταν το αρχικό επώνυμο του Μ. Α. Ροδά, συμμετείχε σε πολλές παραστάσεις

⁵ Εφημερίδα «Νέα Εστία», τεύχος 495, σ. 237

⁶ Μ. Α. Ροδάς, ό. π., σ. 26

της εποχής και υποδύθηκε διάφορους ρόλους παλαιών κυρίως έργων. Το ταλέντο του στην υποκριτική αναδεικνύεται στην Κωνσταντινούπολη όταν υποδύθηκε τον χολό Πέτρο στο δράμα του Ντενερί «*Πίστις, Ελπίς και Έλεος*», ρόλο για τον οποίο απέσπασε το θερμό χειροκρότημα του κοινού. Ακολουθεί η επιτυχημένη του θεατρική παρουσία στο έργο του Σαίξπηρ «*Ρωμαίος και Ιουλιέττα*» όπου, με τον Γεννάδη ως Ρωμαίο και την Βερόνη ως Ιουλιέττα, ο Ροδάς ερμήνευσε τον δευτερεύοντα αλλά ιδιαίτερο ρόλο του Βαλτασάρ. Εξίσου ξεχωριστή είναι η παρουσία του στη θεατρική παράσταση «*Φαύστα*» του Βερναρδάκη. Κατά την παραμονή του στη Μικρά Ασία ο Ροδάς συνειδητοποιεί ότι η Ανατολή και συγκεκριμένα η Ιωνία, που περικλείει την ελληνική ψυχή, ήταν πράγματι ο τόπος που τον προσέλκυε περισσότερο από κάθε άλλο μέρος, καθώς ταίριαζε στο ανήσυχο πνεύμα του και στην περίπλοκη ψυχοσύνθεσή του. Η πόλη όμως της Ιωνίας που τον μάγεψε και άσκησε καταλυτική επιρροή στην ψυχή του Ροδά ήταν η Σμύρνη, η οποία αποτελούσε ένα αρμονικό κράμα της ανατολίτικης φλόγας και της ελληνικής ευγένειας.

Και ενώ ο Ροδάς ταξίδευε συχνά στη Σμύρνη συμμετέχοντας σε αρκετούς θιάσους, κάποια στιγμή πήρε την απόφαση να εγκατασταθεί μόνιμα εκεί, όπου και πολιτογραφείται χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποποιήθηκε τη μωραϊτική καταγωγή του. Η Σμύρνη και γενικά η ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας ενέπνευσε το Ροδά με αποτέλεσμα να εκδηλώσει αμέσως τις πνευματικές του ανησυχίες και την εσώτερη του καλλιέργεια. Ξεκίνησε να αρθρογραφεί στον Τύπο και σε περιοδικά αποστέλλοντας ανταποκρίσεις από τη Σμύρνη στην «*Πατρίδα*» του Σίμου. Επιπλέον, δημοσίευε ένα δίπρακτο θεατρικό του στο περιοδικό «*Κόσμος*» που εξέδιδαν ο Νικολαΐδης και ο Μαηδόνης. Στην εφημερίδα «*Ημερησία*» του εκδότη Κοκκινίδη ο Ροδάς δημοσίευε τις θεατρικές του κριτικές, ενώ την ίδια στιγμή συμμετείχε σε περιοδείες του θιάσου της Κυβέλης.⁷

Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο⁸ το οποίο είχε δημοσιεύσει ο Μιχαήλ Ροδάς στην εβδομαδιαία εικονογραφημένη θεατρική, κινηματογραφική και καλλιτεχνική εφημερίδα «*Τα Παρασκήνια*» σχετικά με την εξυγίανση του θεάτρου με τίτλο «*Η θεραπεία του θεατρικού πληθωρισμού*».

«*Σάλος εις τον καθημερινόν τύπον περί των θεατρικών «εκτρόπων» έν Κων/πόλει, και, φυσικά, όλοι οι παροικούντες την Ιερουσαλήμ γνωρίζουν ότι δεν είναι*

⁷ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 26

⁸ Εφημερίδα «*Τα Παρασκήνια*», 28-05-1938, σ. 1

τα μοναδικά. Τα γεγονότα αυτά έρχονται να επικυρώσουν την ανάγκη περί Ε Ξ Υ Γ Ι Α Ν Σ Ε Ω Σ του θεατρικού κλάδου διά του περιορισμού του πληθωρισμού. Η αιτία του κακού, της υπέρξεως πολλών θιάσων και της διασποράς των ανά την Ελλάδα και το εξωτερικόν κατά τρόπον ασύντακτον, και κατά συνέπειαν αντικαλλιτεχνικόν και αντιοικονομικόν, Είναι ή πληγή του πληθωρισμού, όπως διεκήρυξα και εις τον πρώτον πανελλήνιον πανθεατρικόν συνέδριον τον παρελθόντα Μάιον, και όπως έγγραφα κατ' επανάληψιν από των στηλών του «Ελευθέρου Βήματος».

Με τον υπάρχοντα πληθωρισμόν σχηματίζονται, κατ' ανάγκην, πολλοί θιάσοι, κυρίως εκ του ελαφρού θεάτρου, αλληλοσυναντώνται εις πολλές περιστάσεις εις ένα και το αυτό μέρος, εξαντλούν το κοινόν, παίζουν οιανδήποτε προχειρολογίαν, αυτοδιαλύονται εν τέλει και επιστρέφουν караβοτσακισμένοι». [...] «Αύτη είναι η πραγματικότητα και αύται αι συνέπειαι του πληθωρισμού. Το ζήτημα θα κατανοηθή πληρέστερα εάν χρησιμοποιήσω την εμπορικόν γλώσσαν. Υπάρχει υπερπαραγωγή και δεν υπάρχουν αρκετές αγορές καταναλώσεως. Το εμπόρευμα μοιραίως θα σαπίσει, όπως σαπίζουν οικονομικώς μέγα μέρος των ηθοποιών». [...] «Δεν υπάρχει πλέον η Σμύρνη που ήτο βάσις μεγάλων θεατρικών επιχειρήσεων». [...] «Δεν είναι ανάγκη να είναι κανείς σοφός οικονομολόγος δια να εξεύρη την λύσιν του προβλήματος. Από το Ταμείον Εργασίας έχουν φύγει ήδη περί τα τρία εκατομμύρια ως δανεικά και... αγύριστα. Αλλ' ό,τι έγινε, έγινε. Με τους πόρους του δύναται να συναφθή ένα δάνειον και να τεθή η βάσις της εθελουσίας εξόδου, την οποίαν πολλοί ποθούν και εύχονται.

Συγχρόνως ένα ποσοστόν εκ του δανείου αυτού θα χρησιμεύση και για την αύξησιν των συντάξεων. Εθελουσία έξοδος και σύνταξις θα έχουν ως αποτέλεσμα να φύγουν από τον θεατρικόν εν γένει κλάδον περί τα πεντακόσια άτομα ανδρών και γυναικών. Ούτω περιορίζεται ο πληθωρισμός και αυτομάτως επιτυγχάνεται η εξυγίανσις.» [...] «Το συμπέρασμα, αν όχι και το σύνθημα, πρέπει να είναι περιορισμός του πληθωρισμού, εξυγίανσις του θεατρικού κλάδου, δια να υπάρξη εν τω συνόλω του και εις όλας τας εκδηλώσεις τέχνης νεοελληνικόν θέατρον άξιον της αποστολής του και άξιον σεβασμού. Διαφορετικά τα νούμερα θα αυξάνουν και θα πληθύνονται και τα έκτροπα, ως φυσική συνέπεια, θ' απασχολούν την Κοινωνίαν, τας Αρχάς, τον Τύπον».

Η προσφορά του Ροδά στο θέατρο καθώς και η δημοσιογραφική του δράση ήταν, αν μη τι άλλο, αξιοσημείωτη αφού ο ίδιος ως δημοσιογράφος, κριτικός θεάτρου και ηθοποιός είχε επιδείξει ιδιαίτερη δεινότητα. Η πνευματική και επαγγελματική του εξέλιξη ήταν για το Ροδά μια προσωπική καταξίωση η οποία ερχόταν ως δικαίωση αφενός της εργατικότητας που τον διέκρινε και αφετέρου των επιλογών του.

1.3. Ο Μ. Α. Ροδάς εν μέσω πολέμων

Ο Μιχαήλ Ροδάς, και ενώ βρισκόταν στο απόγειο της πορείας του τόσο στην υποκριτική όσο και στην δημοσιογραφία, ήλθε αντιμέτωπος με το ξέσπασμα του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου στον οποίο και πολέμησε με σθένος στην Ήπειρο και πιο συγκεκριμένα στη μάχη της Μανωλιάσας στην οποία τραυματίστηκε⁹. Εν συνεχεία ο Ροδάς υποχρεώθηκε σε χειρουργείο το οποίο πραγματοποίησε ο εξέχων Σιφναίος χειρουργός Τομάζος (Θωμάς) Σγουρδαίος (1883-1935) στην Κέρκυρα¹⁰. Παρά το γεγονός ότι ο γιατρός του είχε επιβάλει να βρίσκεται σε ακινησία, λόγω της επέμβασης, ο Ροδάς εντούτοις βρήκε την ψυχική δύναμη να αποστέλλει τα όσα βίωνε κατά τη διάρκεια του πολέμου στην αθηναϊκή εφημερίδα «Πατρίς». Πράγματι οι μαρτυρίες του Ροδά για τα πολεμικά γεγονότα αποτελούν συμβολή στην ιστορική γνώση καθώς ο ίδιος δρούσε εκεί ως πολεμικός ανταποκριτής¹¹. Αφότου ανάρρωσε ο Ροδάς, επέστρεψε δριμύτερος στον δημοσιογραφικό στίβο αρθρογραφώντας για την αθηναϊκή εφημερίδα «Πατρίς» στην οποία διετέλεσε και τακτικός συνεργάτης της. Όσον αφορά δε το χώρο του θεάτρου ακόμα και εκεί, παρά τις όποιες αντιξοότητες, παρέμεινε ενεργός γράφοντας το τρίπρακτο πατριωτικό έργο με τίτλο «Αίμα της Φυλής» το οποίο ανέβασε ο Νικόλαος Πλέσσας στο θέατρο «Αθήναιο».

Με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο Ροδάς πήρε την απόφαση να αποχωρήσει από τη Μικρά Ασία, ώστε να έχει τη δυνατότητα να παρακολουθεί τις εξελίξεις του πολέμου από άλλη σκοπιά. Αφού κατόρθωσε να διευθετήσει ορισμένες εκκρεμότητες, ρύθμισε τις υποθέσεις του και μετέβη προσωρινά στη Μυτιλήνη και από εκεί στη Λήμνο. Στο νησί αυτό ο Ροδάς μπορούσε να ενημερώνεται καλύτερα και πιο γρήγορα για τα γεγονότα συγκεντρώνοντας λεπτομερή στοιχεία τα οποία δημοσίευε στην εφημερίδα «Πατρίς». Ο δημοσιογράφος και ταυτόχρονα ανταποκριτής είχε συνείδηση ότι επιτελούσε το καθήκον του απέναντι στο λειτούργημά του αλλά και προς την πατρίδα του, όπως το επιθυμούσε πραγματικά. Οι πολεμικές του ανταποκρίσεις ειδικά για τα τεκταινόμενα στα Στενά των Δαρδανελίων ήταν συγκλονιστικές αλλά προπάντων καίριες και ουσιαστικές. Προκειμένου μάλιστα να επιτελέσει το καθήκον του ως δημοσιογράφος αλλά και ως γνήσιος πατριώτης πηγαινοέρχεται για μήνες μεταξύ Μυτιλήνης και Λήμνου ώστε οι ανταποκρίσεις του να είναι ακριβείς και τεκμηριωμένες. Τα γεγονότα που ακολούθησαν έμελλε να

⁹ Μ. Α. Ροδάς, *Αι μάχαι της Μανωλιάσας*, Αθήνα 1914

¹⁰ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 27

¹¹ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 27

αλλάξουν τον ρου της ιστορίας αφού χρονικά ήδη επρόκειτο να ξεσπάσει ο Εθνικός Διχασμός που δημιούργησε εσωτερικές κοινωνικές συγκρούσεις αλλά και μεγάλες πολιτικές ανακατατάξεις. Ο Ροδάς μένοντας προσηλωμένος στις αξίες και τα ιδανικά του με τα οποία ξεκίνησε από την πατρίδα του, το Αίγιο, εμπυχώνεται από τη μεγαλόπνοη και πατριωτική πολιτική του επιφανούς κρητικού ηγέτη, του Ελευθερίου Βενιζέλου, τον οποίο και ακολουθεί θέτοντας τη δημοσιογραφική του πένα στην υπηρέτηση των ιδεών του. Χαρακτηριστικά πηγαίνει στη Σύρο, την πρωτεύουσα των Κυκλάδων, που είναι από τις πρώτες περιοχές που ενστερνίστηκαν την ιδεολογία του Ελευθερίου Βενιζέλου. Προκειμένου να συμβάλει δημοσιογραφικά στον επαναστατικό αγώνα των Βενιζελικών εκδίδει στο νησί την εφημερίδα «Ελεύθερο Κόσμο», μια εφημερίδα που μιλά στην ψυχή των αναγνωστών και μετατρέπεται σε «Εθνικό Ευαγγέλιο» για τους συριανούς κατοίκους¹². Ύστερα από την ενοποίηση της χώρας με την επέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων, ακολουθεί το 1918 τον αρχιεπίσκοπο Μεταξάκη στη θρησκευτική του αποστολή στο Μακεδονικό Μέτωπο, κίνηση που καταδεικνύει αφενός την φιλοπατρία του και αφετέρου την ευσέβειά του αλλά και τις αγαθές σχέσεις του με τον Κλήρο. Και ενώ διατηρεί άγρυπνο το βλέμμα του σε όλες τις πολεμικές επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού και στη νικηφόρα έκβασή τους (μάχη του Σκρα,), στην ψυχή και στο νου του κυριαρχεί η ιδέα της αγαπημένης του πόλης, της Σμύρνης αλλά και η ανησυχία για την τύχη της¹³.

¹² Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 28

¹³ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 28

Β' Κεφάλαιο

Ο Μιχαήλ Α. Ροδάς και η ανέλιξή του στο δημοσιογραφικό στάδιο

2.1. Η πορεία του Μ. Α. Ροδά ως δημοσιογράφου και κριτικού

Ο Μιχαήλ Ροδάς είχε επιδείξει ήδη εξ απαλών ονύχων έφεση στη μάθηση και στις σπουδές, ωστόσο, το ταξίδι του στον χώρο της λογοτεχνίας και της δημοσιογραφίας ξεκίνησε, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, από το βιβλιοπωλείο-τυπογραφείο του Χρ. Σπηλιόπουλου στο Αίγιο, όπου εργαζόταν, το οποίο κατέστη γι' αυτόν ανεξάντλητο ορμητήριο γνώσης και πνευματικής εξέλιξης αλλά και εφαλτήριο της δημοσιογραφικής του ανέλιξης. Το πέρασμά του από το βιβλιοπωλείο κατέστη μια ευτυχής συγκυρία καθώς καθόρισε τη μετέπειτα πορεία του, δεδομένου ότι ο χώρος του βιβλιοπωλείου αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και δημιουργίας για το Ροδά. Ο Ροδάς αν και δεν διέθετε ακαδημαϊκή μόρφωση καθώς, όπως έχει αναφερθεί, θεωρείται αυτοδίδακτος, εντούτοις το δημοσιογραφικό του έργο κρίνεται σημαντικό και πολύπλευρο.

Ο Ροδάς εξελίχθηκε ως συνεργάτης, αρχισυντάκτης, κριτικός και πολεμικός ανταποκριτής στην πλειονότητα του τύπου της περιόδου του έχοντας καλύψει πληθώρα πολιτικών και κοινωνικών θεμάτων, όπως επίσης και ζητήματα που αφορούσαν στην τέχνη και εν γένει στον καλλιτεχνικό χώρο. Η συγγραφική και δημοσιογραφική του δραστηριότητα ξεκίνησε από το Αίγιο, όπου άρχισε να γράφει ως τοπικός ανταποκριτής και να αποστέλλει τις ανταποκρίσεις του στο «*Νεολόγο*». Η συγγραφική του δραστηριότητα συνεχίστηκε στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη. Εκεί ο Ροδάς εκτός από τα πρώτα βήματα που έκανε στον τομέα της υποκριτικής με τη συμμετοχή του σε θιάσους, παράλληλα συνέγραψε δοκίμια και θεατρικά έργα. Έλαβε μέρος στον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, ενώ και κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου είχε επικεντρωθεί στη στρατιωτική δραστηριότητα στα στενά των Δαρδανελίων. Επιπλέον, ο ίδιος ως πολεμικός ανταποκριτής ενημέρωνε την εφημερίδα «*Πατρίδα*»¹⁴ σχετικά με τα γεγονότα και την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων που λάμβαναν χώρα έχοντας το πλεονέκτημα να παρακολουθεί από κοντά όλες τις διπλωματικές και στρατιωτικές ενέργειες των αρχών εκείνης της

¹⁴ Η εφημερίδα «*Πατρίς*» μολονότι αρχικά υπήρξε φιλοβενιζελική, ωστόσο, αργότερα τάχθηκε με τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Βλ. Μάγερ, Κ., Ιστορία του Ελληνικού Τύπου: Αθηναϊκαί εφημερίδες 1901-1959, τ. 2, Αθήνα 1959

περιόδου. «*Η Πατρίς*», είναι η εφημερίδα που θριαμβεύει με τις δημοσιεύσεις της και αυτό το χρωστά στον πολεμικό της απεσταλμένο, Μιχαήλ Ροδά.

Το 1918 γίνεται πολεμικός ανταποκριτής στο Μακεδονικό μέτωπο ενώ το 1919, ύστερα από εντολή του ίδιου του Ελευθερίου Βενιζέλου, ο Μιχαήλ Ροδάς αναχωρεί για τη Σμύρνη όπου εκεί αναλαμβάνει Διευθυντής του Γραφείου Τύπου και Λογοκρισίας της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης. Τα νέα του καθήκοντα και η σημαντική θέση ευθύνης που ανέλαβε δεν λειτούργησαν ως ανάχωμα στη συγγραφική και δημοσιογραφική του δραστηριότητα, ώστε να εγκαταλείψει τη λογοτεχνική του πένα αλλά και να περιορίσει την πολύτιμη συμβολή του στη δημοσιογραφία. Από τη νέα του αυτή θέση μετά την απελευθέρωση της Σμύρνης, ξεκινά η δεύτερη φάση της δημοσιογραφικής του πορείας και καθώς η εποχή βρίθει από πολεμικά και διπλωματικά γεγονότα, ο Ροδάς καταγράφει στις ανταποκρίσεις του εντυπώσεις, κρίσεις και γενικότερα πλούσιο υλικό της ταραχώδους εποχής.

Ο Ροδάς ένιωθε βαθιά μέσα του επιτακτικό το χρέος να καταγράψει τα συγκλονιστικά γεγονότα της ιστορικής περιόδου που ζούσε, με κριτήριο τη Δικαιοσύνη και την αντικειμενικότητα. Γράφει χαρακτηριστικά στον πρόλογο του βιβλίου του «*Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία 1918 – 1922*» το οποίο αφιερώνει “Στην μνήμη του Μεγαλομάρτυρα Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομου”¹⁵:

«Η ιστορία ενός έθνους, ενός λαού, ενός κόσμου είναι ο καθρέφτης των έργων και των πράξεών του. Και γι’ αυτό ο ιστορικός πρέπει να έχει καθαρή τη σκέψη, άκαμπτη τη θέληση. Ο απολογισμός των καλών ή των κακών και δυσάρεστων έργων είναι καθήκον και υποχρέωσί του. Συμπάθειες ή αντιπάθειες παραμερίζουν και μένουν τα έργα για την Ιστορία. Ανάξιος της αποστολής του θα είναι ο ιστορικός εκείνος ο οποίος θα προσέξη εις τα πρόσωπα και θα θυσιάση την αλήθεια.[...] Χωρίς φόβο και χωρίς πάθος έρχομαι να ιστορήσω το ελληνικό δράμα της Μ. Ασίας. Θεϊκά και άδοξα θα κρατήσω τη ζυγαριά της ιστορικής δικαιοσύνης και ότι θα διακηρύξω, είναι η ολόγυμνη και παραδειγματική αλήθεια, που ένα μονάχα νόμο έχει, τη Δικαιοσύνη. Αλύγιστος είναι ο νόμος της και γι αυτό περνάει μεγαλόπρεπα επάνω από τα μικρά και ταπεινά, χωρίς αδυναμίες και συμβιβασμούς. Αν είμαι ευχάριστος ή πικρός και δυσάρεστος σε πρόσωπα και πράγματα, μου είναι αδιάφορο. Τα δίκαια θα ιστορήσω...».

Σεπτέμβρης 1924

MIX. ΡΟΔΑΣ

¹⁵ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 33

Μάλιστα σε δημοσίευμα της εφημερίδας «*Ελεύθερον Βήμα*» της 1ης Ιουλίου 1943, που υπογράφει, ο διαπρεπής πλέον δημοσιογράφος, Μιχαήλ Ροδάς έχοντας επίγνωση της σημαντικότητας των ιστορικών στοιχείων που έχει συλλέξει σημειώνει τα παρακάτω:

«... προβαίνω στην δήλωσιν ότι από ετών έχω έτοιμη την *Ιστορία της Σμύρνης και του τριγύρω κόσμου της από του 1914 μέχρι της Καταστροφής του 1922, μια Ιστορία έγκυρη όχι μόνο προσωπικών εντυπώσεων, αλλά και βγαλμένη από τα αρχεία του γραφείου τύπου της Αρμοστείας, του Στρατηγείου και της όλης ζωής και δράσεως των τελευταίων χρόνων όλων εκείνων που εμόχθησαν για τα ιδεώδη του πολιτισμού στην χώρα της Ομηρικής Ελλάδος. Ο Παύλος Καρολίδης μου είπε λίγους μήνες προτού πεθάνη: «Είναι τ' αυθεντικώτερα ιστορικά στοιχεία των τελευταίων χρόνων της Μικρασιατικής ζωής». Και αν δεν εξεδόθη, πιστέψτε με, το σφάλμα δεν είναι δικό μου».¹⁶*

Ήδη από το πρώτο του κιόλας φύλλο το «*Ελεύθερον Βήμα*» τασσόταν υπέρ του Κόμματος των Φιλελευθέρων διακηρύσσοντας μάλιστα και τις αξιώσεις του προγράμματός τους. Ιδρυτικά πρόσωπα της εφημερίδας υπήρξαν ο Δημήτριος Λαμπράκης ο οποίος, αφού τα υπόλοιπα μέλη αποσύρθηκαν, παρέμεινε ο ίδιος διευθυντής. Η εν λόγω εφημερίδα υποστήριξε με ιδιαίτερη δυναμική τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ενώ δεν έλειψαν και κάποιες διώξεις που προέρχονταν από τον αντίποδα της πολιτικής σκηνής. Ο Γεράσιμος Λύχνος ήταν ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας, ενώ κατά τη διάρκεια της κυκλοφορίας της γενικότερα συνεργάστηκαν επιφανή ονόματα των τεχνών και των γραμμάτων. Το «*Ελεύθερον Βήμα*» έπαψε να κυκλοφορεί το 1944 αν και στις 12 Μαΐου του επομένου έτους κυκλοφόρησε εκ νέου πλέον με την ονομασία «*Βήμα*» που εκδίδεται μέχρι και σήμερα¹⁷.

Εκείνη την περίοδο ο Ροδάς εξέδωσε το περιοδικό «*Τέχνη και Θέατρο*», ένα εβδομαδιαίο λογοτεχνικό και εγκυκλοπαιδικό περιοδικό.

Ο Ροδάς ήταν εκείνος ο οποίος εξέδιδε και τα «*Θεατρικά Χρονικά*»¹⁸ που ήταν ένα ημερολόγιο με άρθρα, κριτικές και συνεντεύξεις με αναφορές στα τελευταία συμβάντα που αφορούσαν στο θέατρο γενικότερα. Η συμβολή των «*Θεατρικών Χρονικών*» ήταν εξέχουσας σημασίας για την ιστορία και εξέλιξη του ελληνικού

¹⁶ Διαθέσιμο στο: <https://www.kosmosnf.gr/2017/10/smyrni-1914-1922/> (ημερομηνία προσπέλασης 12.05.22)

¹⁷ Ν. Μπαλτάς, Δ. Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου: η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Αθήνα 1993, σ. 87

¹⁸ Διαθέσιμο στο: https://greek_greek.enacademic.com/233268/ (ημερομηνία προσπέλασης 13.05.22).

θεάτρου, δεδομένου ότι εκεί καταγράφονταν μείζονα ζητήματα και γεγονότα όπως για παράδειγμα η ίδρυση του Εθνικού Θεάτρου, οι οικονομικές δυσκολίες καθώς και τα προγράμματα των παραστάσεων και των θιάσων όπως επίσης και τα ανερχόμενα πρόσωπα που αναδεικνύονταν στο προσκήνιο. Μέσα από το υλικό που συμπεριλαμβάνεται στα «*Θεατρικά Χρονικά*» μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την εξέλιξη της θεατρικής τέχνης τόσο όσον αφορά τη θεματολογία όσο και το ύφος της.

Εκτός των άλλων ο Ροδάς παρουσίασε, μέσω ορισμένων αναφορών του, σκηνοθέτες, ηθοποιούς και γενικότερα όσους κινούνταν στον χώρο του θεάτρου με εκτενές βιογραφικό υλικό, εργογραφία αλλά και την προσωπογραφία τους. Από την εργασία αυτή του Ροδά αντλούμε στοιχεία τόσο για τις προσωπικότητες όσο και για τη δράση των ανθρώπων του θεάτρου ως μέρος του «ιστορικού γίνεσθαι». Χαρακτηριστική του όμως εργασία είναι και το θεατρικό «*Η οργή του δάσους*» το οποίο ήταν ένα τρίπρακτο κοινωνικό δράμα¹⁹ του 1929 αλλά και τα δύο μονόπρακτα με τίτλο «*Στα προχώματα*» και «*Με το γλυκοχάραμα*», το 1917 και το 1920 αντιστοίχως.

Ο Ροδάς θεωρείται ως ένας από τους θεμελιωτές της κριτικής του θεάτρου και ο ίδιος ως κριτικός έγινε γνωστός επί το πλείστον μέσω του «*Ελεύθερου Βήματος*».²⁰ Όσον αφορά στην κριτική του επί των θεατρικών δρωμένων ο Ροδάς, κυρίως μέσω των άρθρων του, κατέγραφε τις απόψεις του για διάφορα ζητήματα, ενώ κύριο μέλημά του δεν ήταν άλλο παρά η πρόοδος του θεάτρου και η εξέλιξή του. Την περίοδο κατά την οποία ο Ροδάς είχε ξεκινήσει τη συγγραφή των άρθρων του το θέατρο στην Ελλάδα είχε να επιδείξει μορφές όπως ο θεατρικός συγγραφέας Κωνσταντίνος Χρηστομάνος²¹ ο οποίος υπήρξε και ιδρυτής της «*Νέας Σκηνης*», καθώς επίσης ο Κοσμάς Πολίτης και ο Θωμάς Οικονόμου. Ο Ροδάς αναζητούσε μαζί με τους σπουδαίους του θεατρικού χώρου οτιδήποτε επρόκειτο να συμβάλει στην ανάπτυξη του ελληνικού θεάτρου και ως εκ τούτου επιδοκίμαζε τα νέα ρεύματα ενώ ο ίδιος προωθούσε και τη δημοτική γλώσσα. Επομένως, ο Ροδάς έδειχνε να συμπορεύεται με τις σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων του θεάτρου υπό το δικό

¹⁹ <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/f/3/e/metadata-456-0000053.tkl> (ημερομηνία προσπέλασης 13.05.22)

²⁰ Ηλιάδης, Β. (1948). Μιχαήλ Ροδάς. *Νέα Εστία* 43 (496), σ. 307-308. Ο Ροδάς εκτός των άλλων προέβη και σε συνεργασία με περιοδικά και εφημερίδες όπως τα «*Πειραϊκά Γράμματα*» και το «*Ελληνικόν Θέατρον*».

²¹ Βλ. γενικά για τον Κωνσταντίνο Χρηστομάνο Μ. Γ. Νίλσεν, *Ο θείος Κώστας. Η ζωή και το έργο του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου*, Αθήνα 2005

του, ωστόσο, πρίσμα ασκώντας μάλιστα πολλές φορές και κριτική σαν να ανήκε και εκείνος στον καλλιτεχνικό χώρο²².

Μελετώντας την κριτική γραφή του Μιχαήλ Ροδά θα δούμε ότι η πιο νευραλγική περίοδος στη δημοσιογραφική του πορεία δεν ήταν άλλη από αυτή της Κατοχής και της Αντίστασης εξαιτίας των συνθηκών που επικρατούσαν λόγω του πολέμου. Αν μη τι άλλο υπό αυτές τις συνθήκες ήταν συχνό το φαινόμενο της λογοκρισίας αν και ο Ροδάς, μέσα στο ζοφερό κλίμα που επικρατούσε, κατόρθωνε πνευματικά να μην υποκύπτει αλλά να παραμένει ενεργός. Οι εφημερίδες «*Ελεύθερον Βήμα*», εφημερίδα η οποία εκδιδόταν σε καθημερινή βάση, και «*Πειραιϊκά Γράμματα*», περιοδικό το οποίο κυκλοφορούσε σε μηνιαία βάση, προέβαλαν μια μορφή αντίστασης μέσω της κριτικής.

Οι απαρχές της ιστορίας του «*Πειραιϊκού Συνδέσμου*» εντοπίζονται το 1894, όταν και ιδρύεται το επιφανές Πνευματικό Σωματείο του Πειραιά. Μεταξύ πολλών και ποικίλων πνευματικών ενδιαφερόντων, η κυκλοφορία του περιοδικού εξελίχθηκε ταχύτατα σε πνευματικό όργανο ευρύτερης πνευματικής καλλιέργειας και έκφρασης σε πανελλαδικό επίπεδο.

Στις κριτικές του ο Μιχαήλ Ροδάς κυρίως στην εφημερίδα «*Ελεύθερον Βήμα*» παρέθετε τον τίτλο του έργου και από κάτω τόνιζε τον θίασο που επρόκειτο να το ανεβάσει. Ο ίδιος εστίαζε περισσότερο στο θεατρικό έργο αυτό καθαυτό, ενώ έδινε έμφαση και στην προσέγγιση που τύγχανε αυτό από τους ηθοποιούς. Παρά το γεγονός ότι ορισμένες φορές ο Ροδάς δεν αγαπούσε ιδιαίτερος κάποιο θεατρικό είδος, εντούτοις φρόντιζε να μην αναδεικνύει τις αρνητικές του πτυχές προτρέποντας μάλιστα το κοινό να δει τη θετική του όψη. Ως προς το περιεχόμενο των έργων τον Ροδά αφορούσαν εκείνα τα έργα που χαρακτηρίζονταν κλασσικά, πολιτικοποιημένα ή μη. Σε κάθε περίπτωση όμως μέλημά του ήταν το ίδιο το περιεχόμενο των έργων και η επίδραση που μπορούσε να ασκήσει αυτό στο κοινό. Αντιθέτως τον απωθούσαν θεατρικά έργα τα οποία δεν είχαν να επιδείξουν κάτι ουσιαστικό και ενδιαφέρον, με λίγα λόγια ήταν κενά περιεχομένου. Επιπλέον ο Ροδάς προτιμούσε τους Έλληνες συγγραφείς και μέσω της ανάλυσής του προέβαλε πλήρως τα έργα τους ενώ επεσήμαινε²³ κάθε αδυναμία η οποία ενδεχομένως περιόριζε την αξία των έργων.

²² Στο «*Ελεύθερο Βήμα*» και στα «*Πειραιϊκά Γράμματα*» (1941-1942), ο Ροδάς παραθέτει μέσω της γραφίδας του ορισμένες κριτικές σημειώσεις που αφορούσαν στη διδακτική των θεατρικών έργων και ιδίως στην επιρροή που ασκούσαν στο κοινό.

²³ Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η κριτική του Ροδά δεν μπορούσε να ξεπεράσει τα όρια της δημοσιογραφικής οπτικής των πραγμάτων.

Σε σχέση με το ύφος που ακολουθούσε ο Ροδάς παρατηρείται απλή γλώσσα με στοιχεία, ωστόσο, από την καθαρεύουσα, ενώ βασικό του χαρακτηριστικό είναι η δοκιμιακού τύπου γραφίδα που δίνει την εντύπωση ότι δεν επιτρέπει την αμφισβήτηση. Είναι πολλές μάλιστα οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Ροδάς παραθέτει στα κείμενά του και τις δικές του εμπειρίες. Οι γνώσεις του επί των λογοτεχνικών ειδών²⁴ είναι αναμφισβήτητη ενώ ένα ακόμα χαρακτηριστικό του στη γραφή είναι αυτό του μακροπερίοδου του λόγου. Το κείμενο κατά τον Ροδά οφείλει να είναι ακέραιο χωρίς να επηρεάζεται από τα στοιχεία της παράστασης.

Εκτός των άλλων ο Ροδάς εμφάνιζε και στοιχεία συμβουλευτικής ως προς την κατάλληλη προσέγγιση των κειμένων των παραστάσεων λειτουργώντας ο ίδιος σαν σκηνοθέτης-καθηγητής. Η αξία του άλλωστε κατέστη εμφανής και από το γεγονός ότι, μέσω ορισμένων θέσεων που εξέφραζε κατά καιρούς, έδινε την εντύπωση πως υπήρχε το περιθώριο για μια εποικοδομητική συζήτηση με το κοινό και τους αναγνώστες που τον παρακολουθούσαν. Μέσω της αλληλεπίδρασης αυτής αλλά και μέσω των δημοσιεύσεων του Ροδά, νέες γενιές ηθοποιών και συγγραφέων παρουσιάστηκαν οι οποίοι αποζητούσαν τις απόψεις του εμπιστευόμενοι την κρίση του.

Τα κείμενα του Ροδά και η κριτική του εν γένει παρουσιάζουν ενιαιότητα παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις σε ορισμένες από τις κριτικές του στον Τύπο. Έχει επίγνωση ότι ο ίδιος έχει απήχηση στους αναγνώστες και για τον λόγο αυτό ακριβώς οι απόψεις του δεν συγχέονται ώστε να αποπροσανατολίζουν αλλά είναι σαφείς και νοηματικά εναργείς. Συμπεραίνουμε ότι ο Ροδάς ειδικά όσον αφορά στο ύφος του παρουσιάζεται ως ένας κριτικός που εστιάζει στη σύνθεση των απόψεών του όπως αυτές αποτυπώνονται στον τύπο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κριτική του «*Τρία μονόπρακτα*» στην εφημερίδα «*Ελεύθερον Βήμα*» στην οποία ο Ροδάς αναλύει τα τρία μονόπρακτα όπως αυτά ανέβηκαν στο Λαϊκό Θέατρο Παγκρατίου. Βλ. *Τρία Μονόπρακτα*, 1930, σ. 2. Βλ. όμως και Α. Μουστακλίδου, *Οι κριτικές των Τεχνών και του βιβλίου στον αθηναϊκό τύπο του μεσοπολέμου (1930-1936)*, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 33. Βλ. τέλος και Μ. Ροδάς, (1930 Απριλίου 11). Νέα Βιβλία: Ο Μαρκοράς. «*Ελεύθερον Βήμα*».

²⁴ Σύνθητες φαινόμενο ήταν και η βιβλιοκριτικές που αναλάμβαναν γνωστοί κριτικοί όπως ο Μιχαήλ Ροδάς ώστε μέσω του Τύπου προωθούνταν με τον τρόπο αυτό και τα βιβλία. Βλ. Χ. Λ. Καράογλου, «Η κριτική της κριτικής: προβληματισμοί και αντιπαραθέσεις στη δεκαετία του 1920», στο: Α, Καστρινάκη, Α. Πολίτης, Δ. Τζιόβας, Δ. (επιμ.). Πρακτικά Συνεδρίου στη Μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου: Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης και ρεύματα, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011, Ηράκλειο / Μουσείο Μπενάκη 2012.

2.2. Η συμβολή του νεοελληνικού Θεάτρου στην ψυχαγωγία των στρατιωτών σε περιόδους πολέμου

Ο Μιχαήλ Ροδάς, όπως έχει αναφερθεί, έτρεφε μεγάλη αγάπη και σεβασμό προς το Θέατρο και αυτή η αγάπη αποτυπώνεται έμπρακτα τόσο στην άμεση ανάμειξή του ως ηθοποιός όσο και στο συγγραφικό του έργο. Αυτό που αξίζει να αναφερθεί και θεωρείται χρήσιμο ιστορικό στοιχείο είναι η διάλεξη που έδωσε ο Μ. Α. Ροδάς στην Αίθουσα του «Παρνασσού» το Φεβρουάριο του 1933. Η διάλεξη αυτή αποτελεί μέρος μιας σειράς διαλέξεων που δόθηκαν ως αφιέρωμα στην μνήμη των ηθοποιών οι οποίοι υπηρέτησαν το νεοελληνικό Θέατρο σε όλη τη διάρκεια των αγώνων του ελληνικού έθνους να κατακτήσει την ελευθερία του, έχοντας ως αφετηρία το 1821 και φτάνοντας ως την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου το 1922.

Μέσα στη σκληρότητα και την απανθρωπιά του πολέμου στα χαρακώματα, σύμφωνα με το Ροδά, το Θέατρο αναψυχής αποτελούσε επιτακτική ανάγκη, αντίστοιχη του εφοδιασμού τροφίμων και πολεμοφοδίων. Ήταν το μέσο για να εξευγενίζονται οι στρατιώτες ώστε να μην χάσουν την ανθρώπινη υπόστασή τους, να χαμογελάσουν για λίγο και να βιώσουν στιγμές γαλήνης και ηρεμίας. Αυτή τη θεραπευτική δύναμη του Θεάτρου είχαν αναγνωρίσει από νωρίς όχι μόνο οι Έλληνες αλλά και άλλοι λαοί καθώς υπάρχουν πολλά παραδείγματα Ιταλών, Άγγλων και Γάλλων ηθοποιών οι οποίοι στάλθηκαν στο θέατρο του μετώπου.²⁵

Ο Ελληνισμός σε όλη τη διάρκεια της ιστορικής του πορείας και εξέλιξης δέχθηκε πλήγματα και μάλιστα από λαούς κατώτερους πνευματικά οι οποίοι θέλησαν να τον διαμελίσουν και να τον αποδυναμώσουν προκειμένου να του επιβληθούν και να τον καθυποτάξουν. Απέναντι σε αυτή την απειλή, όπως επισημαίνει Ο Ροδάς στη συγκεκριμένη διάλεξη, ο Ελληνισμός προέταξε ως όπλο την βαθιά του συναίσθηση ευθύνης να αγωνιστεί προκειμένου να σώσει την ιστορική του υπόσταση, να διατηρήσει τη συνοχή του, την πνευματική του παράδοση και τον πολιτισμό του. Και ενώ για αυτό το σκοπό γίνονταν συντονισμένες και επίσημες προσπάθειες, το ελληνικό θέατρο υπηρέτησε αυτό τον εθνικό σκοπό στηριζόμενο στον αυθορμητισμό και την αυτοθυσία των ανθρώπων του οι οποίοι επισκέπτονταν κάθε γωνιά της υπόδουλης πατρίδας για να εμψυχώσουν τον υπόδουλο λαό και να μεταδώσουν

²⁵ Μ. Α. Ροδά, «Έθνος και ηθοποιός», στα: *Πρακτικά Διάλεξης στην αίθουσα Παρνασσού τον Φεβρουάριο του 1933*, Αθήνα 1935, σ. 5-7

μηνύματα φιλοπατρίας και ελευθερίας. Το πνευματικό έργο των ηθοποιών την περίοδο της υποδούλωσης του ελληνικού έθνους παραλληλίζεται από το Ροδά με το έργο αφύπνισης που επιτελούσαν αντίστοιχα οι κληρικοί και οι δάσκαλοι.

Πολλές φορές μάλιστα οι Έλληνες ηθοποιοί μπήκαν στο στόχαστρο των εχθρών καθώς βρέθηκαν ανάμεσα σε μάχες και βιαιοπραγίες. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο ηθοποιός Σπύρος Δρακούλης ο οποίος έδρασε με το θιάσό του στην Οδησό, εντάχθηκε στον Ιερό λόχο του Υψηλάντη και πέθανε ηρωικά στη μάχη στο Δραγατσάνι στις 7 Ιουνίου του 1821. Αλλά και κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα στοχοποιήθηκε ο ηθοποιός Βεάκης ο οποίος απειλήθηκε από το Βουλγαρικό κομιτάτο των Σερρών την περίοδο που βρισκόταν στην περιοχή και οργάνωνε για λόγους εθνικούς ένα ερασιτεχνικό θέατρο. Ανάλογη περίπτωση ήρωα-ηθοποιού αποτελεί και ο Διονύσιος Βενιέρης που πήρε μέρος στον ατυχή Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τιμήθηκε για τη γενναιότητά του με τη θέση του υποδεκανέα, και στη συνέχεια πολέμησε και κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων του 1912 δίπλα στον ποιητή Λορέντζο Μαβίλη. Ο Βενιέρης οργάνωσε έναν αυτοσχέδιο θιάσο και με τα κωμικά έργα «Αρματωλοί και Κλέφτες» και «Φιάκας» ψυχαγωγούσε το στρατεύμα.²⁶

Όπως αναφέρθηκε το «Θέατρο αναψυχής» αποτελούσε επιτακτική ανάγκη σε περιόδους που ο πόλεμος είχε μεγάλη διάρκεια και τα πολυπληθή στρατεύματα χαρακτηρίζονταν από στασιμότητα και ακινησία. Έτσι κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου δημιουργήθηκαν τα «σπίτια του στρατιώτη» σύμφωνα με το αμερικανικό πρότυπο. Σε αυτούς τους χώρους οι στρατιώτες είχαν τη δυνατότητα να ξεκουραστούν, να ενημερωθούν και να ψυχαγωγηθούν. Επιπλέον στρατολογούνταν στρατιώτες- ηθοποιοί οι οποίοι εντάσσονταν σε στρατιωτικούς θιάσους και υπηρετούσαν το έθνος και με την ιδιότητα του στρατιώτη και του ηθοποιού.

Συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας στρατιώτες - ηθοποιοί ήταν γνωστά ονόματα του θεάτρου όπως ο Γληνός, ο Βεργόπουλος και ο γνωστός σε όλους μας Αυλωνίτης, ο οποίος κινδύνευσε να σφαγιασθεί από τους Τούρκους μετά τα αιματηρά γεγονότα του Αϊδινίου και συγκεκριμένα στη Ναζλή. Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι το τρίτο έτος του πολέμου στη Μικρασία οργανώθηκε το πρώτο συστηματικό θέατρο, αυτό του ευζωνικού συντάγματος, το οποίο περιλάμβανε εκτός από τις θεατρικές και άλλες πνευματικές δραστηριότητες. Όπως

²⁶ Μ. Α. Ροδά, «Έθνος και ηθοποιοί», στα: *Πρακτικά Διάλεξης στην αίθουσα Παρνασσού τον Φεβρουάριο του 1933*, Αθήνα 1935, σ. 10-12

γίνεται αντιληπτό οι θίασοι που οργανώθηκαν στο μέτωπο αποτελούσαν για τους στρατιώτες μια όαση μέσα στην απανθρωπιά και την ωμότητα του πολέμου. Η διακωμώδηση της στρατιωτικής ζωής αποτέλεσε το αναλγητικό των στρατιωτών, το αντίδοτο του ψυχικού πόνου που βίωναν. Η θεατρική δραστηριότητα διακόπηκε όμως βίβια στο μικρασιατικό μέτωπο τον Αύγουστο του 1922 όταν αυτό κατέρρευσε με αποτέλεσμα στρατιώτες και ηθοποιοί να φεύγουν για να γλιτώσουν από την εκδικητική μανία των Τούρκων. Μέσα από τον όλεθρο που ακολούθησε κατόρθωσε να σωθεί σε ηλικία πέντε ετών η γνωστή σε όλους μας Άννα Καλουτά με τη βοήθεια ενός Χιώτη στρατιώτη.²⁷

Την άκρως ενδιαφέρουσα διάλεξη αυτή του Ροδά στην αίθουσα του «Παρνασσού» παρακολούθησαν σημαντικά πρόσωπα όπως και ο τότε Υπουργός Παιδείας, κ. Αλέξης Μυλωνάς, ο οποίος ύστερα από τη διάλεξη έκανε πρόταση με επίσημο έγγραφο προς το Υπουργείο των στρατιωτικών να απονεμηθεί στο σωματείο των ηθοποιών ο πολεμικός σταυρός ως ένδειξη επίσημης αναγνώρισης και επιβράβευσης του αγώνα των ηθοποιών για την Τέχνη τους, την ελληνική γλώσσα και την εθνική ιδέα γενικότερα. Η πρόταση αυτή έγινε δεκτή από τον Υπουργό των στρατιωτικών, κ. Κατεχάκη.²⁸

Αναφορικά με την ψυχαγωγία των στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου ο Ροδάς αναφέρει ότι είχε οργανωθεί από το Β' Γραφείο του Στρατηγείου ένα τμήμα με τίτλο «Ψυχαγωγία του Στρατιώτου», καθώς και η έκδοση της εφημερίδας «Ο Συνάδελφος», την οποία διηύθυνε ο ποιητής και λογοτέχνης Ηλίας Βουτιερίδης. Επρόκειτο για μια εφημερίδα με ποικίλο περιεχόμενο, ειδησεογραφικό και ψυχαγωγικό καθώς περιλάμβανε ειδήσεις, λογοτεχνικά κείμενα και φαιδρές ιστορίες που αποσκοπούσαν στην ηθική τόνωση του φρονήματος των στρατιωτών. Επιπλέον το τμήμα «ψυχαγωγίας του στρατιώτου» συνεργάστηκε με μικρούς θιάσους οι οποίοι έδιναν θεατρικές παραστάσεις πατριωτικού περιεχομένου στο Μέτωπο²⁹.

2.3. Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στον Τύπο

Το χρονικό διάστημα της σύγκρουσης Κωνσταντίνου και Βενιζέλου καθώς και η διπλωματία που αναπτύχθηκε μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και της Ελλάδας

²⁷ Μ. Α. Ροδά, «Έθνος και ηθοποιοί», στα: *Πρακτικά Διάλεξης στην αίθουσα Παρνασσού τον Φεβρουάριο του 1933*, Αθήνα 1935, σ. 15-17

²⁸ Μ. Α. Ροδά, «Έθνος και ηθοποιοί», στα: *Πρακτικά Διάλεξης στην αίθουσα Παρνασσού τον Φεβρουάριο του 1933*, Αθήνα 1935, σ. 5

²⁹ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 256

αποτελεί αναντίρρητα μια περίοδο που χαρακτηριζόταν από διαφωνίες, συγκρούσεις, πολώσεις, αντιπάθειες αλλά και απροσδόκητες συμφωνίες. Αυτές οι αντιφατικές πολιτικές προσεγγίσεις Βενιζέλου και Κωνσταντίνου που αφορούσαν στην οργάνωση του κράτους καθώς και οι διαφορετικές εκτιμήσεις των δύο ανδρών για την έκβαση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τα μελλοντικά οφέλη που θα μπορούσε να κερδίσει η Ελλάδα αποτυπώνονταν και στον τύπο της εποχής. Ήδη από τις εκλογές του 1910 (Αναθεωρητική Βουλή)³⁰ παρουσιάστηκε το δίπολο βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού οπότε και στον τύπο³¹ προέκυψε το φαινόμενο της υποστήριξης της μιας ή της άλλης πλευράς αυτό που ακόμα και σήμερα μας είναι γνωστό ως ο «παραταξιακός τύπος». Επομένως υπό αυτό το πρίσμα οι εφημερίδες, ειδικά στην περίοδο του Μεσοπολέμου, επρόκειτο να τάσσονται εμφανώς με μία από τις δύο παρατάξεις και να προωθούν την εκάστοτε πολιτική γραμμή³².

Ο αντιβενιζελικός τύπος προέβαινε σε λαϊκισμό μέσω της προπαγάνδας εστιάζοντας στον συντηρητισμό. Επιπλέον στρεφόταν σαφέστατα προς μια φιλογερμανική κατεύθυνση εμμένοντας στη σύνδεση του βασιλιά με το κράτος. Άλλωστε, σύμφωνα με τους αντιβενιζελικούς, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική του πλεύση χαρακτηριζόταν ως ευκαιριακή, ενώ ο ίδιος ως τυχοδιώκτης πολιτικός. Στον αντίποδα ο βενιζελικός τύπος στόχευε περισσότερο στην αστική τάξη και γενικά σε νέες κοινωνικές τάξεις που σχηματίζονταν. Σε αντίθεση προς τους αντιβενιζελικούς οι βενιζελικοί είχαν την τάση να μην ασκούν άμεση προπαγάνδα σε βάρος του βασιλιά τηρώντας μία περισσότερο μετριοπαθή και ανεκτική στάση. Ωστόσο, εκθειάζαν τον Ελευθέριο Βενιζέλο³³ θεωρώντας τον άξιο πολιτικό ηγέτη, οραματιστή, εκσυγχρονιστή και σπουδαίο άνδρα. Χαρακτηριστικό είναι και το δημοσίευμα της εφημερίδας της Βουλής των Ελλήνων για τον δημόσιο λόγο του Ελευθέρου Βενιζέλου στην πλατεία Συντάγματος στις 5 Σεπτεμβρίου του 1910, ένας λόγος παρακαταθήκη στο συλλογικό υποσυνείδητο του ελληνισμού, όσο και το δημοσίευμα του «*Ελεύθερου Βήματος*» για το γεγονός της αναγγελίας του θανάτου του Ελευθέρου Βενιζέλου:

³⁰ Γ. Μ. Γρυντάκης, Γ. Δάλκος, *Σαν σήμερα στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα 2019, σ. 161

³¹ Βλ. γενικότερα για το ζήτημα αυτό και Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός. Στις Απαρχές του Εθνικού Διχασμού (1915-1922)*, (κεφ. Ο δημόσιος διάλογος-Ο τύπος), Αθήνα 2019

³² Λ. Δρούλια, Γ. Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. (τ. 1). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 42

³³ Βλ. γενικά Συλλογικό έργο, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του: ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές*, ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Αθήνα 2014

«Γνωρίζετε ποία υπήρξαν τα αίτια, τα οποία προεκάλεσαν την εξέγερση του Αυγούστου. [...] Αστική δικαιοσύνη, εφαρμόζουσα, προς ρύθμισιν των σχέσεων του συγχρόνου βίου, νομοθεσίαν χρονολογουμένην από 15- 20 αιώνων, επί τη βάσει δε δικαστικού συστήματος υποθάλλοντος πάσαν πλεκτάνην προς καταβάρθρωσιν του ουσιαστικού Δικαίου και καθιστώντος δυνατήν την επ' αόριστον παρέλκυσιν των δικών. [...] Δημοσία εκπαίδευσις, ήτις θα έλεγέ τις ότι κύριον έχει προορισμόν να εκτρέφη, δι' ανεπαρκούς άλλωστε μορφώσεως, τροφίμους του προϋπολογισμού ανικάνους διά κάθε άλλο πλουτοπαραγωγικόν επάγγελμα. [...] Διοικήσεις φατριάζουσα, διακονούσα την τυραννίαν και μετά την απελευθέρωσιν του λαού υπό του ξενικού ζυγού, με μόνην την διαφοράν ότι αύτη ασκείται ήδη εκ περιτροπής ότε μεν επί του ημίσεος, ότε δε επί του ετέρου ημίσεος αυτού. [...] Νόμος αποβάς ιστός αράχνης, δυνάμενος μεν να συλλαμβάνη τους ασθενεστερούς, αλλά κατασχιζόμενος θρασέως από πάντα ισχυρόν.»

Πηγή: Εφημερίς της Βουλής των Ελλήνων, Παράρτημα: Η κοινοβουλευτική ιστορία του Ελευθερίου Βενιζέλου, τ. Α', Αθήναι 1936, σ. 8-9.

«Ο Βενιζέλος απέθανεν. Η Ελλάς όμως έχει πάντα τον Βενιζέλον της. Δεν έχασε τον οδηγόν εις τον δρόμον της εργασίας και της τιμής που της χρειάζεται. Η πληθωρική ζωή του μεγάλου ανδρός αφήκεν οπίσω της βαθύτατα, ανεξίτηλα, αιώνια ίχνη, από τα οποία θα σημαδεύεται επί γενεάς και επί αιώνας η ελληνική ζωή. Οι μεγάλοι νεκροί δεν χάνονται [...] Ο Βενιζέλος δεν απέθανεν. Επέρασεν μόνον από το στάδιον της πρακτικής δράσεως εις το πεδión της ιστορίας, οπόθεν θα διδάσκη αιωνίως τους Έλληνας και τους άλλους ανθρώπους περί των υψηλοτέρων καθηκόντων κάθε πολίτου προς την πατρίδα του. Η Ελλάς έχασε τον θνητόν Βενιζέλον. Αλλά το Πάνθεόν της απέκτησεν την τιμιωτέραν μορφήν του πλέον σφοδρού, του πλέον αγνού και του πλέον ρεαλιστικού πατριωτισμού. Και δια τας αναριθμήτους ελληνικάς γενεάς που επακολουθούν, ο τάφος του Βενιζέλου θα είναι η αιωνία πηγή της υπεροχωτέρας διδαχής και της πατριωτικότερας εμπνεύσεως».

«Εις το πεδión της ιστορίας» (κύριο άρθρο), «Ελεύθερον Βήμα», Πέμπτη, 19 Μαρτίου 1936.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και στους δύο πόλους (βενιζελισμός- αντιβενιζελισμός) ανακλύπτει ο όρος «εθνικόφρων» ο οποίος επρόκειτο να καθιερωθεί ως αντίπαλη ιδεολογία του κομμουνισμού και ιδίως αργότερα στο πλαίσιο του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949). Εφημερίδες που τάσσονταν υπέρ της πολιτικής του

Ελευθέριου Βενιζέλου ήταν η «*Πατρίς*», οι «*Καιροί*», ο «*Ελεύθερος Τύπος*», και το «*Ελεύθερον Βήμα*». Από την άλλη εφημερίδες που τάσσονταν ενάντια στον Βενιζέλο ήταν η «*Ακρόπολις*», η «*Νέα Μέρα*», η «*Πολιτεία*» και η «*Βραδυνή*».³⁴ Συμπεραίνουμε πως πράγματι η διερεύνηση της ιστορίας του τύπου παρουσιάζει, εκτός από τις καθιερωμένες πληροφορίες που αφορούν στον χώρο και στον χρόνο, και τάσεις, αντιλήψεις αλλά και στάσεις της κοινής γνώμης. Σύμφωνα με την ιστορική και ερμηνευτική ανάλυση, αξιολογούνται οι συνταγματικές και νομοπαρασκευαστικές μεταρρυθμίσεις που εισηγήθηκε η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της πρωθυπουργίας του Ελευθέριου Βενιζέλου (1910-1912) και τον τρόπο κατά τον οποίο έτυχαν αποδοχής στα πρωτοσέλιδα του αθηναϊκού τύπου.

³⁴ Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο και την παρουσία του στον τύπο βλ. γενικά Γ. Κ. Πήλιουρας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον Αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα 2017

Γ' Κεφάλαιο

Η εμπλοκή του Μ. Α. Ροδά στο Μικρασιατικό Ζήτημα

3.1. Το ιστορικό υπόβαθρο της εκστρατείας στη Μ. Ασία

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως πρωθυπουργός της Ελλάδας το 1919 και με τη στήριξη της Αγγλίας³⁵ έδωσε εντολή για απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μ. Ασία με την ιδέα ότι έτσι θα προασπιζόταν τον χριστιανικό πληθυσμό, ενώ και η ειρήνη επρόκειτο να αποκατασταθεί. Ουσιαστικά η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε ότι η συνθήκη ειρήνης με την ηττημένη Τουρκία θα ήταν ίσως δεδομένη³⁶. Ο στόχος της απόβασης του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία ήταν διττός: από τη μια απέβλεπε στην προάσπιση των συμφερόντων των πληθυσμών στη Μ. Ασία και από την άλλη η Ελλάδα προσδοκούσε και στην προσάρτηση των εκεί εδαφών στο πλαίσιο της εφαρμογής της Μεγάλης Ιδέας.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος έχοντας υπόψη τις ζυμώσεις που λάμβαναν χώρα για το μικρασιατικό ζήτημα στην Ευρώπη, είχε αποστείλει το πρώτο υπόμνημα στο βασιλιά Κωνσταντίνο στις 11 Ιανουαρίου του 1915 στο οποίο παρέθετε τη θέση του πως η Ελλάδα, παρά τους κινδύνους με τους οποίους ερχόταν αντιμέτωπη, καλούνταν να υπερασπιστεί τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας επισημαίνοντας ότι η εδαφικές προσαρτήσεις αποτελούν κύριο μέλημα στη Μ. Ασία:

«Μέχρι σήμερα η πολιτική ημών συνίστατο εις διατήρησιν της ουδετερότητας [...]. Καλούμεθα να μετάσχωμεν του πολέμου όχι πλέον προς εκτέλεσιν ηθικών απλώς υποχρεώσεων, αλλ' απ' ανταλλάγμασι, τα οποία πραγματοποιούμενα θα δημιουργήσωσι μίαν Ελλάδα μεγάλην και ισχυράν, τοιαύτην οποίαν ουδ' οι μάλλον αισιόδοξοι ηδύναντο να φαντασθώσι καν προς ολίγων ακόμα ετών». [...]

Τ. Μιχαλακέας, (επιμ), Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου, Η Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας, τ. Γ', Αθήνα 1964.

Ο Βενιζέλος με καταγωγή από την Κρήτη, που αποτελούσε πλέον το σύμβολο του ανυπόταχτου αλυτρωτισμού, θεωρούσε ότι η δεδομένη ιστορική συγκυρία ευνοούσε την ένταξη του συνόλου του ελληνισμού σε ένα ενιαίο εθνικό

³⁵ Σ. Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα 2015, σ. 37

³⁶ Στο πλαίσιο μάλιστα αυτής της ειρήνης ήδη από το 1915 σε συμφωνία μεταξύ της Πετρούπολης και του Λονδίνου προβλεπόταν η εδαφική αποζημίωση της Ελλάδας στη Μ. Ασία. Βλ. ειδικά Buchanan, βρετανική πρεσβεία Πετρούπολης, προς Foreign Office, αριθμ. 79, 21 Ιανουαρίου 1915, FO 371/2242/8486.

κράτος. Αυτός είναι και ο λόγος που ο αλύτρωτος ελληνισμός στο σύνολό του θα ενστερνιστεί την πολιτική του κρητικού ηγέτη. Η ιστορική συγκυρία ήταν ευνοϊκή γιατί η απελευθέρωση των αλύτρωτων πληθυσμών δεν θα ερχόταν ύστερα από μια ελληνοτουρκική πολεμική αναμέτρηση αλλά η Ελλάδα θα επεδίωκε την ολοκλήρωση του εθνικού οράματος ως μέλος μιας ευρύτερης συμμαχίας που επιθυμούσε τον οριστικό διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα στον βωμό των εδαφικών προσαρτήσεων ο Ελευθέριος Βενιζέλος θεωρούσε ότι θα ήταν αναγκαίες και κάποιες θυσίες, όπως αυτή της Καβάλας³⁷ προκειμένου να δημιουργηθεί η Μεγάλη Ελλάδα.

Στο δεύτερό του υπόμνημα προς τον βασιλιά στις 17 Ιανουαρίου του 1915 ο Ελευθέριος Βενιζέλος παρέμενε σταθερός στο ότι έπρεπε να παραχωρηθεί η Καβάλα ως βασική προϋπόθεση για την επέκταση στη Μ. Ασία η οποία θα καθιστούσε την Ελλάδα κραταιά δύναμη. Ενδεχομένως οι θέσεις αυτές του Βενιζέλου να παγιώθηκαν ύστερα από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου³⁸ τη στιγμή που οι Οθωμανοί είχαν διαλυθεί και ως εκ τούτου δεν θα ήταν σε θέση να αντιδράσουν στις αξιώσεις των νικητών. Ο ίδιος βέβαια είχε βασισθεί εν πολλοίς και στη συμβολή των Βρετανών ως συμμάχων των Ελλήνων θεωρώντας πως ήταν η μόνη δύναμη που επρόκειτο να επιβάλει μια για πάντα την ειρήνη. Ωστόσο, η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επέληξε ύστερα από παρέμβαση των Αμερικανών ευνοώντας την Αντάντ, ενώ και η αφοσίωση του Βενιζέλου στη βρετανική βοήθεια φαίνεται τελικά ότι δεν έπεσε στο κενό κυρίως εξαιτίας των επαφών του με τον George Lloyd.

Ήδη από τον Μάιο του 1919 η Ελλάδα είχε διασφαλίσει μέσω της Αντάντ και φυσικά εξαιτίας του Βενιζέλου την απόβαση των στρατευμάτων της στη Σμύρνη στο πλαίσιο της ενίσχυσης των ελληνικών διεκδικήσεων³⁹. Άλλωστε και η διπλωματική δεινότητα του Βενιζέλου επρόκειτο να θέσει τα θεμέλια για επιτυχείς εδαφικές διεκδικήσεις στη Μ. Ασία, όπως και έγινε σε πρώτη φάση με την κατάληψη της πρωτεύουσας της Ιωνίας. Στις 10 Αυγούστου του 1920 όταν υπεγράφη η Συνθήκη των Σεβρών, μέσω της οποίας είχαν καθορισθεί οι όροι της ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και των Οθωμανών⁴⁰, αναγνωρίστηκε η επικυριαρχία του Σουλτάνου στη

³⁷ C. M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 246

³⁸ Θ. Χρήστου, *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999, σ. 146

³⁹ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 59

⁴⁰ Για μια συγκριτική προσέγγιση της ιστορικής πορείας της Ελλάδος και της Τουρκίας βλ. ειδικά Δ. Κιτσίκης, *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 1998³. Βλ. τέλος και Θ.

Σμύρνη και την ευρύτερη περιοχή αν και προβλεπόταν η διεξαγωγή δημοψηφίσματος μετά την παρέλευση πέντε ετών προκειμένου η Σμύρνη να περιέλθει στην Ελλάδα οριστικά⁴¹.

Παρά το γεγονός ότι ο Σουλτάνος είχε ο ίδιος αποδεχθεί τη συνθήκη, στον αντίποδα το κίνημα των Νεότουρκων⁴² και ο Μουσταφά Κεμάλ δεν την αποδέχθηκαν, ώστε η ελληνική κυβέρνηση να δραστηριοποιηθεί προκειμένου να διασφαλισθούν εκείνα τα οποία είχαν συμφωνηθεί και σε συνδυασμό με την αξίωση να προσαρτηθούν νέα εδάφη. Συνεπώς το καλοκαίρι του 1920 τα ελληνικά στρατεύματα είχαν ξεκινήσει την προέλαση πλησίον της Σμύρνης. Την ίδια στιγμή το κλίμα στην Ελλάδα δεν ευνοούσε τον Ελευθέριο Βενιζέλο, καθώς στη συνείδηση των εκλογέων βάραιναν οι μακροχρόνιες πολεμικές αναμετρήσεις και ο ελληνικός στρατός κυνηγούσε άτακτους αντάρτες στη Μικρασία χωρίς να είναι ορατή στον ορίζοντα μια απαγκίστρωση. Η δυσαρέσκεια αυτή, την οποία καλλιεργούσε η Ενωμένη Αντιπολίτευση, οδήγησε στην απροσδόκητη εκλογική ήττα του Βενιζέλου, ο οποίος ενώ γύρισε ως θριαμβευτής στην Ελλάδα μετά τη συνθήκη των Σεβρών, έχασε τις εκλογές στη χώρα του. Άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι, στις εκλογές που διεξήχθησαν το Νοέμβριο του 1920, δεν κατάφερε ο ίδιος να εκλεγεί ούτε βουλευτής. Η εκλογική ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων αποτέλεσε αφενός μια οδυνηρή έκπληξη για τους ίδιους αλλά και μια τομή για τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής.

Ο Μουσταφά Κεμάλ από την άλλη ισχυροποιούνταν προοδευτικά στην Τουρκία, με αποτέλεσμα να αρχίσει η αποδυνάμωση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία. Εν τω μεταξύ η άνοδος του βασιλιά Κωνσταντίνου⁴³ στον θρόνο λειτούργησε ως πρόσχημα για τις Μεγάλες Δυνάμεις να εγκαταλείψουν πλήρως την ιδέα της εκστρατείας στη Μ. Ασία και κατ' επέκταση τη στήριξη προς την Ελλάδα.

«Η [...] πολιτική της ουδετερότητας την οποία σταθερά πρόβαλλε [ενν. ο Κωνσταντίνος] μέχρι την αποπομπή του από τις δυνάμεις της Entente το καλοκαίρι του

Χρήστου, *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001, σ. 155 κ. εξ.

⁴¹ Ωστόσο, ο ιστορικός Arnold Toynbee δεν ενέκρινε πλήρως την πολιτική τακτική του Ελευθέρου Βενιζέλου όσον αφορά στις φιλοδοξίες του για τις εδαφικές προσαρτήσεις. Βλ. ειδικά A. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey. A Study in the Contact of Civilizations*, Constable and Company, Λονδίνο 1922, σ. 69-72. Επιπλέον ο Toynbee είχε εμμείνει επικριτικά ενάντια στον Βενιζέλο για το ζήτημα της ανταλλαγής των πληθυσμών μεταξύ των μουσουλμάνων της ελληνικής Μακεδονίας και των Μικρασιατών Ελλήνων, ενώ παράλληλα του είχε προσάψει και σκοπιμότητα σε πολιτικό επίπεδο. Βλ. Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 69

⁴² Για τις βλέψεις των Νεότουρκων βλ. F. Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, Αθήνα 1993, σ. 156

⁴³ Α. Π. Ζολώτας, *Η Εθνική Τραγωδία*, (διδ. διατρ.) Αθήνα 1995, σ. 86

1917, δεν αντιστοιχούσε, βεβαίως, σε κάποια διάθεση τηρήσεως ίσων αποστάσεων από τους δύο εμπολέμους συνασπισμούς. Ήταν απλώς η φιλογερμανικότερη δυνατή πολιτική που μπορούσε να ακολουθήσει μία χώρα της οποίας η γεωγραφική θέση την καθιστούσε όμηρο των διαθέσεων του πανίσχυρου βρετανικού στόλου που κυριαρχούσε τότε στην ανατολική Μεσόγειο.

Σε συνεχή τηλεγραφική επικοινωνία με τον γυναικαδελφό του γερμανού αυτοκράτορα –ερήμην ακόμη και των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων του– είχε εξασφαλίσει την πλήρη έγκριση του Βερολίνου στο ζήτημα αυτό [...]»⁴⁴.

Ακολούθησαν τα γεγονότα της αντεπίθεσης των τουρκικών στρατευμάτων το 1922 με το στρατό του Κεμάλ να επιτυγχάνει απόσχιση των αντίστοιχων ελληνικών και επικράτηση σε μεγάλο βαθμό. Εξαιτίας αυτού τα ελληνικά στρατεύματα υποχρεώθηκαν σε οπισθοχώρηση από τη Μικρά Ασία, ώστε μπορούμε να πούμε ότι η πολεμική αυτή σύρραξη είχε λάβει τέλος. Από τα πιο μελανά σημεία της παγκόσμιας ιστορίας ήταν αν μη τι άλλο η καταστροφή της Σμύρνης μετά την οποία γνώρισαν τον ξεριζωμό 1.650.000 Έλληνες. Αν επιχειρήσουμε να αναζητήσουμε τα πραγματικά αίτια της μικρασιατικής καταστροφής ίσως θα πρέπει να τα αποδώσουμε στον ευρύτερο διχασμό που επικρατούσε αλλά και ειδικότερα στον Εθνικό Διχασμό ο οποίος προκάλεσε κλυδωνισμό στο πολιτικό σύστημα της χώρας με αποτέλεσμα την γενικευμένη αποσταθεροποίηση⁴⁵. Αναντίρρητα και οι δύο ηγέτες, τόσο ο «πολιτικός» Ελευθέριος Βενιζέλος όσο και ο «στρατιωτικός» βασιλιάς Κωνσταντίνος επεδίωκαν την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος με τη διαφορά ότι η οπτική των δύο πολιτικών ανδρών για τα εθνικά ζητήματα ήταν διαφορετική. Αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι ο Εθνικός Διχασμός και η διπλωματικές ενέργειες που αναπτύχθηκαν γύρω από αυτόν αποτελούσαν και εξακολουθούν να αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της στενής σχέσης που συνδέει την εξωτερική με την εσωτερική πολιτική της χώρας αλλά και της πολιτικής ποδηγέτησης της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

3.2. Ο Μιχαήλ Α. Ροδάς και το μικρασιατικό ζήτημα

Το γεγονός της απόβασης των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη είχε διερευνηθεί από τη συμμαχική επιτροπή η οποία εν συνεχεία θεώρησε την ελληνική

⁴⁴ Γ. Γιανουλόπουλος, «Η ευγενής μας τύφλωσις...», *εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003, σ. 227

⁴⁵ Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, *1915- Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015, σ. 65-67

κυβέρνηση υπαίτια ενοχοποιώντας την για διάθεση προσάρτησης και κατοχής εδαφών. Χαρακτηριστικό της απόβασης και των γεγονότων που επακολούθησαν ήταν αν μη τι άλλο η σκόπιμη υπερβολή στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάστηκε. Αυξήθηκε ο αριθμός των νεκρών, τα αληθή γεγονότα διεκτραγωδήθηκαν, ενώ στις ειδήσεις που είχαν δημοσιευθεί τόσο από τον τοπικό όσο και από τον διεθνή τύπο δεν ασκήθηκε λογοκρισία. Δεν υπήρχε αμφιβολία πως ο σκοπός της μεγαλοποίησης των γεγονότων εμπεριείχε δόλο. Τα γεγονότα που ακολούθησαν την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων, τα διογκωμένα έκτροπα από ελληνικής πλευράς, αντήχησαν σε ολόκληρη την Οθωμανική επικράτεια και πρόσφεραν το απαραίτητο ηθικό υπόβαθρο για μια οξεία τουρκική αντίδραση. Σύσσωμος ο τουρκικός λαός καλούνταν να πολεμήσει κατά του ελληνικού επεκτατισμού στο πλευρό του αξιωματικού Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος στις 19 Μαΐου αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα με κύριο μέλημα να συγκεντρώσει στρατεύματα.

Για τα γεγονότα αυτά άξια αναφοράς είναι τα όσα καταγράφει ο ποιητής και συγγραφέας George Horton⁴⁶:

«Πολλά έχουν λεχθεί για ωμότητες και σφαγές που διέπραξαν τα ελληνικά στρατεύματα κατά την αποβίβασή τους στη Σμύρνη στις 15 Μαΐου 1919. Στην πραγματικότητα, τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν εκείνη και τις επόμενες δυο-τρεις μέρες μεγαλοποιήθηκαν τόσο πολύ, ώστε η κοινή γνώμη έμεινε με την εντύπωση ότι είχαν πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις ακόμη και από την οργανωμένη εξόντωση ολόκληρων εθνών από τους Τούρκους. Καμία σημασία δε φαίνεται να δόθηκε στην ταχεία αποκατάσταση της δημόσιας τάξης από τις ελληνικές αρχές και την άμεση τιμωρία των κυριότερων ενόχων, αρκετών από αυτούς με θάνατο».

Το πόρισμα εξήγαγε ακόμα ότι, εφόσον η κατοχή αποσκοπούσε στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας και της ευημερίας, τότε θα έπρεπε το έργο αυτό να έχουν αναλάβει οι συμμαχικές δυνάμεις και όχι οι ελληνικές. Σε περίπτωση δε κατά την οποία οι Σύμμαχοι είχαν την πρόθεση να παραχωρήσουν εδάφη στην Ελλάδα μόνο στην περίπτωση αυτή θα είχε ισχύ η κτήση της Σμύρνης στην Ελλάδα. Ωστόσο, αυτού του είδους η κίνηση ενδεχομένως να προσέβαλλε την αυτοδιάθεση των λαών εκεί εξαιτίας της δυσαναλογίας μεταξύ ελληνικών και οθωμανικών εθνοτήτων. Επιπλέον, η επιτροπή πρέσβευε ότι προκειμένου να υποχωρήσει το οθωμανικό στοιχείο αναγκαία θα ήταν η στρατιωτική επιβολή, την οποία όμως οι

⁴⁶ G. Horton, *Η μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2010, σ. 76

Έλληνες δεν ήταν σε θέση να πετύχουν χωρίς βοήθεια. Σχετικά με την κατάληψη της Σμύρνης ο Winston Churchill⁴⁷ είχε δηλώσει τα ακόλουθα:

«Δεν μπορώ να καταλάβω ως σήμερα πως οι διακεκριμένοι πολιτικοί στο Παρίσι, ο Ουίλσον, Ο Λούντ Τζώρτζ, ο Κλεμανσώ και ο Βενιζέλος, που η γνώση, η σύνεση και η επιδεξιότητά τους τους είχαν ανυψώσει, ύστερα από τις πιο σοβαρές δοκιμασίες, τόσο πάνω από τους ομοίους τους, μπόρεσαν να ξεγελαστούν και να προβούν σ' ένα τόσο απερίσκεπτο και μοιραίο διάβημα».

Η παρουσία της Ελλάδας στη Μ. Ασία είχε τεθεί υπό τάπητος όταν το Συμβούλιο των Συμμάχων αμφισβήτησε τις προθέσεις της παρουσίας της εκεί, ενώ και στον Ελευθέριο Βενιζέλο είχε τεθεί το ερώτημα για το αν πράγματι η ελληνική κυβέρνηση ήταν σε θέση να διευθετήσει στην περιοχή την κυριαρχία της δίχως όμως κάποια παρέμβαση από την πλευρά των συμμάχων. Ο Βενιζέλος αποδέχθηκε την πρόκληση που αφορούσε στη διασφάλιση της ελληνικής παρουσίας και το ζήτημα αυτό τελικά δεν έλαβε περαιτέρω διαστάσεις⁴⁸. Οι Σύμμαχοι από την πλευρά τους έθεσαν τέλος στην εξέταση των γεγονότων αυτών με επιστολή προς την Ελλάδα από τον Georges Benjamin Clemenceau που διατελούσε τότε πρόεδρος του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου.

Ο πρωθυπουργός της Γαλλίας είχε τότε επιρρίψει ευθύνες, ωστόσο, στην ελληνική κυβέρνηση για τον τρόπο με τον οποίο διαχειριζόταν το ζήτημα της παρουσίας της Ελλάδας στη Μικρά Ασία επισημαίνοντας κυρίως την έλλειψη σχεδιασμού σε πρώιμο στάδιο το οποίο ίσως απέτρεπε τυχόν αποσταθεροποίηση στην ευρύτερη περιοχή. Επιπλέον τόνισε πως ήδη είχαν καταγραφεί υπερβάσεις αν και το Συμβούλιο είχε πεισθεί από τις εγγυήσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου πως στο μέλλον δεν επρόκειτο να επαναληφθούν. Πιο συγκεκριμένα ο Clemenceau σημείωνε ότι το Αϊδίνιο τελεί υπό ελληνική κυριαρχία και δεν βρίσκεται υπό την επιρροή των Συμμάχων, ενώ για τη Σμύρνη ότι η ελληνική της κατοχή εδράζεται σε αληθή γεγονότα⁴⁹.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος από την πλευρά του είχε θέσει επικεφαλής της ελληνικής διοίκησης στη Σμύρνη τον Αριστείδη Στεργιάδη (1861-1950) με το αξίωμα

⁴⁷ W. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, Λονδίνο 1929, σ. 369

⁴⁸ M. L. Smith, *The Ionian Vision. Greece in Asia Minor 1919-1922*, Λονδίνο 1998, σ. 122-113

⁴⁹ Κλεμανσώ προς Ελευθέριο Βενιζέλο, 12 Νοεμβρίου 1919, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη, φακ. 24

του Ύπατου Αρμοστή,⁵⁰ ενώ πρωτίστως ο τελευταίος είχε προσφέρει τις υπηρεσίες του στην Ήπειρο ως γενικός διοικητής έχοντας επίγνωση των αναγκών μιας περιφέρειας η οποία είχε άρτι προσαρτηθεί στο ελληνικό κράτος. Ο Στεργιάδης είχε αναλάβει κυρίως τη διατήρηση των ισορροπιών μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Σμύρνη αν και η ύπαρξη στρατού οπωσδήποτε θα δημιουργούσε τριγμούς ενώ δεν θα έλειπαν και οι προστριβές με τον μητροπολίτη Χρυσόστομο αλλά και με τον αντιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο. Εξαιτίας ακριβώς της στάσης που είχε κρατήσει ο Στεργιάδης έναντι των Τούρκων από πολλούς είχε θεωρηθεί ότι τρέφει φιλοτουρκικά αισθήματα. Ο Μιχαήλ Α. Ροδάς⁵¹, ο οποίος διατελούσε Διευθυντής του Γραφείου Τύπου και Λογοκρισίας της Ύπατης Αρμοστείας, με τη σειρά του χαρακτήριζε «τυραννικό» τον Αριστεΐδη Στεργιάδη εξαιτίας της στάσης που κρατούσε ο τελευταίος.

«Καλύτερα να μείνουν εδώ να τους σφάξη ο Κεμάλ, γιατί αν πάνε στην Αθήνα θα ανατρέψουν τα πάντα», δήλωνε ο ίδιος ο Ύπατος Αρμοστής της Ελλάδας στη Σμύρνη, Αριστεΐδης Στεργιάδης, λίγο πριν από την Καταστροφή⁵². Το ίδιο κυνικός ήταν και ο πρίγκιπας Ανδρέας, ο αδελφός του Κωνσταντίνου, σε επιστολή του από τη Σμύρνη προς τον Ιωάννη Μεταξά στις 19 Δεκεμβρίου του 1921:

«Απαίσιιοι πραγματικώς είναι οι εδώ Έλληνες, εκτός ελαχίστων. Επικρατεί Βενιζελισμός ογκώδης και κατά την 15^{ην} Δεκεμβρίου είχαν κλείσει σχεδόν όλα τα καταστήματα. Θα ήξιζε πράγματι να παραδώσωμεν την Σμύρνην εις τον Κεμάλ διά να τους πετσοκόψη όλους αυτούς τους αχρείους, οι οποίοι φέρονται ούτω κατόπιν του φοβερού αίματος όπερ εχύσαμεν εδώ. Αίματος της Παλαιάς Ελλάδος δε, διότι όλα τα παιδιά των οπωσδήποτε καλυτέρων οικογενειών των ενταύθα υπηρετούν εις την Σμύρνην και τα μετόπισθεν, αλλοίμονον δε αν έν οιονδήποτε τμήμα ευρεθή σχηματισμένον μόνον από Μικρασιάτας και ενώπιον του εχθρού!».⁵³

Ο Ροδάς παρατηρούσε ότι ο κόσμος στη Μικρά Ασία είχε τυφλή εμπιστοσύνη στις διαταγές του Στεργιάδη στο βωμό των ελληνικών συμφερόντων συνολικά αν και η ανάρμοστη συμπεριφορά του επιδειωνόταν αντί να βελτιώνεται.

⁵⁰ Llewellyn, M. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, μτφρ. Λίνα Κάσδαγλη, Αθήνα, 2002, σ. 614, υποσημ. 70. Βλ. και Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, «Η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη. Προετοιμασία και πραγματοποίηση», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 15, Αθήνα 1978, σ. 118. Κάθε αρμοδιότητα του Στεργιάδη είχε καθορισθεί βάσει του νόμου 2493/1920 (ΦΕΚ Α' 206/19.9.1920).

⁵¹ Μ. Α. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία. Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1950, σ. 123

⁵² Γ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, Αθήνα 1997, σ. 31

⁵³ Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, τ. 3, σ.759

Ο Στεργιάδης χωρίς δισταγμό προέβαινε σε συλλήψεις και τιμωρούσε πολίτες που δεν έφεραν καμία ευθύνη όπως για παράδειγμα εμπόρους ή βιομήχανους που συνήθως τους απέπεμπε από την Σμύρνη. Ο Ροδάς θεωρούσε ότι ο Στεργιάδης δεν είχε ιδιαίτερη επαφή με την πραγματικότητα όντας απομονωμένος και αδιαφορώντας για τις πραγματικές ανάγκες των πολιτών. Ωστόσο, ο κόσμος υπέμεινε τις αναληθισίες του για χάρη της Μεγάλης Ιδέας⁵⁴ εμμένοντας στις πατριωτικές αντιλήψεις του⁵⁵.

Μάλιστα ο Ροδάς θεωρούσε πως ο Στεργιάδης δεν ήταν σε θέση να αντιληφθεί ουσιαστικά τις ανάγκες των Ελλήνων της Μ. Ασίας, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που ήταν βίαιος με τους υπαλλήλους του. Ωστόσο, για τα όσα μας διασώζει ο Ροδάς θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ειδικά όσον αφορά στο προφίλ του Στεργιάδη, όπως αυτό προβάλλεται στις αφηγήσεις του πρώτου. Πιο συγκεκριμένα ο Ροδάς τονίζει πως ο Στεργιάδης δεν ευθυγραμμιζόταν σε κάθε περίπτωση με τις πολιτικές πρακτικές των αξιωματούχων της περιοχής, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ο ίδιος εξέφραζε τη δυσφορία του. Φαίνεται ότι ο Στεργιάδης είχε την αίσθηση της ορθής διοίκησης, ενώ επεδείκνυε και ιδιαίτερο σεβασμό προς τους πληθυσμούς⁵⁶.

Η προπαγάνδα των Ελλήνων στη Σμύρνη ύστερα από την ανακωχή υπήρξε έντονη, όπως σημειώνει ο Ροδάς, ο οποίος μάλιστα την περίοδο εκείνη ασκούσε και ο ίδιος και στην περιγραφή του διαφαίνονται οι κινήσεις τόσο των Ελλήνων όσο και των Ιταλών και των Τούρκων. Από τα όσα μας διασώζει ο Ροδάς⁵⁷ χαρακτηριστικό είναι το κάτωθι απόσπασμα:

«Η Σμύρνη, την εποχήν εκείνην, άρχιζε να παρουσιάζη το θέαμα ενός κρυφού πολέμου. Οι Άγγλοι παρηκολούθουν την κατάστασιν και όλαι των αι πράξεις ήτο φανερόν ότι ήσαν υπέρ ημών. Ο πρόξενος Χάθκοτ Σμίθ, ο οποίος ήτο και γραμματεύς του ναυάρχου Κάλθορπ, ήλθεν εις την Σμύρνην και απεφυλάκισε όλους τους χριστιανούς, μετέβη εις την Ερυθραίαν, συνοδευόμενος υπό του δικηγόρου κ. Α. Αθηνογένη, και είδε τα ερείπια των χριστιανικών πόλεων και χωριών, και όταν επέστρεψεν, ωμίλησεν εις τόνον αυστηρόν και σκληρόν προς τας Τουρκικάς αρχάς και τας κατέστησεν υπευθύνους δια την συμπεριφοράν των απέναντι των χριστιανών. Οι

⁵⁴ Σχετικά με το όραμα του Ελευθέριου Βενιζέλου για τη Μεγάλη Ελλάδα βλ. ειδικά Σ. Γ. Πλουμίδης, *Τα μυστήρια της Αιγίδος. Το Μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Αθήνα 2017, σ. 209 κ. εξ.

⁵⁵ Μ. Α. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία. Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1950, σ. 124

⁵⁶ Ωστόσο, ο Στεργιάδης είχε κατηγορηθεί για το φιλοτουρκικό του αίσθημα εξαιτίας της εύνοιας που είχε επιδείξει προς τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Βλ. ειδικά Β. Σολωμονίδου, *Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και Πραγματικότητα*, στο: Θ. Βερέμης και Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 477-485

⁵⁷ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, κεφ. Α' σ. 43

Γάλλοι παρηκολούθουν απλώς την κατάστασιν και δεν μας ηρνούντο οποιαδήποτε βοήθειαν. Και οι Ιταλοί ω! οι Ιταλοί συνεμάχησαν αμέσως με τα Νεοτουρκικά στοιχεία και ηγωνίζοντο να μας συκοφαντήσουν και να μας πετάξουν από την Σμύρνη».

Σχετικά με το ζήτημα της λογοκρισίας, στην οποία είχε επέλθει διαχωρισμός από τον στρατό για λόγους ασφαλείας, ο Γουναράκης ως Γενικός Γραμματέας της Αρμοστείας κατόπιν συγκεκριμένων υποδείξεων έπρεπε να συντάξει ανακοινωθέν προς τον τύπο στον οποίο θα ασκούνταν διώξεις εφόσον δημοσιεύονταν άρθρα τα οποία έθιγαν τα στρατεύματα και την ακεραιότητά τους⁵⁸. Ωστόσο, η απόφαση αυτή αναιρέθηκε και ίσχυσε εκ νέου ο κανονισμός για τη λογοκρισία, όπως εγκρίθηκε από την Αρμοστεία. Όσον αφορά στη λογοκρισία που αφορούσε στον τύπο ήταν ιδιαίτερος σημαντικό γεγονός, καθώς εκεί βασιζόνταν οι αρμόδιοι της προπαγάνδας προκειμένου να ξεσηκώνουν τους Τούρκους. Ο Ιταλός ομόλογος του Ροδά ονόματι Αινείας Μπρουνέτι, έφεδρος ιατρός, ο οποίος γνώριζε την ελληνική γλώσσα καθώς είχε σπουδάσει στην Ευαγγελική Σχολή, επεδίωκε, παρά το χαμηλό προφίλ που διατηρούσε, να προστατευτούν τα επαναστατικά τουρκικά άρθρα⁵⁹. Ο Γάλλος ομόλογός του κράτησε παθητική στάση. Στη συνέχεια ο Μπρουνέτι πρότεινε για μικρό χρονικό διάστημα η λογοκρισία να επιδείξει αμεροληψία προς όλον τον τύπο ανεξαιρέτως. Ο Ροδάς από την πλευρά αντιτάχθηκε στην πρόταση αυτή με την πεποίθηση ότι στις τουρκικές εφημερίδες δεν θα είχε τη δυνατότητα να δημοσιεύει άρθρα εθνικιστικού περιεχομένου δεδομένου ότι ελέγχονταν πλέον από τους συμμάχους. Επιπλέον ο Μπρουνέτι είχε εισηγηθεί και την εφαρμογή λογοκρισίας σε εφημερίδες που προέρχονταν από την Αθήνα στην οποία ο Ροδάς αντιτάχθηκε υποστηρίζοντας ότι με αυτή τη λογική θα έπρεπε να λογοκρίνονται και οι εφημερίδες που προέρχονταν από την Ευρώπη. Παράλληλα ο ίδιος ο Μπρουνέτι απέστειλε και σχετικό υπόμνημα στην Αρμοστεία της Κωνσταντινούπολης από όπου όμως πήρε αρνητική απάντηση⁶⁰. Ο Ροδάς και ο Μπρουνέτι είχαν έρθει σε τέτοιο σημείο αντιπαράθεσης ώστε ο πρώτος αποφάσισε να αποχωρήσει προκειμένου να αποφευχθεί περαιτέρω κλιμάκωση. Αναφορικά με αυτή τη μεταβολή κοινοποιήθηκαν τα δύο έγγραφα που ακολουθούν:

⁵⁸ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 141

⁵⁹ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 141

⁶⁰ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 142

Προς τον Κον Ροδάν
 Διευθυντήν του Γραφείου του Τύπου

Ενταύθα

«Ανακοινούμεν υμίν ότι δια ταυταρίθμου αποφάσεως της Ύπατης Αρμοστείας ο κ. Στίλπων Πιττακής διορίσθη ως Έλλην Λογοκριτής παρά τη Διασυμμαχική Λογοκρισία. Δια την εκτέλεσιν της υπηρεσίας του ταύτης ο κ. Σ. Πιττάκης θέλει λαμβάνει οδηγίας παρ' υμών, υπαγόμενος και εις το υφ' υμάς Γραφείον του Τύπου. Επισυνάπτομεν αντίγραφον της αποφάσεως».

Εντολή του Υπάτου Αρμοστού
 Ο Γενικός Γραμματεύς
 Π. Γουναράκης

Σμύρνη τη 6^η Φεβρουαρίου 1920

Αριθ. 133

Αντίστοιχο έγγραφο όπως αυτό κοινοποιήθηκε μας διασώζει ο Ροδάς και από τον Ύπατο Αρμοστή Αριστείδη Στεργιάδη:

«Έχω υπ' όψιν μου το άρθρον 5 του από 22 Ιουνίου π. ε. Ν. Διατάγματος περί αποσπωμένων υπαλλήλων των Πολιτικών Υπουργείων κλπ. διορίζω ως Έλληνα Λογοκριτήν της Ύπατης Αρμοστείας παρά τη Διασυμμαχική Λογοκρισία τον κ. Στίλωνα Πιττακήν, επί μηνιαία αποζημιώσει δραχ. εξακοσίων αρχομένη από 1ης Φεβρουαρίου ε. ε. Διά την εκτέλεσιν της υπηρεσίας ταύτης ο κ. Πιττάκης θα λαμβάνη οδηγίας παρά του κ. Ροδά, Διευθυντού του Γραφείου Τύπου, εις τον οποίον και θα υπάγεται».

Ο Ύπατος Αρμοστής
 Α. Στεργιάδης

Η αυστηροποίηση του ελέγχου του τουρκικού τύπου δεν ήταν τυχαία αλλά μείζονος σημασίας δεδομένου ότι υπήρχε προπαγανδιστική δραστηριότητα της Άγκυρας στη ζώνη της Κατοχής, ενώ παράλληλα πραγματοποιούνταν και απόπειρες τρομοκράτησης των Τούρκων πολιτικών υπαλλήλων, ώστε να παύσουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Χαρακτηριστική είναι και η κάτωθι τηλεγραφική εγκύκλιος η παραλαβή και η κατάσχεση της οποίας έγινε στο Τηλεγραφείο Σμύρνης:

Προς την ΝΟΜΑΡΧΙΑΝ

(και αντίγραφον)

Προς την Επιτροπήν του Κόμματος της Αμύνης των Δικαίων

Σμύρνην

«Παρακαλείσθε όπως παραπέμψητε εις την Δικαιοσύνην μετά των αιτιολογικών εγγράφων της συλλήψεως των τους επί της πρώην Κυβερνήσεως κατηγορηθέντας και φυλακισθέντας ως αντιδραστικούς του Εθνικού Κινήματος υπαλλήλους και γνωστοποιήσητε ημίν περί του αποτελέσματος. Εξ ονόματος της Αντιπροσωπείας της Επιτροπείας του Κόμματος της Αμύνης των Δικαίων Θράκης και Ανατολής».

Σεβάστεια τη 20η Οκτωβρίου 1919 (ν. η.).

ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ

Ο Μιχαήλ Ροδάς εκτός των άλλων προέβη και σε διαχωρισμό της θητείας του Στεργιάδη για την οποία διέκρινε δύο περιόδους: Η πρώτη περίοδος από τον Μάιο του 1919 μέχρι και τον Νοέμβριο του 1920 και η δεύτερη περίοδος από τον Νοέμβριο του 1920 μέχρι και τον Αύγουστο του 1922. Ο Ροδάς⁶¹ συμπέρανε ότι στη δεύτερη περίοδο της θητείας του ως Ύπατος Αρμοστής διατήρησε τη θέση του ακόμα και ύστερα από την αποτυχία του Ελευθέριου Βενιζέλου στις εκλογές, ώστε ο Στεργιάδης εξαιτίας του γεγονότος αυτού να κατηγορηθεί για τον τρόπο με τον οποίο διοικούσε.

«Ευαρεστηθήτε να δεχθήτε μετά της άλλης Κυβερνήσεως την παραίτησίν μου ως υπουργού άνευ χαρτοφυλακίου. Θεωρώ ύπατον καθήκον να διατηρήσω την θέσιν του Υπάτου Αρμοστού επί ολίγας ημέρας, μέχρις ου η νέα Κυβέρνησις αποστείλει τον διάδοχον. Το τελευταίον τούτο παρακαλώ να ανακοινώσετε εις την νέαν Κυβέρνησιν» έλεγε το ανοιχτό τηλεγράφημά του Στεργιάδη προς τον Αντιβασιλέα Παύλο Κουντουργιώτη με το οποίο ζητούσε την παραίτησή του και η απάντηση του νέου Πρωθυπουργού, Δημήτριου Ράλλη: *«Επί του ημετέρου τηλεγραφήματος ευχαριστώ υμάς θερμώς και εξ ονόματος της Κυβερνήσεως, παρακαλώ δε υμάς, όπως παραμένοντες εις την θέσιν σας κατά τας εκτάκτους αυτάς περιστάσεις μη στερήσητε το Έθνος των πολυτίμων υμών υπηρεσιών»*⁶².

⁶¹ Μ. Α. Ροδάς, ό. π., σ. 123-127, 165

⁶² Χ. Αγγελομάτης, *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας (Το έπος της Μικράς Ασίας)*, Αθήνα 2005, σ. 108-109

Ύστερα από το απαντητικό τηλεγράφημα του Δημητρίου Ράλλη προς τον Ύπατο Αρμοστή ο τελευταίος απάντησε ότι αποσύρει την παραίτησή του. Η παραμονή του Στεργιάδη στη θέση του αφενός αποτελούσε επιθυμία του Ελευθερίου Βενιζέλου γιατί ο πρώτος γνώριζε πολύ καλά τα ζητήματα της Μικρασίας και αφετέρου και η πολιτική της Αγγλίας στήριζε αυτή την επιλογή για να μην δημιουργηθεί μια χαοτική κατάσταση για την Ελλάδα σε διεθνές επίπεδο καθώς και να μην διαρραγούν ολοκληρωτικά οι σχέσεις της χώρας με τους συμμάχους.

Ο Στεργιάδης είχε επιπλέον έλθει σε ρήξη τόσο με την τοπική όσο και με την εκκλησιαστική και στρατιωτική ηγεσία στη Σμύρνη. Άξια αναφοράς είναι η περίπτωση των εντάσεων με τον στρατηγό Παρασκευόπουλο ο οποίος θεωρούσε ότι ο Στεργιάδης παρεμβαίνει ακόμα και στις υποθέσεις του στρατού. Ωστόσο, οι μεταξύ τους έριδες δεν σχετίζονταν αποκλειστικά με στρατιωτικά ζητήματα αλλά ο Στεργιάδης στοχοποίησε συγκεκριμένα τον Παρασκευόπουλο με την πεποίθηση ότι λειτουργούσε ως δάκτυλος των βενιζελικών⁶³. Θα πρέπει βέβαια να λάβουμε υπόψη μας και το ότι ο Στεργιάδης είχε αναθέσει στους αξιωματούχους του στρατού πέρα από τα προκαθορισμένα τους καθήκοντα και άλλα τα οποία όμως δεν επαφίονταν στην ιδιότητά τους. Τέτοια καθήκοντα ήταν η είσπραξη των φόρων από τις μουσουλμανικές περιοχές όπως επίσης και το ότι ήταν υποχρεωμένοι να επιβάλλουν ποινές σε όσους στρατιωτικούς εμπλέκονταν σε επεισόδια στην ευρύτερη περιοχή ύστερα από την εγκατάσταση των ελληνικών στρατευμάτων. Χαρακτηριστικό σημείο στη θητεία του Παρασκευόπουλου ήταν όταν αυτός διάβασε στις 29 Απριλίου ένα πολύ επείγον κρυπτογραφημένο μήνυμα του Ελευθέριου Βενιζέλου:

«Ταύτην την στιγμή το Ανώτατον Συμβούλιον της Διασκέψεως πληροφορεί ότι, εν τη σημερινή συνεδριάσει του, απεφάσισεν όπως η στρατιωτική δύναμις, περί ης σας ετηλεγράφησα, αναχωρήσει αμέσως εις την Σμύρνην. Η απόφασις ελήφθη παμψηφεί. Ζήτω το Έθνος».

Ελευθέριος Βενιζέλος

Ο Παρασκευόπουλος συγκινήθηκε από την απόφαση αυτή την οποία πάντοτε ονειρευόταν και εν συνεχεία ο στρατός που βρισκόταν στην Ελευθερούπολη θα απέπλεε για τη Μυτιλήνη και ακολούθως για τη Σμύρνη⁶⁴. Ο αρχιστράτηγος

⁶³ Λ. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις 1896-1920*, Αθήνα 1935, σ. 245-247

⁶⁴ Β. Ι. Τζανακάρης, *Σμύρνη 1919-1922. Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσοστόμου*, Αθήνα 2019, σ. 38-39

Παρασκευόπουλος έφτασε στη Σμύρνη τον Ιούνιο του 1919 μαζί με τον αρχηγό του Επιτελείου, τον Θ. Πάγκαλο καθώς επίσης και με τους Νότη Μπότσαρη και Μ. Βυζά, αντισυνταγματάρχη και ταγματάρχη αντιστοίχως. Ο Παρασκευόπουλος κατά την άφιξή του στη Σμύρνη προέβη σε συνεργασία με τον Στεργιάδη η οποία είχε σχέση με τις κινήσεις των στρατευμάτων αλλά και τα μέτρα ασφαλείας τα οποία θα έπρεπε να λαμβάνονται σχετικά με την προστασία των κατοίκων οι οποίοι αρκετές φορές αντιμετώπιζαν τουρκικές επιδρομές.

Αμέσως την επόμενη ημέρα από την άφιξη του Παρασκευόπουλου στη Σμύρνη τελέστηκε δοξολογία, ενώ πλήθος κόσμου είχε κατακλύσει την περιοχή. Ύστερα από το τέλος της θρησκευτικής τελετής ο αρχιστράτηγος σε κλίμα έντονης συναισθηματικής φόρτισης εκφώνησε λόγο προς τους συμπατριώτες του στον οποίο ευχαριστούσε τον ύψιστο για την τιμή που είχε να βιώσει ένα τόσο σπουδαίο γεγονός αλλά παράλληλα παρακινούσε τους Σμυρναίους να αποδείξουν ότι διακατέχονται από πολιτιστικά ιδεώδη, ανεξίθρησκα και φιλελεύθερα αισθήματα. Επιπλέον τους επεσήμανε τον καθοριστικό ρόλο της συμπεριφοράς τους για την ευοίωνα εξέλιξη αυτής της κρίσιμης εθνικής υπόθεσης που θα καθόριζε την πορεία του Ελληνισμού. Τέλος εκθείασε τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τις συμμαχικές δυνάμεις για τη συμβολή τους στον αγώνα των Ελλήνων στη Μικρά Ασία. Χαρακτηριστικό είναι το κάτωθι απόσπασμα από την ομιλία του αρχιστράτηγου Παρασκευόπουλου:

Περιλημμένε λαέ της Ιωνίας,

«Αντιλαμβάνεσθε τα κατέχοντά με αισθήματα κατά την στιγμήν ταύτην, ως και την μεγάλην μου χαράν του να έλθω εδώ εις την Σμύρνη, την ωραίαν και πολυαγαπημένην πρωτεύουσαν της Ιωνίας, κατεχόμενη στρατιωτικώς υπό του Ελληνικού στρατού. Ευχαριστώ τον Ύψιστον, διότι με ηξίωσε να απολαύσω του μεγάλου αυτού εθνικού γεγονότος. Και αν η δικαίαν μου χαρά είναι τόσον μεγάλη, εντούτοις αισθάνομαι και μεγίστην ευθύνην, όπως φανώ αντάξιος της τιμητικής ταύτης αποστολής, που αι φίλοι Μεγάλοι Δυνάμεις ανέθεσαν εις τον Μέγαν Αρχηγόν της Φυλής Ελευθέριον Βενιζέλον, ίνα η Ελλάς διά του εθνικού της στρατού καταλάβη στρατιωτικώς την χώραν ταύτην. Διά της πράξεώς των ταύτης οι Σύμμαχοι Δυνάμεις ανεγνώρισαν τον ελληνικόν στρατόν ως στοιχείον πειθαρχίας, τάξεως και πολιτισμού.
[...]

Προς εντελή επιτυχίαν της αποστολής μας δεν αρκεί μόνον το έργον του Ελληνικού στρατού, πρέπει κι εσείς να αποδείξητε, ότι ο Μικρασιατικός Ελληνικός λαός διακρίνεται για τα εκπολιτιστικά, ανεξίθρησκα και φιλελεύθερα αισθήματά του.

Πρέπει όλοι να γνωρίζετε ότι κατά την στιγμήν ταύτην πάντες οι Σύμμαχοί μας στρέφουσιν τα βλέμματα εφ'ημών και εκ της διαγωγής σας εξαρτάται το εθνικό συμφέρον. [...]

Αναγνωρίζω τα κατέχοντα αισθήματά σας, ως και το τι υπέστητε κατά την μακροχρόνιον αυτήν δουλείαν, και εγώ έζησα εδώ μαζί σας και υπέφερα και εδώ έμαθα να αγαπώ και να αφοσιώνωμαι εις την εξυπηρέτησιν της γλυκειάς μας Πατρίδος. [...] Ελπίζω ότι πάντες θα συμμορφωθήτε με τ'ανωτέρω διότι εν τη επισήμω ιδιότητι μου, δηλώ ότι οιοσδήποτε αν φωραθή σφάλλων θέλει υποστή τας συνέπειας της πράξεώς του. [...] Ομιλών προς υμάς, θεωρώ επιβεβλημένον καθήκον να επικαλεσθώ την συνδρομήν των ενταύθα πολιτικών και στρατιωτικών Αρχών των φίλων Συμμάχων Δυνάμεων διά την επιτυχίαν της εντολής μου. Γνωστή τυγχάνει η παρά τοις Συμμάχοις μακρά, ειλικρινής και ανιδιοτελής συνεργασία μου, ώστε να δικαιολογήση την υπό του αρχιστρατήγου του στρατού της Ανατολής ενδόξου στρατηγού Ντ' Εσπραί ανάθεσιν της διοικήσεως των εν Μακεδονία Συμμαχικών Δυνάμεων. Η σήμερα ημέρα είναι δι' εμέ μία εκ των ευτυχιστέρων στιγμών του βίου μου. Θερμότατα σας ευγνωμονώ δια την εγκάρδιον εκδήλωσιν των προς εμέ αισθημάτων σας. Επιτρέψατέ μοι να σας είπω ότι υπερβάλλετε τας πράξεις μου. Πάν ό,τι έπραξα είναι το καθήκον παντός χρηστού πολίτου. Είμαι όντως υπερήφανος, διότι υπήρξα συνεργάτης του Μεγάλου Αρχηγού της Φυλής Ελευθερίου Βενιζέλου, άνευ του οποίου η Πατρίς μας σήμερα θα ήτο κατεστραμμένη. Και ήδη σας προσκαλώ να αναφωνήσωμεν: Ζήτω η ωραία Σμύρνη! Ζήτω ο Μέγας Αρχηγός της Φυλής! Ζήτωσαν αι Σύμμαχοι Δυνάμεις!»

Ο Μ. Α. Ροδάς⁶⁵ μας πληροφορεί πως ύστερα από λίγες μέρες ο αρχιστράτηγος επισκέφτηκε τη Μαγνησία όπου διαμήνυσε στους κατοίκους την απόφαση της Ελλάδας να συνυπάρξει αρμονικά με τα άλλα έθνη μέσα σε συνθήκες ισότητας και δικαιοσύνης. Τις ίδιες δηλώσεις έκανε και στη Σμύρνη προς τους θρησκευτικούς ηγέτες και προς τους εκπροσώπους του Τύπου με τους οποίους συναντήθηκε. Την ίδια περίοδο βρισκόταν στη Σμύρνη και ο δημοσιογράφος Λεμπρέν, ο οποίος επεδίωξε να συναντήσει τον αρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο στη Λήμνο ώστε να του πάρει συνέντευξη για τα ζητήματα της κατοχής στη Σμύρνη. Ο ίδιος μάλιστα ως έκτακτος απεσταλμένος και ανταποκριτής μετέβη τόσο στο Αϊδίνο όσο και στην Κυδωνία με σκοπό να σκιαγραφήσει την κατάσταση που επικρατούσε την εν λόγω περίοδο. Από την πλευρά του ο Παρασκευόπουλος έχοντας ήδη

⁶⁵ Μ. Α. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1950, σ. 109-110

παραμένει στη Σμύρνη για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα επέστρεψε πίσω στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου και των Συμμάχων, στη Θεσσαλονίκη.

3.3. Το ζήτημα της λογοκρισίας του Τύπου στη Σμύρνη

Ο Μ. Α. Ροδάς⁶⁶ σχετικά με τη λογοκρισία του Τύπου στη Σμύρνη είχε διαπιστώσει ότι οι ελληνικές δυνάμεις κατοχής θεωρούσαν ότι πράγματι οι τουρκικές αρχές ασκούσαν κάθε νόμιμη ενέργεια σχετικά με την έκδοση φύλλων εφημερίδων αν και, εξαιτίας ακριβώς της ελληνικής εκεί κατοχής, ο τύπος περνούσε και από τον έλεγχο των ελληνικών αρχών. Αυτού του τύπου ο έλεγχος, που πραγματοποιούνταν από τις ελληνικές αρχές στη Σμύρνη, θα μπορούσε να ενταχθεί συνολικά στο πλαίσιο της αποστολής που είχαν αναλάβει οι Έλληνες στη Μικρά Ασία εν γένει.

Δεν υπάρχει αμφιβολία (σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Μ. Α. Ροδά αλλά και βάσει των ιστορικών δεδομένων) ότι κύριο μέλημα των ελληνικών αρχών στη Σμύρνη ήταν να διασφαλισθεί η δημόσια τάξη και φυσικά να επικρατήσει η ειρήνη. Όσον αφορά στη δημοσιογραφία και στην έκδοση εφημερίδων θεωρείτο αναγκαίο να εξετάζεται πρωτίστως το περιεχόμενό τους δεδομένου ότι τα δημοσιεύματα επρόκειτο να επηρεάσουν σε κάθε περίπτωση την κοινή γνώμη. Εκτός όμως από τις ελληνικές αρχές οι οποίες ήταν αρμόδιες για τέτοιου είδους ζητήματα, είχε συσταθεί για τον σκοπό αυτό η επονομαζόμενη Διασυμμαχική Επιτροπή υπεύθυνη για την Λογοκρισία. Την εν λόγω επιτροπή εκπροσωπούσε και ένας Έλληνας ως μέλος της εξεταστικής επιτροπής επί του περιεχομένου των εφημερίδων η οποία ασκούσε έλεγχο σε καθημερινή βάση.

Το πρωτόκολλο της λογοκρισίας ακολούθησε το συγκεκριμένο μοτίβο για ένα χρονικό διάστημα μέχρι που οι εκπρόσωποι της Ύπατης Αρμοστείας και ο ίδιος ο Μ. Α. Ροδάς συμφώνησαν ότι ο κανονισμός για τη λογοκρισία έπρεπε να τροποποιηθεί. Σχετικά όμως με τον ήδη ισχύοντα κανονισμό ο Ροδάς μας πληροφορεί ότι προέβλεπε να μην εκδίδεται στη Σμύρνη και στην ευρύτερη περιοχή⁶⁷ κάποια καινούρια ελληνική εφημερίδα, όπως επίσης ούτε και τυχόν επανέκδοση εφημερίδας που είχε σταματήσει η κυκλοφορία της.

Κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο το Γραφείο Τύπου της Λογοκρισίας της Αρμοστείας Σμύρνης, ωστόσο, δεν είχε απαγορεύσει πλήρως την έκδοση

⁶⁶ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 136

⁶⁷ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 137

εφημερίδων καθώς κυκλοφορούσαν νέες σε άλλες γλώσσες όπως στα γαλλικά, στα εβραϊκά, στα αρμενικά⁶⁸, ενώ υπήρχε και μία στα τουρκικά, εξαιρουμένης της εφημερίδας με τίτλο «Σάρκ» η οποία βάσει του Ροδά επρόκειτο να υποκαταστήσει την παλαιότερη «Χουκού Μπεσέρ». Η κυκλοφορία της εφημερίδας αυτής δεν επιτρεπόταν από τη Διασυμμαχική Επιτροπή λογοκρισίας εξαιτίας του ότι έρεπε προς τον μπολσεβικισμό. Προβλεπόταν, βέβαια, για την έκδοση της εφημερίδας «Σάρκ» ότι, εφόσον τηρήσει από την πλευρά της τα όσα προέβλεπε το πρόγραμμα της λογοκρισίας, θα λάμβανε αυτομάτως και την άδεια για την κυκλοφορία της. Πράγματι το ζήτημα της λογοκρισίας απασχολούσε ιδιαίτερος τις συμμαχικές δυνάμεις, ενώ και ο Αριστείδης Στεργιάδης έκανε ο ίδιος αναφορά σε ένα εκτενές και ανυπόγραφο άρθρο της εφημερίδας «Σάρκ» της 3^{ης} / 6^{ης} Οκτωβρίου 1919 στο οποίο οι Έλληνες χαρακτηρίζονταν ως βλαβερά ζώδια τα οποία απομυζούσαν το αίμα των Τούρκων κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα. Μετά από το δημοσίευμα αυτό συνήλθε έκτακτο στρατοδικείο το οποίο επέβαλε φυλάκιση ενός χρόνου και πρόστιμο 2.000 αν και πολύ γρήγορα δόθηκε αναστολή. Στην έκθεση υπήρχε αναφορά στην αντικατάσταση του Μ. Α. Ροδά αν και για αυτόν δεν ήταν δυνατόν να προσαφθούν κατηγορίες ή παράπονα. Ο Στεργιάδης μάλιστα για το ζήτημα αυτό της αντικατάστασης του Ροδά από την Επιτροπή Λογοκρισίας συμπεραίνει γενικώς τα ακόλουθα:

«Θεωρώ αναγκαίον να τονίσω εν τέλει τα ακόλουθα γενικώς επί της ιδιαίτερας φύσεως της Ελληνικής εν Μ. Ασία Κατοχής, καθόσον εξ αυτής δικαιολογούνται πλήρως αι παρατηρούμεναι εις τινα σημεία διαφοραί της ημετέρας Κατοχής από τον συνήθως περιγραφόμενον ταύτης τύπον. Ως επί το πλείστον η κατοχή εχθρικού εδάφους γίνεται προς επίτευξιν πολεμικού τινος σκοπού. Είναι επόμενον εν τοιαύτη περιπτώσει, ο κατέχων να λάβη εν τη περιοχή του μόνον τα μέτρα εκείνα, τα οποία απαιτούνται προς επιτυχίαν του πολεμικού του σκοπού, αδιαφορών διά την διοίκησιν και την εσωτερικὴν εν γένει ζώνην της κατεχομένης εχθρικής περιοχής, εφ' όσον δεν προσβάλλεται εξ αυτής ο πολεμικός σκοπός τον οποίον επιδιώκει. Όλως διάφορος υπήρξεν ο σκοπός της Ελληνικής Κατοχής. Η Ελληνική κατοχή δεν εγένετο απλώς χάριν πολεμικής τινος ενεργείας, ούτε εν εχθρική πραγματικῶς περιοχή.

Η Ελληνική εν Μικρά Ασία Κατοχή εγένετο προς επαναφοράν της τάξεως και ειρήνευσιν χώρας κατοικουμένης, κατά μέγιστον μέρος, υπό Ελληνικού πληθυσμού. Ο

⁶⁸ Β. Ι. Τζανακάρης, *Σμύρνη 1919-1922. Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσοστόμου*, Αθήνα 2012, σ. 186

πληθυσμός δε ούτος, ως και αι διάφοροι ξένοι εδώ Χριστιανικοί εθνότητες υποστάσαι, ιδία κατά το διάστημα του τελευταίου πολέμου, παντός είδους καταδιώξεις και στερήσεις ευλόγως είχαν την αξίωσιν εκ μέρους των Ελληνικών Αρχών, όπως μη αδιαφορήσωσιν αύται εις τα πολλαπλά και δίκαια παράπονα, τα οποία υπέβαλον εις αυτάς καθ' εκάστην διά τας γενομένας υπό των Τουρκικών Αρχών υπερβασίας ή διά την ανεπάρκειαν αυτών. Διότι πρέπει να ληφθή υπ' όψιν και τούτο, προκειμένου όπως κριθή η δράσις της εν Μικρά Ασία Ελληνικής Κατοχής, ότι δηλαδή η Ελληνική Κατοχή έχουσα την ως ανωτέρω εξαιρετικήν αποστολήν και υπό τας προεκτεθείσας συνθήκας, έδει να δράση εις χώραν, της οποίας αι πολιτικά και δικαστικά μέθοδοι ενέπνευσαν πάντοτε εις όλα τα πεπολιτισμένα κράτη την μεγαλυτέραν δυσπιστίαν, ο δε κρατικός οργανισμός εθεωρήθη ανέκαθεν υπό πάντων ανεπαρκέστατος και χρήζων ριζικών μεταρρυθμίσεων. Πλήν δε τούτου ότι η Ελληνική Κατοχή ευρήκεν εις τας εν τη περιοχή Τουρκικής υπηρεσίας πλείστα όργανα του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, τα οποία όχι μόνον ουδεμίαν πλέον ενέπνεον εμπιστοσύνην εις το Ελληνικόν στοιχείον και τας άλλας εδώ εθνικότητας, αλλά και επεβουλεύθησαν την ασφάλειαν της Κατοχής μας και προσεπάθησαν, δια παντός τρόπου, να ματαιώσωσι πάσαν προσπάθειαν ημών προς παγίωσιν της τάξεως και ειρήνευσιν του τόπου. Ωστε, όχι μόνον, ο σκοπός της Ελληνικής Κατοχής ήτο διάφορος του συνήθους σκοπού της Κατοχής, όχι μόνον οι πληθυσμοί της κατεχομένης περιφέρειας δεν ήσαν δι' ημάς απλώς πληθυσμοί εχθρικής περιοχής, προεκάλουν δε υπέρ αυτών όλως εξαιρετικόν το ενδιαφέρον ημών, αλλά προ τούτοις πλείστα όργανα των Δημοσίων Τουρκικών υπηρεσιών εδικαιολόγουν διά της στάσεώς των πάσαν εκ μέρους ημών προς αυτά δυσπιστίαν. Υπό τοιούτους όρους, οφείλουσαι αι Ελληνικά Αρχαί να εκτελέσωσι την ανατεθείσαν ημίν εντολήν και υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσωσι τας διαφόρους ανάγκας τας οποίας εδημιούργει η κακόβουλος αδράνεια ή η εχθρική αντίδρασις των Τουρκικών Αρχών, ήτο αδύνατον να περιορισθώσι πάντοτε εν τοις πράγμασιν εις την εφαρμογήν του συνήθους τύπου της Κατοχής άνευ σοβαρού κινδύνου του σκοπού δια τον οποίον απεστάλημεν εις Μ. Ασίαν.»

Σμύρνη

Ο Ύπατος Αρμοστής
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης με την ιδιότητα του Ύπατου Αρμοστή στη Σμύρνη επιχειρεί, μέσω της απαντητικής του αυτής επιστολής, να καταστήσει σαφείς τις προθέσεις της ελληνικής πλευράς διασαφηνίζοντας τους σκοπούς της ώστε να

αποφευχθούν περαιτέρω τριγμοί σε σχέση με τις τουρκικές αρχές και τη διοίκηση. Η επιστολή αυτή κοινοποιήθηκε στους αρμοστές της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι συχνά διαμαρτύρονταν για τον τρόπο λειτουργίας των ελληνικών Αρχών στη Σμύρνη, όπως και αντίγραφο της στάλθηκε στον Πρόεδρο της Ελληνικής Κυβέρνησης.

Από την πλευρά του ο Μ. Α. Ροδάς είχε την πεποίθηση ότι η στάση που κρατούσαν οι Ελληνικές Αρχές ήταν τέτοια ώστε να καταδεικνύονται σε κάθε περίπτωση οι αγαθές προθέσεις της με έκδηλα τα στοιχεία του φιλελεύθερου πνεύματος και της ειλικρίνειας. Όσον αφορά στην εφημερίδα «Σάρκ» και στο σχετικό της δημοσίευμα, το οποίο προκάλεσε τη λογοκρισία, ο Ροδάς εντοπίζει βιαιότητα καθώς, όπως είδαμε και στην ανωτέρω επιστολή του Α. Στεργιάδη, οι Έλληνες χαρακτηρίζονται ως βλαβερά ζώδια τα οποία απομυζούν το αίμα των Τούρκων. Οι συντάκτες των δημοσιευμάτων αυτών τιμωρήθηκαν, όπως είδαμε και πιο πάνω, αν και η φυλάκισή τους ανεστάλη τελικά. Εξαιτίας ακριβώς των κυρώσεων αυτών που επιβλήθηκαν στα πρόσωπα αυτά της εφημερίδας, διαμαρτυρήθηκαν έντονα οι αντιπρόσωποι άλλων χωρών (Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας). Ευθύς αμέσως η Ύπατη Αρμοστεία αποκρίθηκε με σχετική επιστολή πως η Ελληνική Κατοχή έχει την ευθύνη:

1. Δια την ασφάλειαν του Ελληνικού Στρατού, 2. Δια την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν των Τουρκικών και Χριστιανικών πληθυσμών της Ελληνικής Κατοχής, και 3. Να κρατήται ο ηττηθείς εχθρός, διαρκούσης της ανακωχής, εις κατάστασιν τοιαύτην, ώστε να μη δύναται να βλάβη τους νικητάς Συμμάχους και να αντιστή εις τας μελούσας αυτών αποφάσεις της ειρήνης, χάριν δε της τριπλής ταύτης ευθύνης και χάριν της προλήψεως εξεγέρσεως των Τούρκων εντός της ημετέρας Κατοχής, η απόφασις του στρατοδικείου ετύγχανε της πλήρους επιδοκιμασίας της Ύπατης Αρμοστείας.

Η Ύπατη Αρμοστεία διευκρίνισε με σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε η λογοκρισία η οποία πολλές φορές μάλιστα ασκείτο και σε δημοσιεύματα τα οποία πρωτίστως είχαν πάρει έγκριση. Επιπλέον, προβλεπόταν και η προσφυγή στη δικαιοσύνη τόσο από πλευράς εκείνων που δέχονταν τη λογοκρισία όσο και από εκείνους που την ασκούσαν προκειμένου να εξετασθεί μέσω του δικαστηρίου η εκάστοτε περίπτωση.

Εκτός των άλλων η Ύπατη Αρμοστεία δεν παρέλειψε να επισημάνει ακόμα στους εκπροσώπους των Ύπατων Αρμοστών πως σχετικά με την άσκηση λογοκρισίας η Διασυμμαχική Επιτροπή, ενώ γενικά είχε επιδείξει σχετική ανεκτικότητα στα εχθρικά προς τους Έλληνες τουρκικά δημοσιεύματα, εντούτοις σε δημοσιεύματα που

προσέβαλαν το τουρκικό στοιχείο ή ήταν ευνοϊκά προς τους Έλληνες είχε σταθεί ιδιαίτερος αυστηρή έως και αμείλικτη, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση δύο άρθρων τα οποία δημοσιεύτηκαν στη Γαλλική εφημερίδα «*Λιμπερτέ*». Το ένα δημοσίευμα ήταν του Γάλλου αρχαιολόγου Σαρτιώ. Το συγκεκριμένο δημοσίευμα υποστήριζε την άποψη ότι τόσο τα γαλλικά όσο και τα ελληνικά συμφέροντα στην περιοχή της Μικράς Ασίας είναι αλληλένδετα. Το δεύτερο δημοσίευμα αναφερόταν στο επιμορφωτικό και διαφωτιστικό έργο της Ελληνικής Αρμοστείας στη Σμύρνη το οποίο είχε παραμελήσει ο Δήμος λόγω της οικονομικής ανεπάρκειάς του. Έτσι, προκειμένου η Ελληνική Κατοχή στη Σμύρνη να καταστεί προσφιλής προς τους Έπατους της Κωνσταντινούπολης αλλά και να αποκαταστήσει το εχθρικό κλίμα σε σχέση με το οθωμανικό στοιχείο αποφάσισε να αποφυλακίσει τους δύο δημοσιογράφους της εφημερίδας «*Σάρκ*» οι οποίοι είχαν υποστεί κυρώσεις πολιτικού περιεχομένου⁶⁹.

Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά από τα γεγονότα αυτά η Έπατη Αρμοστεία υποχρεώθηκε να αποδεχθεί νέο κανονισμό σχετικά με τη Λογοκρισία στο εξής. Αυτό σήμαινε ότι η Διασυμμαχική Επιτροπή θα αναλάμβανε πλήρως τη δικαιοδοσία σχετικά με την άσκηση λογοκρισίας, ενώ την Ελληνική Κατοχή θα εκπροσωπούσε ένας και μόνο αντιπρόσωπος. Ωστόσο, ο Μ. Α. Ροδάς φαίνεται ότι δεν συμμερίσθηκε την απόφαση αυτή έχοντας την εντύπωση ότι η ελληνική στρατιωτική κατοχή θα έπρεπε να διατηρήσει ως είχε τις αρμοδιότητές της επί της λογοκρισίας δεδομένου ότι δεν είχε επιδείξει αφερεγγυότητα προς τους Συμμάχους⁷⁰. Ο Ροδάς πίστευε πως τυχόν λογοκρισία σε εισαγόμενες από την Ελλάδα εφημερίδες δεν θα έπρεπε να συζητείται όχι μόνο επειδή η Διασυμμαχική Επιτροπή δεν ήλεγχε το Τύπο των ξένων κρατών αλλά εκτός των άλλων μια τέτοιου είδους ενέργεια θα αποτελούσε προσβολή για μια φιλική και συμμαχική χώρα όπως η Ελλάδα.

⁶⁹ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 138

⁷⁰ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 139

Δ' Κεφάλαιο

Ο Μ. Α. Ροδάς και το ενδιαφέρον του για τη Μεσσηνία μέσα από τον τύπο της εποχής

4.1. Η έρευνα του Μ. Α. Ροδά επί των μεσσηνιακών υποδομών

Ο Μιχαήλ Α. Ροδάς ως δημοσιογράφος και συνεργάτης της εφημερίδας «*Ελεύθερον Βήμα*» περιηγήθηκε σε διάφορες πόλεις της ελληνικής επαρχίας και επεχείρησε μέσω της ενδελεχούς έρευνας, των περιγραφών και αναφορών του να αναδειχθούν οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στην ελληνική περιφέρεια καθώς και τα προβλήματα που ταλάνιζαν τους κατοίκους της επαρχίας λόγω της ανεπάρκειας του κρατικού μηχανισμού. Επιδεικνύοντας ιδιαίτερο ζήλο και με πλήρη επίγνωση της κοινωνικής του αποστολής, ως ευσυνειδητος δημοσιογράφος, ξεκίνησε τις περιηγήσεις του από την Πελοπόννησο και στη συνέχεια ταξίδεψε βόρεια, προς τη Μακεδονία και τη Θράκη.

«Το «Ελεύθερον Βήμα» ενόμισεν ότι είχε την υποχρέωσιν να επιχειρήσῃ ευρείαν και λεπτομερή έρευναν των επαρχιακών ζητημάτων, να έλθῃ εἰς άμεσον επαφήν με την ελληνικήν επαρχίαν, να αντιληφθῆ τας ανάγκας και να ακούσῃ τους πόθους του λαού των επαρχιών. Κυρίως να θέσῃ υπό τα όμματα και την κρίση των αρμοδίων την ζέουσαν επαρχιακήν πραγματικότητα και να επικαλεσθῆ την επέμβασιν αυτών. Η έρευνα αυτή, ήτις ήρχισεν από την Πελοπόννησο θα επεκταθῆ καθ' όλην την Ελλάδα στρεφόμενη κυρίως προς βορράν, προς την Μακεδονίαν και την Θράκην, προς τας οποίας πρέπει να στραφή αμέσως η προσοχή μας και αίτινες κατακλύζονται από πληθώραν ζητημάτων, διεξάγεται με ευσυνειδησίαν και ζήλον από εκλεκτόν συνεργάτην μας, τον κ. Μιχ. Ροδάν, όστις κατορθώνει να μας δώσῃ πιστά φωτοτυπικά αντίτυπα της καταστάσεως των επαρχιών και να φέρῃ μέχρις ημών τον αντίλαλον της κραυγῆς των...»

Πηγή: Άρθρο της εφημερίδας «Ελεύθερον Βήμα» της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1925

Ο ίδιος ο Μιχαήλ Ροδάς θεωρούσε μάλιστα ότι τα όσα επρόκειτο να καταγράψει στις περιηγήσεις του τόσο στην Πελοπόννησο όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα θα πρέπει να δημοσιευθούν συγκεντρωμένα σε έναν τόμο ώστε να παρουσιασθεί σφαιρικά η πραγματικότητα της ελληνικής επαρχίας.

«Αυτήν νομίζω είναι η αρετή του έργου μου. Και στο «Ελεύθερον Βήμα» που είχε την πρωτοβουλία της διαφωτιστικής έρευνας αξίζει κάθε τιμή και αγάπη γιατί μού

δωσε την ευκαιρία να παρουσιάσω στις στήλες του τον αλυσοδεμένο μάρτυρα Προμηθέα, τον ελληνικό λαό...»

Μιχαήλ Α. Ροδάς, Αθήναι, 21-1-1927

Στο πλαίσιο αυτό των περιηγήσεων του Ροδά στην Πελοπόννησο γίνεται ιδιαίτερη αναφορά, λόγω της επιτόπιας έρευνας που πραγματοποίησε, στη μεσσηνιακή πρωτεύουσα, την Καλαμάτα, την οποία ήδη εκ προοιμίου χαρακτήρισε προνομιούχο⁷¹. Ο Ροδάς παρατήρησε ότι η πόλη διαθέτει αξιόλογο φυσικό πλούτο αλλά και τις προδιαγραφές για αξιόλογη βιομηχανική ανάπτυξη κυρίως εξαιτίας της μεγάλης πρωτογενούς παραγωγής της. Ο Ροδάς με βάση την έρευνα που διεξήγαγε διαπίστωσε πολύ γρήγορα ότι η πόλη της Καλαμάτας είναι ουσιαστικά «η γη της επαγγελίας», ενώ ο ίδιος την ταύτισε εύστοχα με την Αίγυπτο εξαιτίας του ποταμού Νέδοντα ο οποίος πολλές φορές υπερχειλίζει. Για αυτό το ζήτημα μάλιστα ο Ροδάς είχε επισημάνει πολλές φορές στους τοπικούς άρχοντες πως ήταν αναγκαίο να ληφθούν μέτρα⁷² προκειμένου να αποφεύγονται οι πλημμύρες, ένα σύνηθες φαινόμενο την εποχή εκείνη το οποίο δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα στην πόλη.

«Την μοιραϊάν και τραγικήν πλημμύραν της 16ης Οκτωβρίου 1924 τα κύματα του ποταμού εξεχύθησαν εις την πόλιν και την συνεκλόνησαν εκ θεμελίων εις τα κεντρικά σημεία της. Στο σημείο όπου βρίσκεται το σχολείο Μπενάκη υποχώρησαν οι μάντρες του ποταμού και τα νερά ξεχύθηκαν προς την πλατεία της Καλαμάτας και του Αγιώργη. Πλημμύρισαν καταστήματα και υπόγεια, πνίγηκαν άνθρωποι, καταστράφηκαν περιουσίες. Ο τότε δήμαρχος Παναγιώτης Σάλμας είχε καλέσει σε συλλαλητήριο τους Καλαματιανούς, προκειμένου να απαιτήσουν από την κυβέρνηση να βοηθήσει τους πλημμυροπαθείς, και επιπλέον να λάβει μέτρα προστασίας του Νέδοντα. Πράγματι, η τότε κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου διέταξε την λήψιν μέτρων, έργων προσωρινών, απέστειλε μηχανικούς και υδραυλικούς, διέθεσε πιστώσεις προς διοχέτευσιν της κοίτης του Νέδοντος».

Πηγή: Εφημερίδα «Μεσσηνιακός κήρυξ», 21 -11 -1924

«Τα νερά ανεβαίνουν εις τα πεζοδρόμια και εισέρχονται μέσα εις τα καταστήματα, των οποίων το δάπεδον είναι ίσον με την επιφάνειαν των πεζοδρομίων. Εκτός αυτού τα νερά αφήνουν κάθε φοράν αρκετήν ιλύν εις την πλατείαν, διά να

⁷¹ Μ. Α. Ροδάς, *Πως βλέπω την Ελλάδα. Πελοπόννησος-1925*, τ. 1, Αθήνα 1927, σ. 98

⁷² Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 102 κ. εξ.

ευρίσκουν δουλειάν τα κάρρα της καθαριότητας και ζημίαν ο Δήμος. Θέλω να ελπίζω ότι ο Δήμαρχος θα σπεύση να διατάξη την διάνοιξιν του παρά το καπνοπωλείον Δαμηλάτη φυσικού μέρους της ροής των υδάτων, που κατέρχονται εκ του ναού των Αγίων Αποστόλων. Δεν θ' απαιτηθή άλλως τε μεγάλη δαπάνη».

Πηγή: Εφημερίδα «Σημαία» 16-1-1935

Ο Ροδάς διερεύνησε και τις εμπορικές προοπτικές της πόλης της Καλαμάτας διαπιστώνοντας ότι το λιμάνι, όπως άλλωστε και πολλά από τα υπόλοιπα λιμάνια της χώρας, δεν πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε να είναι βιώσιμα στο πλαίσιο της ανάπτυξής τους. Σχετικά με τον λιμένα της Καλαμάτας σημειώνει πως είχε προβλεφθεί η κατασκευή του ήδη από το 1882 και μάλιστα από έναν Γάλλο μηχανικό ονόματι Πασκάλ. Το έργο όμως δεν προχώρησε και ο Ροδάς χαρακτήρισε το γεγονός αυτό ως εγκληματική ενέργεια για το εμπόριο και την τοπική οικονομία. Σαν να μην έφτανε αυτό όταν τελικά ο λιμενοβραχίονας ολοκληρώθηκε είχε κατασκευασθεί αντίθετα από τα αρχικά σχέδια. Το ζήτημα του λιμένος της Καλαμάτας επηρέαζε την τοπική κοινότητα στο σύνολό της, αφού δημιουργούσε προβλήματα στον εμπορικό και βιομηχανικό κόσμο επιφέροντας σοβαρές επιπτώσεις σε κάθε επίπεδο⁷³. Το 1924 η καινούρια Λιμενική Επιτροπή προέβη σε ανασύνταξη των οικονομικών στοιχείων και επιπλέον μερίμνησε για την εύρεση νέου μηχανικού ο οποίος θα εφάρμοζε τις απαιτούμενες μελέτες. Ο Θ. Κουτσομητόπουλος ως Πρόεδρος της Λιμενικής Επιτροπής προδιατίθετο να επιτρέψει την ανάληψη του έργου που θα έφερνε σε πέρας ο διαπρεπής μηχανικός Μιχ. Χαβιαράς, όπως και έγινε, παρακάμπτοντας κάθε καθυστέρηση στην υλοποίηση του προγράμματος⁷⁴.

Πράγματι ο Ροδάς επικεντρώθηκε στις υποδομές των πόλεων και ως εκ τούτου θεμελιώδες ζήτημα ήταν και τα έργα σχετικά με το οδικό δίκτυο αλλά και το δίκτυο των σιδηροδρόμων. Αμέσως διαπιστώνει ότι ειδικά το σιδηροδρομικό δίκτυο υστερεί σε μεγάλο βαθμό ώστε να είναι απολύτως αναγκαίος ο εκσυγχρονισμός του προκειμένου να μην ταλαιπωρούνται οι πολίτες. Επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι πρόκειται για το σιδηροδρομικό δίκτυο του 1888⁷⁵ το οποίο πλέον δεν τηρούσε τις προϋποθέσεις με αποτέλεσμα να μην καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες.

Όσον αφορά στα υπόλοιπα τεχνικά έργα τόσο η οδοποιία όσο και η κατασκευή γεφυρών αποτελούσαν έργα ζωτικής σημασίας για τη Μεσσηνία αφού με

⁷³ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 108

⁷⁴ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 110

⁷⁵ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 111

τον τρόπο αυτό διευκολύνονταν οι εμπορικοί οδοί. Τέλος, εξίσου σημαντικό θεωρείτο, σύμφωνα με τον Ροδά, και το ζήτημα των ασφαλτοστρώσεων των κεντρικών οδών της πόλης της Καλαμάτας, όπως για παράδειγμα της οδού Αριστομένους και της οδού Φαρών.

4.2. Το ζήτημα των αποξηραντικών έργων στο πλαίσιο της γεωργικής ανάπτυξης

Το ενδιαφέρον του Μιχαήλ Ροδά για τη Μεσσηνία ήταν μεγάλο και ο ίδιος πέραν των άλλων είχε εστιάσει και στο ζήτημα των αποξηραντικών έργων που αφορούσαν στις πεδιάδες του νομού. Έργα όπως αυτό κρίνονταν απαραίτητα για την ανάπτυξη που θα επερχόταν μέσω της παραγωγής όχι μόνο στη Μεσσηνία αλλά και σε άλλους νομούς της χώρας. Οι πλημμύρες ταλάνιζαν την εποχή εκείνη τις πεδιάδες ενώ και τα έλη κάλυπταν μεγάλες εκτάσεις. Ο Ροδάς διαπίστωσε ότι η έκταση της γης η οποία παρέμενε ανεκμετάλλευτη ανερχόταν σε 40.000 στρέμματα γόνιμου εδάφους. Ουσιαστικές κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η ίδρυση υδραυλικού ταμείου Παμίσου, οι πόροι του οποίου βασιζόνταν στην τοπική φορολόγηση. Εν συνεχεία η νομαρχία αξιοποιώντας τους πόρους αυτούς προέβη στην αγορά εκσκαφών (εσκαβητέρ) ώστε να αντιμετωπισθεί το μείζον ζήτημα των χειμάρρων. Πράγματι αργότερα αξιοποιήθηκαν πιλοτικά 1.000 στρέμματα ορυζώνων με πολύ καλά αποτελέσματα για την παραγωγή. Η πεδιάδα της Μεσσηνίας παρήγε το επονομαζόμενο ρύζι γλασέ και καρολίνα, ενώ και οι γαιοκτήμονες από την πλευρά τους ενέτειναν τις προσπάθειές να αυξήσουν σταδιακά την παραγωγή⁷⁶.

4.3. Το συνεταιριστικό κίνημα και η εξέλιξή του στη Μεσσηνία

Αμέσως ο Ροδάς αντιλήφθηκε ότι για την άρτια πρωτογενή παραγωγή απαραίτητη ήταν η ύπαρξη συνεταιρισμών οι οποίοι θα υποστήριζαν τη γεωργική παραγωγή στο πλαίσιο της αναμόρφωσής της. Οι συνεταιρισμοί του νομού Μεσσηνίας είχαν ως κύριο μέλημα την ενίσχυση πολλών ειδών παραγωγής προσβλέποντας σε μια πολυδιάστατη ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα. Αν επιχειρήσουμε μια επισκόπηση του ιστορικού των συνεταιρισμών στον νομό Μεσσηνίας θα δούμε ότι χρονολογούνται ήδη από το 1907. Υπήρξε πράγματι μεγάλη ανάγκη για τη δημιουργία τους αφενός για να καταπολεμηθεί το πρόβλημα της τοκογλυφίας και αφετέρου για να αναμορφωθεί στο σύνολό της η γεωργική

⁷⁶ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 117

παραγωγή. Οι προεργασίες που είχαν προηγηθεί συνέβαλαν στην άμεση ίδρυση συνεταιρισμών επί κυβερνήσεως Ελευθέριου Βενιζέλου. Ακολούθως το 1917 ιδρύθηκε και η Αγροτική Τράπεζα⁷⁷ με το κεφάλαιο εξήντα πέντε συνολικά συνεταιρισμών⁷⁸. Η τράπεζα πλέον χορηγούσε δάνεια στους συνεταιρισμούς προκειμένου αυτοί να προμηθεύονται τα γεωργικά είδη τα οποία εισάγονταν από το εξωτερικό. Μάλιστα η Αγροτική Τράπεζα διέθετε ικανή οικονομική ισχύ ώστε να συνάπτει ειδικό δάνειο από την Εθνική Τράπεζα. Η δραστηριότητα που ακολούθησε ήταν επιτυχής εμπορικά και οικονομικά ώστε μπορούμε να πούμε ότι η συμβολή της Αγροτικής Τράπεζας Μεσσηνίας ήταν καταλυτικής σημασίας τόσο για την πρόοδο της σταφιδικής παραγωγής όσο και για αυτή του ελαιολάδου. Ο συνεταιρισμοί προέβησαν και με τη συνεισφορά των ενώσεων της Αγροτικής Τράπεζας της Μεσσηνίας στην ίδρυση ελαιουργείου στο Νεοχώρι και για τον λόγο αυτό ακριβώς ήταν απαραίτητο να πιστωθούν 180.000 δραχμές που θα κάλυπταν τα έξοδα της ανέγερσης.

Το συνεταιριστικό κίνημα όπως διαμορφώθηκε την περίοδο εκείνη πέτυχε σε οικονομικό και εμπορικό επίπεδο αλλά εκτός αυτού πέτυχε και την ηθική αναμόρφωση των κατοίκων της επαρχίας που πλέον είχαν εστιάσει στην αξία της προόδου μέσω της διαμόρφωσης συλλογικής συνείδησης και της συνεργασίας όντες μεταξύ τους αλληλέγγυοι.

Αξιολογήσεις της συνεταιριστικής εξέλιξης και δραστηριότητας από τον Παν. Δεκάζο, ο οποίος διατελούσε διευθυντής της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας. Σημειώνει χαρακτηριστικά στη συνοπτική μελέτη του:

«Οι Ελληνικοί Συνεταιρισμοί» «Αλλά μήπως δεν δύναται να επιφέρει μεγάλα αποτελέσματα ή συνεταιρική καταπολέμησις των νόσων των φυτών και κτηνών μας, εκ ζημιών εκ των οποίων σήμερον χάνονται επί ματαίω εκατοντάδες εκατομμυρίων δραχμών κα τ'έτος; Οι συνεταιρισμοί Μεσσηνίας δια της ορυζοκαλλιέργειας μας είναι εν διδακτικόν μάθημα πρὸς τούτοις, πὼς μέχρι τούδε θεωρούμεναι ελάχιστα κατάλληλοι πρὸς καλλιέργειαν αι πλημμυριζόμεναι ὑπὸ του ποταμοῦ Παμίσου εκτάσεις κατέστησαν πλουτοφόροι πηγαί με ικανοποιητικώτατα καθαρὰ κέρδη»⁷⁹.

⁷⁷ Θ. Βερέμης, *Ο αγώνας για την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Ένα χρονικό*, στο: Γ. Αναστασιάδης, Γ. Κοντογιώργης, Π. Πετρίδης (επίμ.), *Αλέξανδρος Παπαναστασίου: θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1987, σ. 255-262

⁷⁸ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 120

⁷⁹ Α. Ν. Κλήμης, *Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα. Ιστορική Αναστήλωση-Παρουσίαση μέσα στην καθημερινή πραγματικότητα και ανθολογία από τα βασικά-Χαρακτηριστικά κείμενα. Από τη*

Ο Ροδάς από τη δική του πλευρά αναρωτιόταν αν πράγματι η αγροτική οικονομική ανάπτυξη που παρατηρήθηκε συνέβαλε και στην πολιτική ευσυνειδησία των κατοίκων της επαρχίας ή αν παρέμειναν προσκολλημένοι σε αγκυλώσεις του παρελθόντος, δέσμιοι του παλαιοκομματισμού. Τελικά ο ίδιος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν είχε επέλθει πλήρως η πολιτική ανεξαρτησία του αγροτικού πληθυσμού με δεδομένο ότι και τα θεμελιώδη έργα υποδομής δεν είχαν ολοκληρωθεί με αποτέλεσμα να δημιουργούνται στην περιοχή σοβαρά αναπτυξιακά προβλήματα⁸⁰.

4.4. Το προσφυγικό ζήτημα στη Μεσσηνία και την Καλαμάτα

Βάσει του Μιχαήλ Ροδά το προσφυγικό αποτελούσε ζήτημα μείζονος σημασίας δεδομένου ότι ήταν δισεπίλυτο ώστε ταλαιπωρούσε την τοπική κοινωνία. Τόσο σε άλλες πόλεις της Πελοποννήσου, όσο και στην πόλη της Καλαμάτας το προσφυγικό είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις εξαιτίας ακριβώς του μεγάλου αριθμού των προσφύγων οι οποίοι βρίσκονταν στο λιμάνι⁸¹ της πόλης. Από εκεί οι πρόσφυγες οδηγούνταν στα ενδότερα της ηπειρωτικής χώρας ή μεταφέρονταν σε άλλα λιμάνια ή σε προσφυγικά κέντρα υποδοχής στα οποία στοιβάζονταν ατάκτως⁸².

Ύστερα από την έρευνά του ο Ροδάς πληροφορήθηκε ότι στο επονομαζόμενο «νησί των Καλαμών» ο αριθμός των προσφύγων που είχαν συγκεντρωθεί εκεί ανερχόταν περίπου σε 10.000 άτομα. Αρκετοί από αυτούς στάλθηκαν στον νομό Ηλείας, στην αγροτική περιοχή Γαστούνη, ώστε να εξυπηρετήσουν αγροτικά συμφέροντα και άλλοι στη Μακεδονία. Τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν στον αριθμό των προσφύγων βασίζονται στην απογραφή του 1923 που πραγματοποιήθηκε από την επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά πριν τη σύμβαση της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου του 1923) που αφορούσε τους όρους για την ανταλλαγή πληθυσμών⁸³. Αν και οι μετρήσεις που διενεργήθηκαν δεν ήταν απολύτως ακριβείς, ωστόσο, έδειξαν ότι οι πρόσφυγες που είχαν καταφθάσει στην Ελλάδα συνολικά ήταν περίπου 786.500. Φυσικά την εν λόγω απογραφή αναίρεσαν αυτομάτως οι επακολογήσασες προσφυγικές ροές το επόμενο διάστημα.

Μικρασιατική Καταστροφή μέχρι την Ίδρυση της Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γεωργικών Συνεταιρισμών, τ. 2 1923-1934/5, Αθήνα 1988, σ. 177

⁸⁰ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 125

⁸¹ Εφημερίδα «*Ελεύθερον Βήμα*», 24-09-1925

⁸² Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 134

⁸³ Εφημερίδα «*Σημαία*» 4-2-1923

Στον νομό Μεσσηνίας είχαν απογραφεί⁸⁴ 9.323 πρόσφυγες από τους οποίους οι περισσότεροι εντοπίζονταν στην Καλαμάτα (4.530). Όσον αφορά στους υπόλοιπους εκείνοι επεκτάθηκαν στην περιοχή της Μεσσήνης (1.756), στην Πυλία (805) και στην Τριφυλία (2.228). Λιγότεροι πρόσφυγες σε αριθμό βρίσκονταν στην Κυπαρισσία, στους Γαργαλιάνους και στα Φιλιατρά και κυρίως Αρμένιοι οι οποίοι ασχολούνταν με τεχνικές εργασίες.

Ήδη από τον πρώτο καιρό της άφιξης των προσφύγων στην Καλαμάτα η τοπική κοινωνία δραστηριοποιήθηκε, δεδομένης και της συναισθηματικής φόρτισης που επικρατούσε, προσφέροντας ανθρωπιστική βοήθεια, ιατρική περίθαλψη και φροντίδα⁸⁵. Οι ντόπιοι κάτοικοι ευαισθητοποιήθηκαν από το δράμα των προσφύγων γι' αυτό μέσω εράνου και φιλανθρωπικών εκδηλώσεων συγκεντρώθηκαν περίπου 700.000 δραχμές, ποσό το οποίο διατέθηκε αμέσως για την αποκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι ήταν άποροι⁸⁶. Το ποσό αυτό συγκεντρώθηκε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ροδάς, με τη συμβολή τόσο της τοπικής κοινωνίας της Καλαμάτας στο σύνολό της όσο και με τη βοήθεια του μητροπολίτη Μεσσηνίας. Καταλυτικό ρόλο στην ευαισθητοποίηση των κατοίκων έπαιξαν τα δημοσιεύματα των τοπικών εφημερίδων της Καλαμάτας, το «Θάρρος», η «Σημαία», ο «Μεσσηνιακός Κήρυξ» και η «Ηχώ», οι οποίες διεκτραγωδούσαν τη δυστυχία των προσφύγων. Αναμφίβολα η πρωτοβουλία αυτή δεν μπορούσε παρά να ήταν πρόσκαιρη αφού για τέτοια μείζονα ζητήματα η ιδιωτική μέριμνα δεν αρκεί αλλά οφείλει να μεριμνά κυρίως η Κυβέρνηση ώστε να δοθεί μακροπρόθεσμη και αποτελεσματική λύση.

Από πλευράς Κυβερνήσεως όπως και στις υπόλοιπες πόλεις της Πελοποννήσου έτσι και στην Καλαμάτα δεν υπήρχε από πολιτικής άποψης κάποια ουσιαστική σταθερότητα ή έστω κάποιο πρόγραμμα με συγκεκριμένο σχέδιο. Ο Ροδάς ως κύριο χαρακτηριστικό της κατάστασης που επικρατούσε την περίοδο της εγκατάστασης των προσφύγων στην Καλαμάτα σημειώνει χαρακτηριστικά πως σε

⁸⁴ Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, Τμήμα Στατιστικής, Απογραφή Προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923, Αριθμός προσφύγων κυρωθείς διά του από 18/10/1923 Β.Δ., εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου.

⁸⁵ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 134. Σημαντική ήταν και η συνεισφορά του Συλλόγου Κυριών στην υποδοχή και περίθαλψη των προσφύγων το 1922, με την ίδρυση της Οικοκυρικής και Επαγγελματικής Σχολής το 1938 (Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων Συλλόγου Κυριών, Χαρίκλεια Σκιά, «Κοινωνική και πολιτιστική ταυτότητα», *Επτά Ημέρες*, εφημερίδα «Καθημερινή», 28-11-2001. Εφημερίδα «Σημαία», 16-9-1922, 8-10-1922, 12-10-1922.

⁸⁶ Για το πρώτο στάδιο της εγκατάστασης των προσφύγων στην Καλαμάτα ο τοπικός τύπος γράφει σχετικά: Εφημερίδα «Σημαία», 27/9/1922: «Αφιζεις προσφύγων: Εικόνες πόνου και δυστυχίας».

κεντρικές υπηρεσίες του Δήμου μόνο δύο υπάλληλοι είχαν προσληφθεί οι οποίοι υποτίθεται ότι θα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των προσφύγων μέσω της προσφυγικής υπηρεσίας⁸⁷. Η εφημερίδα «Σημαία» η οποία σε καθημερινή βάση δημοσίευε όλες τις τελευταίες εξελίξεις σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα διεκτραγωδούσε την κατάσταση που επικρατούσε όσον αφορά στη στέγαση και περίθαλψη των προσφύγων. Στην Καλαμάτα διέμεναν πλέον πάνω από 3.000⁸⁸ πρόσφυγες για τους οποίους η μέριμνα ήταν πενιχρή και το μέλλον τους αβέβαιο. Χαρακτηριστική εικόνα της κατάστασης που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες είναι και η παρακάτω μαρτυρία:

«Εμείς οι άλλοι περιμέναμε τρεις μέρες, ώσπου μπήκαμε σε καΐκια και μπαρκάραμε για τη Μυτιλήνη. Όσπου να πατήσει το ποδάρι του ο τούρκικος στρατός στο χωριό άραζαν καΐκια και μας παίρναν. Πίσω – πίσω στη Μυτιλήνη δεν μας δέχονταν. Δεν είναι και πλούσιος τόπος. Από ένα μαζούλι [σοδειά] περιμένει. Βασανιστήκαμε, κακοκοιμηθήκαμε, κακοφάγαμε, μεγάλη συμφορά πάθαμε. Και ποιος δεν έκλαψε νεκρούς; Και ποιος δεν κακοπάθησε και ποιος δεν κλαίει ακόμα; Μονάχα τα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ τ' ακούνε σαν ψεύτικα παραμύθια», διηγούνταν ο Απόστολος Μυκονιάτης, πρόσφυγας από το παραθαλάσσιο χωριό Ατζανός, κοντά στην Πέργαμο, απέναντι από τη Λέσβο⁸⁹. Εκτός των άλλων προβλημάτων που είχαν ανακύψει εξαιτίας του ερχομού των προσφύγων προέκυψαν και οι αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμός μεταξύ προσφύγων και γηγενών σχετικά με την ιδιοποίηση της γης⁹⁰:

«Οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των προσφύγων μπόλιασαν με νέες τριβές την αντίθεση αυτή, αφού κατέταξαν τους πρόσφυγες σε μία κοινωνική ομάδα που ήταν απολύτως διακριτή μέσα στο σώμα της ελληνικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές επιλογές τους έδωσαν νέα διάσταση στον εθνικό διχασμό, καθώς οι πρόσφυγες εντάχθηκαν μαζικά στη μία παράταξή του, το βενιζελισμό».

«Το ελληνικό κράτος, από την πλευρά του, επιχείρησε με συστηματικό τρόπο να υποβαθμίσει την αντίθεση αυτή προωθώντας μέτρα για την οικονομική στήριξη των προσφύγων. Βασική μέριμνα του κράτους ήταν να καταστούν οι τελευταίοι όσο το

⁸⁷ Μ. Λ. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 135. Οι εν λόγω υπάλληλοι ήταν ο Αχιλλέας Γεωργιάδης και ο Αθανάσιος Καλλέργης υπάλληλος και διευθυντής της προσφυγικής υπηρεσίας αντιστοίχως.

⁸⁸ Εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα», 25/9/1925

⁸⁹ Φ. Αποστολόπουλος, Γ. Τενεκίδης, *Η Εξοδος: μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας*, τ. 1, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980, σ. 142

⁹⁰ Κ. Κατσάπης, «Αντιπαραθέσεις μεταξύ γηγενών και Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα», Αθήνα 2002, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία. Βλ. όμως και Η. Morgenthau, *Η αποστολή μου στην Αθήνα*, Αθήνα 1994, σ. 394

δυνατό συντομότερα οικονομικά αυτόνομοι και να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία χωρίς άλλους κραδασμούς».

Η κατάσταση κατέστη έκρυθμη ειδικά με τον ερχομό άλλων 8.000 προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη για τη μεταφορά των οποίων είχε μεριμνήσει η Κεντρική Τράπεζα της Ελλάδος. Από αυτούς οι 3.000 θα παρέμεναν στην πόλη, ενώ οι υπόλοιποι επρόκειτο να μεταβούν στη Μεσσήνη, στην Κορώνη και στο Πεταλίδι. Ωστόσο, πολύ σύντομα προέκυψε ζήτημα επισιτισμού και ο μητροπολίτης Μελέτιος έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου ζητώντας άμεσα ενίσχυση. Η Επιτροπή Επισιτισμού υπό την αιγίδα του Υπουργείου αποστέλλει αλεύρι προκειμένου να διατεθεί στους πρόσφυγες, ενώ στο εξής καθήκοντα για τον επισιτισμό των προσφύγων θα αναλάμβανε η Κοινωνία των Εθνών και ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός⁹¹.

Σύμφωνα με τον Ροδά οι πρόσφυγες θα μπορούσαν να είχαν εγκατασταθεί στην Πελοπόννησο υπό πολύ καλύτερες συνθήκες και με καλύτερες προϋποθέσεις, ώστε να διασφαλίσουν κατοικία και κτήματα δεδομένου ότι τα εδάφη ήταν εύφορα αν και γενικά τα αντιπλημμυρικά έργα δεν ήταν ακόμα επαρκή. Ο Ροδάς εστίαζε όχι μόνο στην υλική αποκατάσταση των προσφύγων αλλά θεωρούσε εξίσου σημαντική και την ηθική τους στήριξη και ανόρθωση καθώς ο θεσμός της οικογένειας βαλλόταν, ενώ και οι ίδιοι οι άνθρωποι σταδιακά είχαν αρχίσει να χάνουν την πραγματική τους υπόσταση⁹². Αξίζει να επισημανθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων αποτελείτο από απροστάτευτα γυναικόπαιδα, αφού οι άνδρες της οικογένειας είχαν σφαγιασθεί από τους Τούρκους, γεγονός που καθιστούσε αφενός πιο δυσχερή τη θέση τους και αφετέρου πιο δύσκολη την αποκατάστασή τους. Σχετικά με τους πρόσφυγες και τη συνεισφορά τους στην αγροτική οικονομία και ανάπτυξη της πελοποννησιακής γης ο Ροδάς στον επίλογό του για το προσφυγικό ζήτημα σημειώνει τα εξής:

⁹¹ Εφημερίδα «Σημιαία» 1-12-1922, εφημερίδα «Θάρρος» 19-6-1923

⁹² Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 136. Σημειωτέον, ωστόσο, ότι στις 19 Οκτωβρίου 1922 η εφημερίδα «Σημιαία» του Πειραιά δημοσίευσε πως οι τελωνειακοί δεν ήταν σύμφωνοι με την απόφαση που προέβλεπε ότι κάποιοι πρόσφυγες επρόκειτο να προσληφθούν προκειμένου να εργαστούν μαζί με αυτούς: «Αποφάσισαν ότι θα εμποδίσουν με κάθε τρόπο την πρόσληψη των προσφύγων και θα ζητήσουν τη βοήθεια και των άλλων συνδικαλιστικών οργανώσεων». Συμπεραίνουμε πως ήταν εμφανές το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι είχαν την υποστήριξη των άλλων συνδικαλιστικών οργανώσεων, καθώς δεν επιθυμούσαν «το ίδιο πράγμα να συμβεί σε άλλα επαγγέλματα». Βλ. K. Roth, R. Hayden «Migration in, from, and to Southeastern Europe», μέρος 1^ο: Historical and Cultural Aspects, *Ethnologia Balkanica* 13, 2009.

«Η Πελοπόννησος έχει σήμερα ανάγκην γεωργικών και παραγωγικών χειρών. Ο πρόσφυξ θ' αποβή πολύτιμος συντελεστής της ευτυχίας της εάν το ταχύτερον αποκτήση στέγην και έδαφος. Ας προλάβωμεν την αποσύνθεσίν των»⁹³.

4.5. Ο Μ. Α. Ροδάς για την ανάδειξη της Κυπαρισσίας

Ο Ροδάς πριν την περιήγησή του στην Καλαμάτα αποφάσισε να σταματήσει πρώτα στον σιδηροδρομικό σταθμό του Καλού Νερού και από εκεί ορμώντας κατευθύνθηκε στην περιοχή της Κυπαρισσίας. Με την άφιξή του εκεί ο Ροδάς και ενώ θεωρούσε ότι θα αντίκριζε μια κατάφυτη από κυπαρίσσια πόλη, όπως άλλωστε δηλώνει και το όνομά της, εντούτοις οι προσδοκίες του δεν επιβεβαιώθηκαν αλλά παρατήρησε την αμφιθεατρική όψη της πόλης καθώς τα σπίτια από τη μια ήταν χτισμένα στην πλαγιά του βουνού που ονομαζόταν Ψυχρό ενώ από την άλλη η πόλη εκτεινόταν ως τις ακτές του κυπαρισσιακού κόλπου. Ένα στοιχείο που παραθέτει είναι το γεγονός ότι η πόλη τους καλοκαιρινούς μήνες ταλανιζόταν από τις υψηλές θερμοκρασίες.

Ο Ροδάς διέγινωσε αμέσως την αξία που είχε η πόλη, της οποίας η ιστορική καταγωγή θα πρέπει να αναζητηθεί στην ομηρική εποχή, ενώ και η αρχαιολογική έρευνα έχει φέρει στο φως πλήθος μνημείων που καταδεικνύουν την μακρά ιστορία της η οποία χάνεται στο βάθος των αιώνων. Στη σύγχρονη εποχή η Κυπαρισσία διαιρείται σε δύο αυτόνομες κοινότητες ήδη από την περίοδο της πρωθυπουργίας του Σωτηρίου Σωτηρόπουλου⁹⁴ (1893) την εποχή που εκείνος πολιτευόταν στα Φιλιατρά. Επιπλέον, επί κυβερνήσεως Σ. Σωτηρόπουλου και πιο συγκεκριμένα το 1871 συστάθηκε στην Κυπαρισσία το πρωτοδικείο το οποίο μέχρι και την εποχή του Ροδά βρισκόταν στην κάτω κοινότητα.

Η κοινότητα της πάνω πόλης της Κυπαρισσίας ήταν, βάσει του Ροδά⁹⁵, κατασκευασμένη σύμφωνα με το οθωμανικό πρότυπο ρυμοτομίας όπως μαρτυρούν τα γραφικά καλντερίμια της. Προεδρεύων της άνω κοινότητας ήταν ο Α. Κορακόπουλος και ο πληθυσμός της ανερχόταν σε 6.000 κατοίκους σε αντίθεση με την μικρότερη κάτω κοινότητα η οποία αριθμούσε 1.550 κατοίκους.

⁹³ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 137. Σχετικά με την προσαρμογή των προσφύγων στην Ελλάδα γενικότερα βλ. Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες. Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, σ. 89-90. Βλ. τέλος και Ε. Κοντογιώργη, «Η Αποκατάσταση 1922-1930», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, σ.107

⁹⁴ Βλ. λήμμα σύνταξης «Σωτήριος Σωτηρόπουλος», στη: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 22 (1926), σ. 731

⁹⁵ Μ. Α. Ροδάς, *Πως βλέπω την Ελλάδα (Πελοπόννησος 1925)*, τ. 1, Αθήνα 1927, σ. 91

Προβαίνοντας σε μια αποτίμηση της επικρατούσας κατάστασης στην περιοχή της Κυπαρισσίας σε επίπεδο υποδομών, ο Ροδάς παρατήρησε ότι αμφότερες οι δύο κοινότητες δεν κατόρθωσαν να συνεργασθούν ώστε να συμβάλλουν στην ανάπτυξή της. Χαρακτηριστική προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η απουσία έργων εξωραϊσμού της πόλης που ενδεχομένως να οφειλόταν στις αντιπαραθέσεις του παρελθόντος μεταξύ των κοινοτήτων, με αποτέλεσμα η Κυπαρισσία να στερείται βασικών υποδομών όπως είναι ο δημόσιος ηλεκτροφωτισμός. Άλλο ένα ζήτημα το οποίο ήταν αναγκαίο να αντιμετωπισθεί ήταν η έλλειψη πόσιμου νερού, ιδίως κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών. Εκτός αυτού όμως και οι δρόμοι της Κυπαρισσίας παρουσίαζαν μια πολύ άσχημη εικόνα αν και υπήρχε μία ελπίδα για να λυθεί το ζήτημα αυτό μέσω της προκήρυξης δημοπρασίας που θα ανέθετε την έναρξη για την αναβάθμιση των υποδομών της πόλης.

Σύμφωνα με τον Ροδά⁹⁶ η πόλη της Κυπαρισσίας διέθετε τις προδιαγραφές εκείνες που θα την καθιστούσαν βιώσιμη πόλη. Θεωρούσε ότι μπορούσε ως πόλη να αποκτήσει ζωή και φυσικά πολύ διαφορετική όψη ειδικά αν λαμβανόταν υπόψιν ότι ο σιδηρόδρομος έφτανε ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι εκείνη την περιοχή. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της μεσσηνιακής εφημερίδας «*Θάρος*» στις 20/9/1925 το οποίο συμπυκνώνει την ουσία της επισήμανσης και όλα όσα δεν έγιναν. Στην αρχή της είδησης καταγράφονται τα ακόλουθα:

«Εις την Κυπαρισσίαν αφίκετο συνεργείον διά την χάραξιν της σιδηροδρομικής γραμμής Κυπαρισσίας-Πύλου με ειδικούς μηχανικούς, το οποίο επελήφθη του έργου του. Μετά την χάραξιν θα αρχίση αμέσως η κατασκευή της γραμμής. Καθ' ας έχομεν εξ Αθηνών πληροφορίας, διά την ταχύτεραν κατασκευήν της εν λόγω γραμμής, θα τεθούν άφθονα συνεργεία και πολλές εκατοντάδες εργατών».

Η συγκεκριμένη υπόθεση, αναφορικά με την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου, είχε την αφετηρία της στο παρελθόν, καθώς ήδη από το 1904 στα Φιλιατρά οι κάτοικοι διαμαρτύρονταν προς την Κυβέρνηση απαιτώντας την επέκταση της σιδηροδρομικής γραμμής από την Κυπαρισσία προς τα Φιλιατρά και τους Γαργαλιάνους. Στις 17 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους ο πρόεδρος της Βουλής διάβασε «*αναφοράν του λαού των Φιλιατρών εν συλλαλητηρίω συνελθόντος και εκφράζοντος την ευχήν προς την κυβέρνησιν, όπως επεκταθή η σιδηροδρομική γραμμή Κυπαρισσίας μέχρι Γαργαλιάνων*». Και ενώ το φθινόπωρο του 1925 τα συνεργεία προέβησαν σε

⁹⁶ Μ. Α. Ροδάς, *ό. π.*, σ. 91

χάραξη γραμμής, τα σημάδια της μπορούν ακόμη και σήμερα να διακριθούν, εντούτοις η γραμμή αυτή δεν ολοκληρώθηκε ποτέ παρά το γεγονός ότι και τα επόμενα χρόνια οι πολιτικοί έδωσαν αμέτρητες υποσχέσεις στους κατοίκους αυτών των περιοχών. Σε κάθε περίπτωση το έργο είχε βαθύτερες τεχνικές δυσκολίες από τη γραμμή Κυπαρισσίας-Πύλου, μολονότι εξυπηρετούσε την ευρύτερη περιοχή η οποία δεν διέθετε ούτε το στοιχειώδες οδικό δίκτυο για τα δεδομένα της εποχής.

Η χάραξη του υπάρχοντος μέχρι και σήμερα οδικού δικτύου αποπερατώθηκε το 1930 και η κατασκευή του πολύ αργότερα, ενώ οι μεταφορικές ανάγκες ακόμη και τότε δεν ήταν δυνατόν να εξυπηρετηθούν με τα διαθέσιμα μεταφορικά μέσα. Φανερές ήταν οι αντιδράσεις για την κατασκευή του τμήματος αυτού αν και δεν έχουν καταγραφεί μέχρι σήμερα στις πηγές που έχουμε στην διάθεσή μας. Η υπόθεση θα πρέπει να είχε εγκαταλειφθεί λόγω του κόστους ή και άλλων σκοπιμοτήτων. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να αναλογισθούμε πόσο διαφορετικά θα εξελίσσονταν τα πράγματα στη Μεσσηνία και γενικότερα στις ευρύτερες περιοχές της αν ολοκληρωνόταν το έργο και υπήρχε ταχεία επικοινωνία μεταξύ τους αλλά και σύνδεση με το λιμάνι της Πύλου. Για τα ζητήματα αυτά ο Μ. Α. Ροδάς ως δημοσιογράφος σχετικά με την κατάσταση του σιδηροδρομικού δικτύου σημείωνε τα ακόλουθα:

«Η γραμμή ήτο εύκολον να κατασκευασθή διότι το έδαφος δεν είνε ανώμαλον, αι δε απολαβαί της εταιρείας σιδηροδρόμου θα ήταν εξαιρετικώς μεγάλοι. Αλλά και εις το ζήτημα τούτο επεκράτησεν ο μικροκομματισμός του παλαιότερου καιρού, αι τοπικαί αντιζηλίαι, η αβουλία και η εγκληματική αδράνεια του κράτους. Εδώ ισχυρίζονται ότι ο πολιτευτής Κυπαρισσίας Πονηρόπουλος αντέδρασε να μη επεκταθή η σιδηροδρομική γραμμή προς Φιλιατρά-Γαργαλιάνους, διά να διατηρήση η Κυπαρισσία όλην την κίνησιν. Επίσης αι αυταί κατηγορίαι ακούονται εις Φιλιατρά και Γαργαλιάνους εναντίον του Παύλου Καραπαύλου, πολιτευτού Πυλίας και επί της εποχής του Θεοτόκη υπουργού Δικαιοσύνης, διότι η σιδηροδρομική γραμμή επρόκειτο να φθάση μόνον μέχρι Γαργαλιάνων. Διά να μην την στερηθούν δε και οι πληθυσμοί της Πύλου επροτίμησε ν' αντιδράση κατά της επεκτάσεως μέχρι Γαργαλιάνων».

«Κατά τας αυτάς πληροφορίας μας καταβάλλονται μεγάλοι ενέργειαι όπως παρασκευασθή και η ετέρα γραμμή Μεσσήνης-Πύλου. Η εταιρεία των σιδηροδρόμων με την κατασκευήν της γραμμής αυτής έχει τεράστια ωφελήματα να προσπορισθή και διά τούτο δεν φαίνεται αποκρούουσα την ιδέαν».

Στο προκείμενο δημοσίευμα αποτυπώνεται με ενάργεια η επικρατούσα αντίληψη στην περιοχή αναφορικά με τη διεύρυνση του σιδηροδρομικού δικτύου και μάλιστα την εποχή των μεγάλων συζητήσεων. Ο Ροδάς προέβη σε σχετική αναφορά με το ζήτημα των σιδηροδρόμων στην Πελοπόννησο γενικότερα ως φαινόμενο παθογένειας του συστήματος σημειώνοντας τα ακόλουθα:

«Όσον αφορά τον σιδηρόδρομον Σπάρτης σήμερα η εκ των συμπολιτών επιτροπή αποτελούμενη εκ των κ. κ. Θ. Βενιόπουλου, Χρ. Μιχαλόπουλου, Γ. Μιχαλακέα, Απ. Γυφτάκη και Ηλ. Κοντέα θα επισκεφθή τον κ. υπουργόν της Συγκοινωνίας και τους άλλους εν Αθήναις αρμοδίους, καταβάλλουσα ενεργείας όπως προτιμηθή το Λεοντάριον της Τριπόλεως».

Το νευραλγικής φύσεως ζήτημα του σιδηροδρομικού δικτύου από την Κυπαρισσία προς την Πύλο συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1930–1940, όταν ακόμα και τότε δίνονταν υποσχέσεις για την υλοποίησή του. Ουσιαστικά όμως η ευκαιρία για τη Δυτική Μεσσηνία είχε χαθεί, δεδομένου ότι θα έπρεπε να έχει συμπεριληφθεί σε ειδικό σχεδιασμό αναβάθμισης του σιδηροδρομικού άξονα Πάτρας – Καλαμάτας. Τόσο η ομαλότητα του εδάφους, όσο και η τοπική παραγωγή καθώς και η τουριστική ανάπτυξη της περιοχής συνιστούσαν παράγοντες που συνηγορούσαν σε ένα αίτημα που τότε θα φάνταζε μη υλοποιήσιμο. Μπορούσε να ενταχθεί σε έναν ευρύτερο σχεδιασμό για την αναβάθμιση της σιδηροδρομικής συγκοινωνίας και την «ενοποίησης» των πόλεων της Δυτικής Πελοποννήσου.

Εκτός όμως από το σιδηροδρομικό δίκτυο, το οποίο πράγματι ευνοούσε σε όλους τους τομείς την Κυπαρισσία, σημαντική ήταν και η λειτουργία του λιμανιού στην περιοχή το οποίο μάλιστα παρουσίαζε αυξημένη εμπορική δραστηριότητα. Η κινητικότητα στο λιμάνι της Κυπαρισσίας οφειλόταν στην εξαγωγή των τοπικών προϊόντων και κατά βάση της σταφίδας και του ελαιολάδου.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τουλάχιστον σε εμπορικό επίπεδο τα πράγματα ήταν ευνοϊκά για την ανάπτυξη της περιοχής εντούτοις το λιμάνι εγκαταλείφθηκε κυρίως εξαιτίας της καταστροφής που υπέστη από τα κύματα της θάλασσας. Ο Ροδάς σημειώνει πως το λιμάνι κατασκευάστηκε το 1884 από τον εργολάβο Αντώνη Μάτσα ύστερα και από την πρωτοβουλία που πήρε ο τότε πολιτευόμενος στην περιοχή Στ. Κοκέβης. Συνεπώς, εξαιτίας του ότι το λιμάνι ήταν σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένο, συνεπαγόταν αυτομάτως ότι ήταν μη προσβάσιμο ιδίως τον χειμώνα. Βέβαια, βάσει της έρευνας του Ροδά, διαπιστώνουμε ότι το λιμενικό ταμείο διέθετε αξιόλογους οικονομικούς πόρους που προέρχονταν από τη φορολογία και την ενοικίαση η οποία

σημειωτέον ανερχόταν σε 126.000 δραχμές. Με την οικονομική αυτή βάση ήταν, όπως είναι αντιληπτό, δυνατόν να αποκατασταθεί μεγάλο τμήμα του λιμανιού που είχε υποστεί φθορά αλλιώς η Κυπαρισσία δεν επρόκειτο να γνωρίσει ανάπτυξη και πρόοδο. Εκτός των άλλων ο Ροδάς συνειδητοποίησε ότι αν δεν δράσουν οι αρχές εγκαίρως για την ευημερία της πόλης τότε στον αντίποδα οι Γαργαλιάνοι θα επωφελούνταν ώστε να μετατοπισθεί σε εκείνη την περιοχή η εμπορική δραστηριότητα.

Ο Ροδάς ύστερα από όσα αντίκρισε συμπεράνε ότι κύριο μέλημα των κυβερνήσεων θα έπρεπε να είναι οι ουσιαστικές παρεμβάσεις στην περιφέρεια μέσω των οποίων θα προέκυπτε η ανάπτυξη και η πρόοδος. Δεν παρέλειψε μάλιστα να καυτηριάσει τη στάση των πολιτικών οι οποίοι ενδιαφέρονταν μόνο για τις εκλογές και το αποτέλεσμα αυτών, ενώ παράλληλα προέβαιναν και σε διχασμό της κοινωνίας. Για τον Ροδά η Κυπαρισσία δεν αντιμετωπιζόταν πραγματικά ως μια υγιής πόλη αλλά αντιθέτως θεωρούνταν από πολλούς σαν ασθενής που «χρήζει περίθαλψης», όπως σημειώνει χαρακτηριστικά και ο ίδιος⁹⁷:

«Αλλ' η Κυπαρισσία κάμνει εις όλους την εντύπωσιν του ασθενούς ανθρώπου ο οποίος έχει ανάγκην προ παντός καθαρού αέρος, νερού, φωτισμού, υπερσιτισμού, έχει ανάγκην παραμονής εις ένα σανατόριον δια ν' αναλάβη και αυξήση τας δυνάμεις του».

Κατά το τέλος της περιόδου στην Κυπαρισσία ο Ροδάς θεώρησε σκόπιμο να παραθέσει και τα όσα ειπώθηκαν στη συνάντηση που είχε με τον εισαγγελέα των εφετών του Ναυπλίου τον κ. Κασίμη. Ο Ροδάς είχε την ευκαιρία να συζητήσει με τον κ. Κασίμη στο γραφείο του στο Πρωτοδικείο του Ναυπλίου. Ο Κασίμης ήταν πράγματι άξιος ως εισαγγελέας αλλά και όταν πολιτευόταν το 1910⁹⁸ μεριμνούσε για κάθε διοικητικό ζήτημα που προέκυπτε.

Στη συζήτηση που είχε με τον Ροδά ο Κασίμης υποστήριξε ότι κρινόταν απολύτως αναγκαία η έννοια της αυτοδιοίκησης σε ολόκληρη την επικράτεια προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι παθογένειες του συστήματος στις διοικήσεις.

⁹⁷ Μ. Α. Ροδάς, ό. π., σ. 92

⁹⁸ Από την Κυπαρισσία ο ανταποκριτής Γεώργιος Μ. Κούκας τηλεγραφεί στις 8 Σεπτεμβρίου ότι «το κίνημα του στρατού γενικώς επεδοκιμάσθη υφ' ολοκλήρου της κοινωνίας μας και επροξένησεν, ως εθνοσωτήριο, αρίστην εντύπωσιν». Όσο για το προεκλογικό κλίμα αυτό αποτυπώνεται ανάγλυφα: ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ 1 Αυγούστου, «Προ μηνών ήρξατο η πολιτική ζύμωσις, ης αποτέλεσμα ήτο ο καταρτισμός ισχυροτάτου συνδυασμού αποτελουμένου εκ των κ. Πονηροπούλου, Μοσχούλα, Παπαλέξη, Αναστασοπούλου και Κοκκέβη. Η ένωσις όμως αυτή των ισχυρών ενεποίησεν κακήν εντύπωσιν εις άπασαν σχεδόν την επαρχίαν μας και ιδίως εις τους δήμους Φιλιατρά και Γαργαλιάνους, ων οι κάτοικοι εισί σφόδρα καταγνακτισμένοι, ως εκ του αποκλεισμού των αντιπροσώπων των, θεωρήσαντες ταύτην ως περιφρόνησιν» (ΣΚΡΠΠ φύλλο 17/8/1909).

Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο Ροδάς ως επιστέγασμα από τη συζήτηση που είχε με τον Κασίμη:

*«Και πρέπει νομίζω το φάρμακον να χρησιμοποιηθή το ταχύτερον, διότι αι πληγαί του ασθενούς αυξάνουν καταπληκτικώς και η αποσύνθεσις θα επέλθη κατά ένα τρόπον αναπόφευκτον. Όλοι οι πληθυσμοί ζητούν ν' απολυτρωθούν, έστω και δοκιμαστικώς, από την ρουτίνα του κέντρου. Από την τυραννίαν της γραφειοκρατίας του. Από τον Μινώταυρον της αβουλίας του. Από τον ζεμανφουτισμόν του, τα λιμνάζοντα νερά του».*⁸⁸

Επίλογος

Ανακεφαλαιώνοντας γίνεται αντιληπτό ότι στην εν λόγω εργασία έγινε μια προσπάθεια να συντεθεί το πορτραίτο του Μ. Λ. Ροδά με ανάλυση κάθε πτυχής τόσο της προσωπικότητάς του όσο και γενικότερα του έργου του. Αναντίρρητα ο Μ. Λ. Ροδάς υπήρξε σπουδαία προσωπικότητα τόσο στον τομέα των τεχνών και των γραμμάτων όσο και στον στίβο της δημοσιογραφίας στην οποία αγωνίσθηκε σθεναρά στην προσπάθειά του να αναδείξει τα γεγονότα της εποχής του, να υπηρετήσει την αλήθεια και την αντικειμενικότητα με γνώμονα την υπεράσπιση του δικαίου της πατρίδας.

Ο Μ. Λ. Ροδάς, όντας σχεδόν αυτοδημιούργητος ως άνθρωπος, κατόρθωσε να ανελιχθεί επαγγελματικά και κοινωνικά επιδεικνύοντας ήδη από μικρή ηλικία ιδιαίτερο ζήλο για τη μάθηση και τη γνώση πραγματοποιώντας τα πρώτα του βήματα σε ένα τυπογραφείο το οποίο βρισκόταν στον τόπο καταγωγής του, το Αίγιο. Το τυπογραφείο λειτούργησε ως ορμητήριο γνώσης και πνευματικής εξέλιξης αλλά και εφαλτήριο για την μετέπειτα ανέλιξή του στη δημοσιογραφία. Για το λόγο αυτό ακριβώς ο Ροδάς αντιλήφθηκε πολύ γρήγορα πως έπρεπε να υπερβεί τα περιορισμένα όρια της τοπικής κοινωνίας που ζούσε και να μεταβεί σε άλλα μέρη ώστε να διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες. Πράγματι ταξίδεψε στην Αθήνα και από εκεί στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη ώστε να ασχοληθεί με αυτό που αγαπούσε ιδιαίτερος, δηλαδή τον χώρο των τεχνών και του θεάτρου. Ο Ροδάς υπήρξε κριτικός του θεάτρου και ηθοποιός έχοντας μετάσχει σε αρκετούς θιάσους με ιδιαίτερη επιτυχία.

Ωστόσο, μετά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο Ροδάς βρέθηκε στο επίκεντρο των πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων ως πολεμικός ανταποκριτής καταγράφοντας ως δημοσιογράφος τις εξελίξεις στα πεδία των μαχών. Επιπλέον, επικεντρώθηκε και στις εσωτερικές συγκρούσεις που είχαν σχέση με το πολιτικό χάσμα, όπως αυτό είχε προκύψει ύστερα από την έναρξη του πολέμου και ειδικότερα στο μείζον ζήτημα του Εθνικού Διχασμού. Ο Ροδάς υποστήριζε πολιτικά τον Ελευθέριο Βενιζέλο και μετά από τη λήξη του πολέμου διορίστηκε ως Διευθυντής του Γραφείου Τύπου της Ύπατης Αρμοστείας και Λογοκρισίας της Σμύρνης. Από εκεί ο Ροδάς είχε την ευκαιρία να παρακολουθεί δια ζώσης τα γεγονότα αποτυπώνοντάς τα με γλαφυρότητα με την ιδιότητα του δημοσιογράφου.

Η μελέτη της προσωπικότητας του Μ. Λ. Ροδά καθίσταται ιδιαίτερος εντυπωσιακή εξαιτίας της πολυσχιδούς του προσωπικότητας, της σημαντικής περιόδου στην οποία έζησε και έδρασε, του πολύπλευρου και πολυσήμαντου έργου του αλλά και λόγω της ακάματης δράσης του η οποία εκτείνεται σε όλη τη διάρκεια του βίου του.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αδημοσίευτες Πηγές- Ημερολόγια

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη, φακ. 24.

Μεταξάς, Το προσωπικόν του ημερολόγιον, τ.3 (1910-1920), επιμ. Παν. Σιφναίος, Ίκαρος,, Αθήνα 1964.

2. Απομνημονεύματα

Παρασκευόπουλος, Λ., *Αναμνήσεις 1896-1920*, Αθήνα 1935.

3. Εφημερίδες

Εφημερίδα «*Ελεύθερον Βήμα*»

Εφημερίδα «*Σημαία*»

Εφημερίδα «*Θάρρος*»

Εφημερίδα «*Τα Παρασκήνια*», 28-05-1938, σ. 1.

Εφημερίς της Βουλής των Ελλήνων, Παράρτημα: Η κοινοβουλευτική ιστορία του Ελευθερίου Βενιζέλου, τ. Α΄, Αθήνα 1936, σ. 8-9.

Εφημερίδα «*ΣΚΡΠΠ*»

4. Περιοδικά

Περιοδικό «*Νέα Εστία*», τχ. 495, 1947.

Περιοδικό «*Πειραιϊκά Γράμματα*», Χρόνος Β΄, τ. Β΄, τχ. 2-6, Αύγουστος-Δεκέμβριος 1942.

5. Εγκυκλοπαίδειες

Δρούλιας, Λ., Κουτσοπανάγος, Γ., (επιμ.). *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες, τ. Α΄, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.

6. Διαδικτυακές Πηγές

Διαθέσιμο στο: <https://www.kosmosnf.gr/2017/10/smyrni-1914-1922/>, ημερομηνία προσπέλασης 12.05.22

Διαθέσιμο στο: https://greek_greek.enacademic.com/233268/, ημερομηνία προσπέλασης 13.05.22

Διαθέσιμο στο: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=6465>, ημερομηνία προσπέλασης 17.05.22

Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/themata/istorika/83650_kai-sto-bathos-anerithymittoi-prosfyges, ημερομηνία προσπέλασης 19.05.22

Διαθέσιμο στο: <http://www.nt-archive.gr/playMaterial.aspx?playID=96>, ημερομηνία προσπέλασης 26.6.2022

B. Βιβλιογραφία

Αγγελομάτης, Χ., *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας (Το έπος της Μικράς Ασίας)*, Αθήνα 2005.

Αλλαμανή, Ε., Παναγιωτοπούλου, Κ., Η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη. Προετοιμασία και πραγματοποίηση, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Αθήνα 1978.

Αποστολόπουλος, Φ., Γ. Τενεκίδης, *Η Εξοδος: μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασία*, τ. Α', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980.

Βερέμης, Θ., Ο αγώνας για την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Ένα χρονικό, στο: Γ. Αναστασιάδης, Γ. Κοντογιώργης, Π. Πετρίδης (επίμ.), *Αλέξανδρος Παπαναστασίου: θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στον μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1987.

Βλάσσης, Δ. Κ., *Οι τελευταίες ημέρες του Αρμωστή. Ο Αριστείδης Στεργιάδης και ο Αύγουστος του 1922*, Αθήνα 2022.

Γιαννακόπουλος, Γ., «Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες. Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες», στο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*.

Γιανουλόπουλος, Γ., *Η ευγενής μας τύφλωσις..., εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003.

Γруντάκης, Γ. Μ., Δάλκος, Γ., *Σαν σήμερα στη Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα 2019.

- Δαφνής, Γ., *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, Αθήνα 1997.
- Ζολώτας, Α. Π., *Η Εθνική Τραγωδία*, Αθήνα 1995.
- Καράογλου, Χ. Λ., Η κριτική της κριτικής: προβληματισμοί και αντιπαραθέσεις στη δεκαετία του 1920, στο Α. Καστρινάκη, Α. Πολίτης, & Δ. Τζιόβας, Δ. (επιμ.). Πρακτικά Συνεδρίου στη Μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου: Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης και ρεύματα, Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011. Ηράκλειο / Μουσείο Μπενάκη 2012.
- Κατσάπης, Κ., *Αντιπαραθέσεις μεταξύ γηγενών και Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα*, Αθήνα 2002.
- Κιτσίκης, Δ., *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 1998.
- Κλήμης, Ν., *Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα. Ιστορική Αναστήλωση-Παρουσίαση μέσα στην καθημερινή πραγματικότητα και ανθολογία από τα βασικά-Χαρακτηριστικά κείμενα. Από τη Μικρασιατική Καταστροφή μέχρι την Ίδρυση της Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γεωργικών Συνεταιρισμών*, τ. Β' 1923-1934/5, Αθήνα 1988.
- Μάγερ, Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Αθηναϊκά εφημερίδες 1901-1959*, τ. Β', Αθήνα 1959.
- Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., *1915-Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015.
- Μαχαϊρίδης, Χ., *Ο νόμος 2870/1922 και η "εύτακτος αποχώρησις" από την Μικρά Ασία*, Αθήνα 2022.
- Μηλίτση-Νίκα, Α., Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, Χ., *Καλαμάτα. Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης μέσα από τα τεκμήρια δημόσιων και ιδιωτικών αρχείων. 1830-1940*, Καλαμάτα 2010.
- Μιχαηλίδης, Ι., *Μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα 2018.
- Μιχαηλίδης, Ι., *Το κίνημα της εθνικής άμυνας*, Αθήνα 2018.
- Μιχαλακέας, Γ., (επιμ), *Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου, Η Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας*, τ. Γ', Αθήνα 1964.
- Μουστακλίδου, Α., *Οι κριτικές των Τεχνών και του βιβλίου στον αθηναϊκό τύπο του μεσοπολέμου (1930-1936)*, Θεσσαλονίκη 2021.
- Μπαλτά, Ν., Παπαδημητρίου, Δ., *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου: η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Αθήνα 1993.

Νίλσεν, Μ. Γ., *Ο θεός Κώστας. Η ζωή και το έργο του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου*, Αθήνα 2005.

Πήλιουρας, Γ. Κ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον Αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα 2017.

Πλουμίδης, Σ. Γ., *Τα μυστήρια της Αιγίδος. Το Μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Αθήνα 2017.

Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων Συλλόγου Κυριών, Χαρίκλεια Σκιά, «Κοινωνική και πολιτιστική ταυτότητα», Επτά Ημέρες, εφημερίδα «Καθημερινή», 28-11-2001. Εφημερίδα «Σημαία», 16-9-1922, 8-10-1922, 12-10-1922.

Ριζάς, Σ., *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός. Στις Απαρχές του Εθνικού Διχασμού (1915-1922)*, Αθήνα 2019.

Ριζάς, Σ., *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα 2015.

Ροδάς, Μ. Λ., *Αι μάχαι της Μανωλιάσας*, Αθήνα 1914.

Ροδάς, Μ. Λ., *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία. Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1950.

Ροδάς, Μ. Λ., *Πώς βλέπω την Ελλάδα (Πελοπόννησος-1925)*, τ. Α', Αθήνα 1927.

Ροδάς Μ. Λ., *Πώς η Γερμανία κατέστρεψε τον ελληνισμό της Τουρκίας*, Μάρτιος 2020

Μ. Λ. Ροδά, «*Έθνος και ηθοποιοί*», στα: Πρακτικά Διάλεξης στην αίθουσα Παρνασσού τον Φεβρουάριο του 1933, Αθήνα 1935

Σολωμονίδου, Β., «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και Πραγματικότητα», στο: Θ. Βερέμης και Γ. Γουλμιά (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989.

Συλλογικό έργο, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του: ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2014.

Τζανακάρης, Β. Ι., *Σμόρνη 1919-1922. Αριστείδης Στεργιάδης εναντίον Χρυσοστόμου*, Αθήνα 2019.

Χρήστου, Θ., «*Πόντος, η αλησμόνητη Πατρίδα*», στο: Ημερολόγιο του Πολεμικού Μουσείου για το 1996, Αθήνα 1996.

Χρήστου, Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947): 22 δοκίμια ιστορίας*, Αθήνα 1999.

- Χρήστου, Θ., *Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες, 1830-1947*, Αθήνα 1999.
- Χρήστου, Θ., *Προσεγγίσεις στη νεότερη ελληνική ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' παγκόσμιο πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001.
- Χρήστου, Θ., «*Η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Σμύρνης και ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή*», στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο. Παιδεία – Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2006.
- Churchill, W., *The World Crisis: The Aftermath*, Λονδίνο 1929.
- Horton, G., *Η μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2010.
- Llewellyn, M. S., *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα, 2002.
- Morgenthau, H., *Η αποστολή μου στην Αθήνα*, Αθήνα 1994.
- Roth, R. H., «*Migration in, from, and to Southeastern Europe*», μέρος 1ο: *Historical and Cultural Aspects, Ethnologia Balkanica* 13, 2009.
- Sartiaux, F., *Η Ελληνική Μικρασία*, Αθήνα 1993.
- Smith, M. L., *The Ionian Vision. Greece in Asia Minor 1919-1922*, Λονδίνο 1998.
- Toynbee, A., *The Western Question in Greece and Turkey. A Study in the Contact of Civilizations*, Constable and Company, Λονδίνο 1922.
- Woodhouse, C. M., *Η ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008.

Παράρτημα

Ανθολογία επιστολών και εγγράφων

Επιστολή Μιχαήλ Α. Ροδά προς τον Γενικό Γραμματέα της Ύπατης Αρμοστείας

ΥΠΑΤΗ ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εν Σμύρνη, τη 23 Δεκεμβρίου 1920

Κύριε Γουναράκη,

«Έχω την τιμή να σας πληροφορήσω, ότι από της 1ης παρελθόντος Νοεμβρίου και εντεύθεν στερούμεθα τηλεγραφικού δελτίου εξ Αθηνών, απαραίτητου για τον ενταύθα τύπον και ιδιαιτέρως τον ξενόγλωσσον τούτον. Επί του ζητήματος τούτου έγραψα δύο επιστολάς εις τον διευθυντήν του γραφείου τύπου του Υπουργείου των Εξωτερικών και Γενικόν Πρόξενον κ. Ιωσήφ, αλλ' ουδεμίαν απάντησιν έλαβον. Η αποστολή του δελτίου τούτου καθίσταται εντελώς επιτακτική υπό τας σημερινάς περιστάσεις, κατά τας οποίας ξένοι υπηρεσίαι χρησιμοποιούν ειδήσεις εναντίον του Ελληνικού αγώνος. Όπως είχα γράψει και εις τον κ. Ιωσήφ, το δελτίον πρέπει να περιέχη, εκτός των Ελληνικού ενδιαφέροντος ειδήσεων, και μερικές γενικάς ειδήσεις του έξω κόσμου, δια να δυνάμεθα να το χρησιμοποιήσωμεν εις τον Γαλλικόν και Τουρκικόν τύπον ως δελτίον δημοσιογραφικόν και όχι ως δελτίον προπαγάνδας αποκλειστικής Ελληνικής».

Με εκτίμησιν,

ΜΙΧΑΗΛ ΡΟΔΑΣ

Ο Μ. Α. Ροδάς δεν μπορούσε να μη συντάξει την επιστολή αυτή εξαιτίας του ότι η Αθήνα είχε ήδη διακόψει την αποστολή δελτίου τύπου για την ενημέρωση της Στρατιάς και της Ελληνικής Διοίκησης στη Σμύρνη. Ύστερα από την αποστολή της επιστολής αυτής του Ροδά, ο Γουναράκης εισηγήθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών τα σχετικά με την εξυπηρέτηση των ελληνικών συμφερόντων στη Σμύρνη. Πράγματι, ύστερα από μερικές ημέρες οι υποδείξεις του Ροδά εισακούστηκαν και συνεχίστηκε η αποστολή του Δελτίου Τύπου. Στη μεταβολή αυτή της λειτουργίας της Υπηρεσίας συνετέλεσε και η αντικατάσταση του Γενικού προξένου Ιωσήφ από τον Δ. Αραβαντινό, στη θέση του διευθυντή του γραφείου Τύπου στο Υπουργείο Εξωτερικών.

Επιστολή Μιχαήλ Α. Ροδά προς τη Γενική Γραμματεία της Ελληνικής Διοίκησης

Εν Σμύρνη τη 9 Νοεμβρίου 1921.

Προς την Γενικήν Γραμματείαν

Ενταύθα

Λαμβάνω την τιμήν όπως πληροφορήσω την ημετέραν υπηρεσίαν, ότι αφίκετο ενταύθα εξ Ικονίου ο μέχρι πρό τινος κρατούμενος αιχμάλωτος Εμμανουήλ Φροντριέρ, Γάλλος υπήκοος και υπάλληλος της Αγγλικής σιδηροδρομικής εταιρίας Αϊδινίου. Ούτος μεταδίδει υμίν τας εξής πληροφορίας, περί της καταστάσεως του Τουρκικού στρατού εν Ικονίω: «Γενικώς παρά τοις Τούρκοις, μετά την κατάληψιν της Κιουτχείας και Δορυλαίου, επεκράτει αποθάρρυνσις τόσον εις τον στρατόν όσον και εις τον λαόν. Μετά τας μάχας όμως του Σαγγαρίου και την επάνοδον του ελληνικού στρατού εις τας σημερινάς θέσεις του, οι Τούρκοι ανεθάρρησαν και την μη καταλήψιν της Αγκύρας την επανηγύρισαν ως αληθή νίκην. Τα ληφθέντα εσχάτως μέτρα δια την στρατολογίαν, ετρομοκράτησαν εις τοιούτον βαθμόν τους πληθυσμούς, ώστε οι στρατεύσιμοι προσέρχονται ήδη τακτικώς, ενώ κατά το παρελθόν οι καλούμενοι δεν συνεμορφούντο προς τας διαταγάς των στρατιωτικών Αρχών. Εν Ικονίω τα δικαστήρια της Ανεξαρτησίας διοικούνται εκ τριών μελών του Κεντρικού στρατοδικείου Αγκύρας, τα οποία έχουν απόλυτον πληρεξουσιότητα να ενεργήσουν κατά βούλησιν. Μέλη των δικαστηρίων τούτων περιοδεύουν τας διαφόρους περιφερείας του Νομού και επιβάλλουν την ποινήν του δι' αγχόνης θανάτου και δι' ελάχιστην ακόμη παρεκτροπήν κατά των οδηγιών και των διαταγών των στρατιωτικών Αρχών. Κατά την εν Ικονίω-αφηγείται το ανωτέρω πρόσωπον-διαμονήν του είχε βεβαιωθή, ότι οι αξιωματικοί του στρατού είχαν να λάβουν πέντε ολοκλήρων μηνών μισθούς. Εσχάτως όμως οι αξιωματικοί επληρώθησαν τους καθυστερημένους μισθούς των δια χρυσών Ρωσικών νομισμάτων». Παρακαλούμεν, όπως αι ανωτέρω πληροφορία διαβιβασθώσιν και προς το Βον Γραφείον της Στρατιάς Μ. Ασίας, ίνα λάβη γνώσιν.

Ο Διευθυντής του Γραφείου Τύπου και Λογοκρισίας

MIX. ΡΟΔΑΣ

Στην παραπάνω επιστολή ο Μ. Α. Ροδάς σπεύδει να ενημερώσει την Γενική Γραμματεία της Ελληνικής Διοίκησης σχετικά με τις πληροφορίες που του έδωσε ο Κοτζαμάνης για τον Γάλλο Εμμανουήλ Φοντριέρ στο πλαίσιο της γαλλοτουρκικής συνθήκης της 20ης Οκτωβρίου του 1921. Η πληροφορία του Κοτζαμάνη ήταν πράγματι έγκυρες δεδομένου ότι επιβεβαιώθηκαν λίγο αργότερα και από άλλες πηγές.

Εν Σμύρνη τη 16 Ιανουαρίου 1922.

Ο ΥΠΑΤΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έχων υπόψιν τον Νόμον 2493 περί Ελληνικής Διοικήσεως Σμύρνης κτλ.

Αποφασίζω

Εντέλλομαι την επί ένα μήνα, από κοινοποιήσεως της παρούσης, διακοπήν της εκδόσεως της ενταύθα εκδιδομένης εφημερίδας «Αμάλθεια», διότι εδημοσίευσεν εν τω υπ αριθ. 19146 και από 12 Ιανουαρίου 1922 φύλλω της, διατριβήν του δικηγόρου Ιορδάνου Κιουρκτσιπάση, υπό τον τίτλον «Τα Τουρκικά και Μουσουλμανικά Κράτη και αι Διοικήσεις αυτών», ήτις καθήπτετο της θρησκείας των Μουσουλμάνων από απόψεως εκπολιτιστικής επιδράσεως ταύτης επί του Μουσουλμανικού λαού, εν γένει δε περιείχε φράσεις και περικοπάς θιγούσας καθόλου τας θρησκευτικάς πεποιθήσεις και παραδόσεις των Μουσουλμάνων. Η παρούσα κοινοποιηθήτω εις την Αν. Γεν. Στρ. Διοίκησιν, την Αστυν. Διεύθυνσιν και το Γραφείον Τύπου της Ελλ. Διοικήσεως, εντελλόμενον δια την εκτέλεσιν ταύτης.

Ο Ύπατος Αρμοστής

Α. ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ

Ελληνική Διοίκησης Σμύρνης - Γενική Γραμματεία

Τμήμα Πολιτικών – Αριθ. Πρωτ. 948.

Προς Διεύθυνσιν της εφημερίδος «Αμάλθεια»

Κοινοποιούμεν υμίν οπισθογράφως ταυτάριθμον απόφασιν του κ. Ύπατου Αρμοστού ίνα λάβητε γνώσιν.

Ο Γενικός Γραμματεύς

Π. ΓΟΥΝΑΡΑΚΗΣ

Η Ανωτέρω επιστολή αποτελεί την επίσημη απόφαση του Ύπατου Αρμοστή, Αριστείδη Στεργιάδη, να διακοπεί η κυκλοφορία της «Αμαλθείας», εφημερίδας που κυκλοφορούσε από το 1834. Αφορμή για την παύση της κυκλοφορίας της συγκεκριμένης εφημερίδας ήταν ένα επιστημονικό άρθρο ενός τουρκομαθούς δικηγόρου το οποίο εξέταζε το δίκαιο των αρχών του Κορανίου, άρθρο που θεωρήθηκε υβριστικό για τους Μουσουλμάνους, χωρίς βέβαια αυτό να είναι αληθές.

Επιστολή Αριστείδη Στεργιάδη προς Αντιπροσώπους Κίου, Μουδανιών κ.λπ.

ΑΚΡΩΣ ΕΠΕΙΓΟΥΣΑ (Κρυπτογραφικόν).

Ε. Π. 2831.

Σμύρνη 19 Αυγούστου 1922.

Ανωτέρους Αντιπροσώπους Κίου, Μουδανιών κλπ.

Αυστηρώς προσωπική, στοπ. Να μεταφρασθή υφ' υμών προσωπικώς, στοπ. Άμα λήψει παρούσης διατάξατε να συσκευασθώσιν αρχεία υπηρεσίας σας, ειδοποιήσατε προϊσταμένους υπηρεσιών έδρας σας ομοίως να συσκευάσωσιν αρχεία των, στοπ. Πάντες δημόσιοι υπάλληλοι περιφέρειας σας οφείλουσι να συγκεντρωθώσι έδρας σας και να είναι έτοιμοι προς αναχώρησιν εις πρώτην διαταγήν, στοπ. Περί χρόνου αναχωρήσεώς σας και τόπου κατευθύνσεως θέλομεν δώσει ειδικήν διαταγήν, στοπ. Παρούσαν τηρήσατε απολύτως μυστικήν από πληθυσμόν, στοπ. Τηλεγραφήσατε λήψιν. Αντιπρόσωπος Αδραμυττίου ανακοινώση δι' απολύτως εμπιστευτικού μέσου εις αντιπρόσωπον Εζίνε, ομοίως Προύσης εις Μιχαλίτσιον και Ινεγκιόλ, Μπαλουκεσέρ και Μπάλιαν κλπ.

ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ

Η ανωτέρω επιστολή του Αριστείδη Στεργιάδη προς τους δημοσίους υπαλλήλους έρχεται ως συνέχεια της απάντησης που πήρε ο Ύπατος Αρμοστής από την Ελληνική Κυβέρνηση στο τηλεγράφημα που είχε ο ίδιος αποστείλει αναφορικά με το αν έπρεπε να αναχωρήσουν οι δημόσιοι υπάλληλοι από τη Σμύρνη με δεδομένο ότι ο εχθρικός κίνδυνος είχε αρχίσει να γίνεται αισθητός και στη Σμύρνη τον Αύγουστο του 1922. Σύμφωνα με αυτή την επιστολή έπρεπε οι δημόσιοι υπάλληλοι να ετοιμαστούν προς αναχώρηση αφού προηγουμένως συσκευάσουν τα αρχεία της Υπηρεσίας τους και στη συνέχεια συγκεντρωθούν από τις Περιφέρειες στην έδρα τους. Αναφορικά με το χρόνο αναχώρησης και τον τόπο προορισμού θα έπρεπε να περιμένουν ειδική διαταγή. Αυτό που επισημαίνεται ιδιαίτερα από τον Αρμοστή είναι ότι επιβάλλεται να τηρηθεί απόλυτη μυστικότητα των κινήσεων αυτών ώστε να μην γίνουν αντιληπτές από τον πληθυσμό της Σμύρνης.

Επιστολή Αλέξανδρου Πάχγου προς Γενική Γραμματεία Αρμοστείας.

ΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΙΚΟΝ (Απολύτου προτεραιότητας).

Αριθ. Ε. Π. 74.

Κίος 20 Αυγούστου 1922.

Γενική Γραμματεία Αρμοστείας

Σμύρνην

Επί υπ' αριθ. 2831 κρυπτογραφικής διαταγής, στοπ. Αναφέρω, ότι χριστιανικός πληθυσμός Κίου διατελεί πανικόβλητος, στοπ. Κρίνω σκόπιμον να διατελώ εν γνώσει σκέψεων Ελληνικής Διοικήσεως, όσον αφορά τύχην χριστιανικών πληθυσμών εν περιπτώσει απευκταίου.

Αντιπρόσωπος Κίου, Μουδανιών

ΠΑΧΝΟΣ

Επιστολή Ιωάννη Γουναράκη προς Αντιπροσώπους Κίου, Μουδανιών κ.λπ.

ΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΙΚΟΝ

Αριθ. Ε. Π. 2849.

Σμύρνη 20 Αυγούστου 1922.

Αντιπρόσωπον Κίου, Μουδανιών κλπ.

Διοικ. 1922. Εν συνεχεία υπ' αριθ. 2831 χθεσινού τηλεγραφήματος Υπάτου Αρμοστού επεξηγούμεν, ότι πρέπει να φροντίσητε να ενθαρρύνητε κατοίκους περιφερείας σας, οίτινες πληροφορούμεθα ότι επιτόθησαν, μη τηρηθείσης διαταγής Υπάτου Αρμοστού, παρεμποδίζοντες αναχώρησιν τούτων, στοπ. Πάντως δεν μεταβάλλομεν ουδέν δοθείσαν διαταγήν και θα είσθε έτοιμοι να εκτελέσητε άμα διαταχθήτε, στοπ. Υμίν εναπόκειται ως και λοιποίς υπαλλήλοις, όπως μη ενσπείρητε δι' ενεργειών σας πανικόν εις κατοίκους, στοπ. Αντιπρόσωπος Αδραμυτίου ανακοινώση παρούσαν Εζίνε.

Γεν. Γραμματεύς Αρμοστείας

ΓΟΥΝΑΡΑΚΗΣ

Από τα παραπάνω επίσημα τηλεγραφήματα προς τους υποδιοικητές του εσωτερικού είναι φανερή η φροντίδα της Ύπατης Αρμοστείας να διασωθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και η προσπάθεια της Ελληνικής Κυβέρνησης και της Αρμοστείας να παραμείνουν οι χριστιανικοί πληθυσμοί μέσα στη ζώνη της Σμύρνης και να μην τραπούν σε φυγή πανικόβλητοι από την επέλαση του εχθρικού στρατού.

Άρθρο του Μ. Α. Ροδά στην εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα» Αθήνα 21.01.1927

«Δεν θα ξεχάσω ποτέ το μικρό και ανθρωποφάγο ποτάμι του χωριού μου. Οι χωριάτες έλεγαν ότι τον χειμώνα στις μεγάλες κατεβασιές του έπνιγε μονάχα τα ζώα μα η αλήθεια είναι ότι σακάτευε και την υγεία των ανθρώπων που το περνούσαν σαν πηγαίνανε ή σαν γυρίζανε από τα σταφιδοχτήματά τους.

Για να το περάσουν ένας τρόπος υπήρχε. Νάμπουν μέσα και με την δύναμη του Θεού νάβγουν στην άλλη άκρη βρεγμένοι και προετοιμασμένοι για την πνευμονία. Κι αν το περνούσαν μονάχα για τις δουλειές τους τότε το τραγικό χειμωνιάτικο λουτρό είχε κάποια δικαιολογία. Συνέβη πολλές φορές τον χειμώνα να γίνουν εκλογές και οι ψηφοφόροι του χωριού έπρεπε να κατέβουν στην πολιτεία και να εκλέξουν τους αντιπροσώπους των. Και χωρίς δισταγμό, χωρίς διαμαρτυρίες, με πείσμα και απόφασι, περνούσαν το ποτάμι, δεν λογαριάζανε το νερό που έφτανε ως το στήθος των, και πρώτοι και καλλίτεροι βρισκόντουσαν μπροστά στις κάλπες των βουλευτών και των δημάρχων.

Μπορούσαν να περάσουν και θάλασσες ακόμα για να φτάσουν στη ώρα της ψηφοφορίας μα ποτέ δεν αποφάσισαν να εξαγοράσουν την εκλογική δύναμή τους με την κατασκευή ενός γεφυριού. Σαν μεγάλωσα και γύρισα όλη την Ελλάδα για να την υπηρετήσω στρατιώτης και να την μελετήσω αργότερα για την «Πατρίδα» και τώρα για το «Ελεύθερο Βήμα» είδα κι εβεβαιώθηκα ότι το πλούσιο έδαφός μας τρώγεται και σακατεύεται παντού από τα ποτάμια, τους πυρετούς, τα κατσάβραχα, τις ληστείες, τις αρρώστιες στους ανθρώπους, στα ζώα, στα φυτά και στα δέντρα.

Μια ομαδική μοιρολατρεία δίνει κάθε μέρα τροφή στον όλεθρο. Τα βουνά με τα βροχόνερά των τρώγουν τους κάμπους, τρώγουν τη ζωή μας και το κακό μπορούσε να λιγοστέψη με την δημιουργία αντιπλημμυρικών έργων. Μα η μοιρολατρεία και η κακομοιριά είνε τόσο αθεράπευτη ώστε κι εκεί που έγιναν ειδικά ταμεία δεν μπόρεσαν να φτάσουν σε κάποιο ευεργετικό αποτέλεσμα και να σώσουν το πλούσιο έδαφος από την τυραννία και την καταστροφή.

Όσο μπόρεσα έδωσα μία εικόνα της επαρχιακής αγωνίας με τα ερευνητικά δημοσιεύματά μου στο «Ελεύθερο Βήμα». Και, όχι, ένας, αλλά πολλοί πολιτευόμενοι, επιστήμονες, οικονομολόγοι, έμποροι, στρατιωτικοί, βιομήχανοι, λογοτέχνες, δημοσιογράφοι, αρχαιολόγοι, ιστορικοί μου είπαν να συγκεντρώσω τα δημοσιεύματά μου σ' ένα βιβλίο γιατί απ' όλον αυτόν τον αγώνα του διαφωτισμού κάτι καλό μπορεί να δημιουργηθή.

Νάβγουν σ' ένα βιβλίο, είνε ένας λόγος, κι από τα λόγια ως τα έργα υπάρχει μεγάλη διαφορά. Και δεν μπορώ να μη τ' ομολογήσω ότι την αλήθεια αυτή έρχεται να την διδάξη με τα έργα και τον πατριωτισμό της η ευγενικιά κυρία Πηνελόπη Στεφ. Δέλτα που από χρόνια θετικά προπαγανδίζει με τα βιβλία της κάθε ελληνική ή ανθρωπιστική ιδέα. Έτσι με την θετική πρωτοβουλία της ο πόθος όλων μας δυναμώνει και τα δημοσιεύματά μου στο «Ελεύθερο Βήμα» βγαίνουν συγκεντρωμένα με τον πρώτο τόμο της Πελοποννήσου. Βγαίνουν με την πρώτη μορφή των, όπως τα πήρε το μάτι μου, χωρίς παραλλαγές, γιατί μονάχα έτσι έχουνε την αξία των, όπως είδα και όπως βλέπω την Ελλάδα.

Στη θρησκεία του δημοτικισμού είστεψα και αγωνίστηκα και πιστεύω πάντοτε ολόψυχα, μα δύσκολο και αδύνατο είνε ν' αλλάξω τώρα ολοκληρωτικά την πρώτη γλωσσική μορφή που πήραν τα δημοσιεύματά μου στην εφημερίδα. Κι' έτσι τα παρουσιάζω στον ελληνικό κόσμο συγκεντρωμένα χωρίς αξιώσεις φιλολογικές, γιατί σκοπό και αποστολή είχα ν' αναζητήσω το καλό και το κακό και να το παρουσιάσω αδίσταχτα και αμερόληπτα, με το φως της αλήθειας.

Αυτή, νομίζω, είνε η αρετή του έργου μου. Και στο «Ελεύθερο Βήμα» που είχε την πρωτοβουλία της διαφωτιστικής έρευνας αξίζει κάθε τιμή και αγάπη γιατί μούδωσε την ευκαιρία να παρουσιάσω στις στήλες του τον αλυσοδεμένο μάρτυρα Προμηθέα, τον ελληνικό λαό....»

Εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα» 3.11.1932

«Εθνικόν Θέατρον»

«Ενώ το πλοίο ταξιδεύει»

Το λογοτεχνικό έργο της κ. Γαλάτειας Καζαντζάκη είνε πάντα σεβαστό και άξιο αγάπης. Αλλά το θεατρικό της ασήμαντο. Μετά τα «Λαβωμένα πουλιά» που έδωσε προ ετών ενεφανίσθη προχθές στο «Εθνικό Θέατρο» με τον σκελετό-έργο «Ενώ το πλοίο ταξιδεύει».

Εις το διάλειμμα της δευτέρας πράξεως έλεγε κάποιος εκ του κύκλου της κ. Καζαντζάκη δειλά-δειλά: «Μα αυτή είνε η νέα τέχνη». Εάν ήτο «τέχνη» θα ήτο εντελώς αδιάφορο το κοινωνικό της αίτιο. Αλλά δυστυχώς δεν είνε «τέχνη». Είνε ένα κατασκευάσμα μονότονο με ρητορισμούς κάπου-κάπου, με μια αναρχία στην όλη σύνθεσί του, με μια μοιραία γυναίκα, την κόρη του πλοιάρχου που ανεβοκατεβαίνει μεταξύ πρώτης θέσεως και ... καζανιών χωρίς να παίρνη και κανένα προφυλακτικό μέτρο μήπως λερωθούν τα... ολόασπρα φορέματά της.

Ο «εσκελετός» της κ. Καζαντζάκη έχει μερικούς τύπους, ταξειδιώτες του καταστρώματος, της πρώτης και δευτέρας θέσεως, αλλά χωρίς καμία ιδιαίτερη πνοή, κανένα σκοπό, χωρίς βαθύτερη έκφρασι και ψυχή. Αφού και αυτή η τραγωδία του λεπρού περνάει εντελώς φευγαλέα και ασυγκίνητα.

Μια απόπειρα κινηματογραφικού κατασκευάσματος και για να τελειώσει έριξε το καράβι στους βράχους με το παράδοξο ναυτικό φαινόμενο του θερμαστή στο... τιμόνι! Γιατί αυτή η φασαρία και οι πνιγμοί; Και όμως ο κόσμος του καταστρώματος τουλάχιστον άξιζε καλλιτέρας τύχης.

Είνε απορίας άξιον για ποιους λόγους το «Εθνικό Θέατρο» ανέβασε στη σκηνή το κατασκευάσμα της κ. Καζαντζάκη. Τα μηχανικά του μέσα, η σκηνογραφική αξία του κ. Κλώνη και αι φωτιστικά εκπλήξεις του ηλεκτρολόγου μηχανικού κ. Βάλτερ Χόφμαν δεν έχουν ανάγκην πλέον επιδείξεων και διαφημίσεως. Είνε όλα θαυμαστά από προηγούμενες παραστάσεις.

Ο κ. Κλώνης σ' ένα γράμμα του προ της παραστάσεως εξήγησε την δυσκολία του σκηνικού «το οποίον έχει ύψος ένδεκα μέτρων και βάρος αιωρούμενον πλέον των 8 τόννων».

Ο θαυμασμός μας προς το έργο του και προς τους εμπειρικούς τεχνίτας του θεάτρου μας είνε αδίστακτος. Αλλ' αυτό είνε ζήτημα που ενδιαφέρει περισσότερο ως

μάθημα τους σπουδαστάς του πολυτεχνείου παρά τον θεατρόφιλο και διανοούμενο κόσμο.

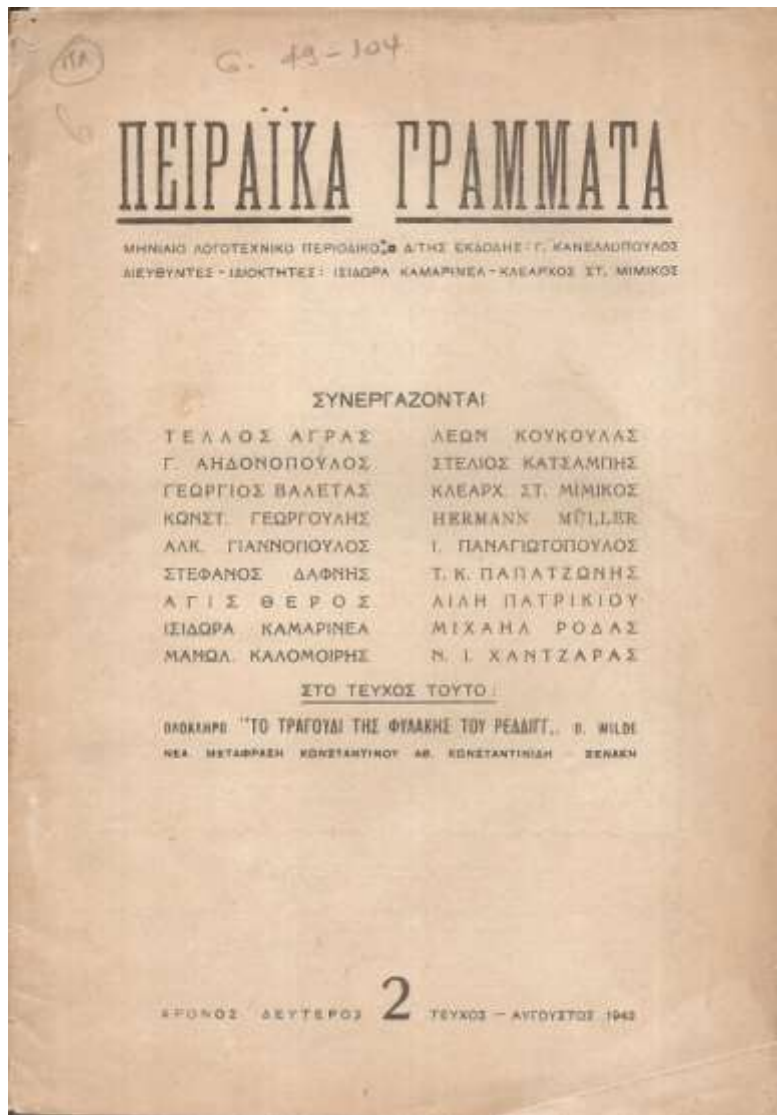
Δεν πρέπει να μετατοπίζεται η σημασία της παραστάσεως από το έργο στη σκηνογραφία. Γιατί τότε αναγνωρίζουν οι υπεύθυνοι το σφάλμα των όσων αφορά την εκλογή του έργου. Ο κ. Κλώνης είναι ένας υπέροχος καλλιτέχνης στο είδος του, αλλά δεν είναι το «πνεύμα» του «Εθνικού Θεάτρου» ώστε να χρησιμεύει ως ασπίδα για το κατασκεύασμα της κ. Καζαντζάκη.

Θα είναι παρήγορο εάν εις το μέλλον το «Εθνικό Θέατρο» προφυλαχθή από τέτοιου είδους αποτυχίες. Και δεν θα κατηγορηθή για τον διωγμό δήθεν των ελληνικών έργων εκείνων τουλάχιστον που δεν αξίζουν βαρύτατες χρηματικές θυσίες και κόπους. Γιατί εθνικό είναι εκείνο που είναι αληθινό.

Μιχ. Ροδάς

**Επιμνημόσυνος λόγος του Μιχαήλ Ροδά για τον πεσόντα στο Αλβανικό μέτωπο
συναδέλφο δημοσιογράφο Κωστή Παπαδάκη. Εξαίρει την ανδρεία και
πατριωτισμό του εκλιπόντος, καθώς και τις ιδιαίτερες ικανότητές του ως
δημοσιογράφου 2.1.1942**

«Οι πνευματικοί συναγωνιστές σου «Ελεύθερο Βήμα» και στα «Αθηναϊκά Νέα» πολυαγαπημένε μας Κωστή Παπαδάκη και αξέχαστε φίλε, στέκονται ευλαβικά γύρω από το κενοτάφιο σου και συντροφεύουνε πιστά τη μνήμη σου με τον βαθύτερο πόνο, αλλά και με το θαυμασμό που ταιριάζει στην ηρωική ψυχή και στην ένδοξη ιστορία του. Την Λευτεριά ποθούσες και για τη Λευτεριά έπεσες σαν μια λευκή διαμαρτυρία ενάντια στην επιδρομή των βαρβάρων. Όπως στη ζωή είχες το ήθος του σεμνού, έτσι και στον πόλεμο πήγες με την προθυμία του ελεύθερου ανθρώπου που αισθάνεται βαθεία το καθήκον του. Και δεν μπορούσες να ακολουθήσεις άλλη πορεία εσύ γιατί η καταγωγή σου έδειχνε τον δρόμο της μάχης και της ανδρείας. Οι πρόγονοί σου στην Κρήτη σε κάθε εθνική εξέγερση άφηναν την ειρηνική δουλειά, ανέβαιναν στα βουνά και έπιαναν τ'άρματα σε αγώνα ζωής και θανάτου. Από μικρός έμαθες τα κατορθώματά των στο βουνό [...] και στην νεανική καρδιά σου είχε πυργώση ο θρύλος και το ολοκαύτωμα του γειτονικού Αρκαδίου. Ανέπνευσες τον αέρα των αντρειωμένων, που είναι το φυσικό γνώρισμα της λεβεντογέννας Κρήτης, και σαν γνήσιο κρητικόπουλο, έπεσες τίμια και απεγάδιαστα ανάμεσα στη μεγάλη ελληνική οικογένεια, το πρόσχαρο, πρόσωπό σου, τα κατσαρά σου τα μαλλιά, που κόμιζαν κεφάλι αρχαίου εφήβου της Ολυμπίας, ο λόγος σου ο άδολος, η συντροφιά σου η θελκτική, η μετριοφροσύνη σου η συγκινητική, τα όνειρά σου για την πνευματική μας αναγέννηση, η θέλησίς σου για τη μάθησι, ήταν στολίδια που θα ξεχώριζαν ανάμεσα στους κύκλους των φίλων και των συναδέλφων μας. Υπήρξες ένας εύρωστος, γεμάτος υγεία στον νου και στην καρδιά».

Το μηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό «Πειραϊκά Γράμματα». Χρόνος Β', τόμος Β', τεύχη 2-6 [Αύγουστος-Δεκέμβριος 1942]. Συγγραφείς: Ισιδώρα Καμαρινέα / Κλέαρχος Στ. Μιμίκος.

Το πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Ελεύθερον Βήμα» στις 6 Φεβρουαρίου του 1922. Πρόκειται για αθηναϊκή εφημερίδα η οποία άρχισε να εκδίδεται το 1922 και μετά το 1945 συνέχισε να εκδίδεται με τον τίτλο «Βήμα». Το κύριο άρθρο αυτού του 1^ο φύλλου είχε τίτλο: «Χωρίς φόβον και χωρίς πάθος»

Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2010/02/06/culture/b-san-simera-1922-b-br-ekdothike-to-prwto-fyllo-toy-eleytheroy-bimatos/> (ημερομηνία προσπέλασης 17.07.22).

Δημοσίευμα που αναφέρεται στο μαρτυρικό θάνατο του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου, στο μητροπολιτικό ναό της Σμύρνης, στο ναό της Αγίας Φωτεινής, όπου είχαν καταφύγει τρομαγμένοι οι κάτοικοι κατά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Προσπάθησε να ενθαρρύνει το ποίμνιό του με τα εξής λόγια: «Η θεία πρόνοια δοκιμάζει την πίστιν, το θάρρος και την υπομονήν μας. Προσεύχεσθε και θα παρέλθῃ το ποτήριον τούτο. Θα ἴδωμεν πάλιν καλὰς ἡμέρας και ευλογήσωμεν τον Θεόν. Θαρρεῖτε ως εμπρέπει εις καλοῦς χριστιανούς».

Διαθέσιμο στο: <https://armynow.gr/martyrikos-thanatos-toyrkik-oxlo-mitropolitismirnis/> (ημερομηνία προσπέλασης 21.07.22).

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΣΑΒΒΑΤΟΝ
21
ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
22 ετών επί ελευθέρου
Ελευθέρου Τύπου
1920

ΑΘΗΝΑΙ 1920 ΕΤΟΣ Α' ΑΡΙΘ. 1092
ΓΡΑΦΕΙΑ: 1054 Μουρούζη 4, 2
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ: Εταιρ. Ανεξαρτησίας

ΧΘΕΣ ΤΗΝ 8.10 Μ. Μ. ΕΠΕΛΟΘΗ Η ΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

ΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΘΕΩΡΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΦΟΡΑΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΩΣ ΠΡΑΣΙΝ ΕΧΘΡΙΚΗΝ ΤΟΥ ΔΙΑΒΗΜΑΤΟΣ ΜΕΤΕΧΕΙ ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ

ΤΟ ΔΙΑΒΗΜΑ ΤΗΣ ΔΕΞΑΥΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Επειδή η Αγγλική προέλιξη έδειξε δε Αμερικανία και την Ολλανδία, η Γαλλική προέλιξη έδειξε δε Αμερικανία και την Ολλανδία. Η Γαλλική προέλιξη έδειξε δε Αμερικανία και την Ολλανδία. Η Γαλλική προέλιξη έδειξε δε Αμερικανία και την Ολλανδία.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΕΩΣ

Οι συμμαχικοί κυβερνήτες, με την προαίρεση να διατηρήσουν την ειρήνη και την ελευθερία, έχουν αποφασίσει να θεωρήσουν την επανάσταση του βασιλέως Κωνσταντίνου ως πράσιν εχθρικήν του διαβήματος.

ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Επειδή μετά την έκδοσιν του Αγγλικού κειμένου, η Γαλλική προέλιξη έδειξε δε Αμερικανία και την Ολλανδία. Η Γαλλική προέλιξη έδειξε δε Αμερικανία και την Ολλανδία.

Η ΕΠΙΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΝΟΤΑΣ

Οι συμμαχικοί κυβερνήτες, με την προαίρεση να διατηρήσουν την ειρήνη και την ελευθερία, έχουν αποφασίσει να θεωρήσουν την επανάσταση του βασιλέως Κωνσταντίνου ως πράσιν εχθρικήν του διαβήματος.

Ο «Ελεύθερος Τύπος» αναγγέλλει στο φύλλο της 21ης Νοεμβρίου του 1920 την γαλλικής εμπνεύσεως ταμή διακοίνωση της Μεγάλης Βρετανίας της Γαλλίας και της Ιταλίας προς την Κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη, με την οποία παρεμβαίνουν στις ελληνικές εσωτερικές υποθέσεις-παραμονές του πολιτειακού δημοψηφίσματος- χαρακτηρίζοντας πράξη εχθρική την επαναφορά του Κωνσταντίνου στον θρόνο και απειλούν την Ελλάδα ότι οι τρεις Κυβερνήσεις «επιφυλάσσουν εις εαυτάς πλήρη ελευθερίαν ενεργείας ινα διακανονίσουν την κατάστασιν ταύτην». Η διακοίνωση δεν ανέτρεψε το πολιτικό σκηνικό όπως διαμορφώθηκε μετά τις εκλογές και δεν απέτρεψε την κυβέρνηση από του να ανακοινώσει ότι κατά το δημοψήφισμα της 22ας Νοεμβρίου το εκλογικό σώμα «ενέκρινε» την επάνοδο του Κωνσταντίνου με το πολιτικά γελοίο ποσοστό 99%.

Διαθέσιμο στο: <https://www.kaliterilamia.gr/2020/03/1920.html> (ημερομηνία προσπέλασης 11.08.22).

Ο Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΠΑΡΕΧΟΡΕΙ ΤΗΝ ΚΑΒΑΛΛΑΝ, ΤΗΝ ΔΡΑΜΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΣΑΡΙΣΑΜΠΛΑΝ ΤΙ ΠΕΡΙΕΙΧΟΝ ΤΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ

11 Ιανουαρίου 1915

Ελευθέριος Βενιζέλος με υπόμνημά του προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο:

«...Αλλ' αν αι παραχωρήσεις αύται δεν ήρκουν όπως προσελκυσθή η Βουλγαρία προς σύμπραξιν μετά των παλαιών αυτής συμμάχων ή τουλάχιστον προς τήρησιν ευμενούς απέναντι αυτών ουδετερότητος, δεν θα εδίσταζα, όσον οδυνηρά και αν είναι η εγχείρησις, να συμβουλεύσω την θυσίαν της Καβάλας, όπως διασωθή ο εν Τουρκία Ελληνισμός και ασφαλισθή η δημιουργία αληθούς μεγάλης Ελλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τας χώρας, εις τας οποίας ο Ελληνισμός έδρασε κατά την μακραιώνα αυτού ιστορίαν...»

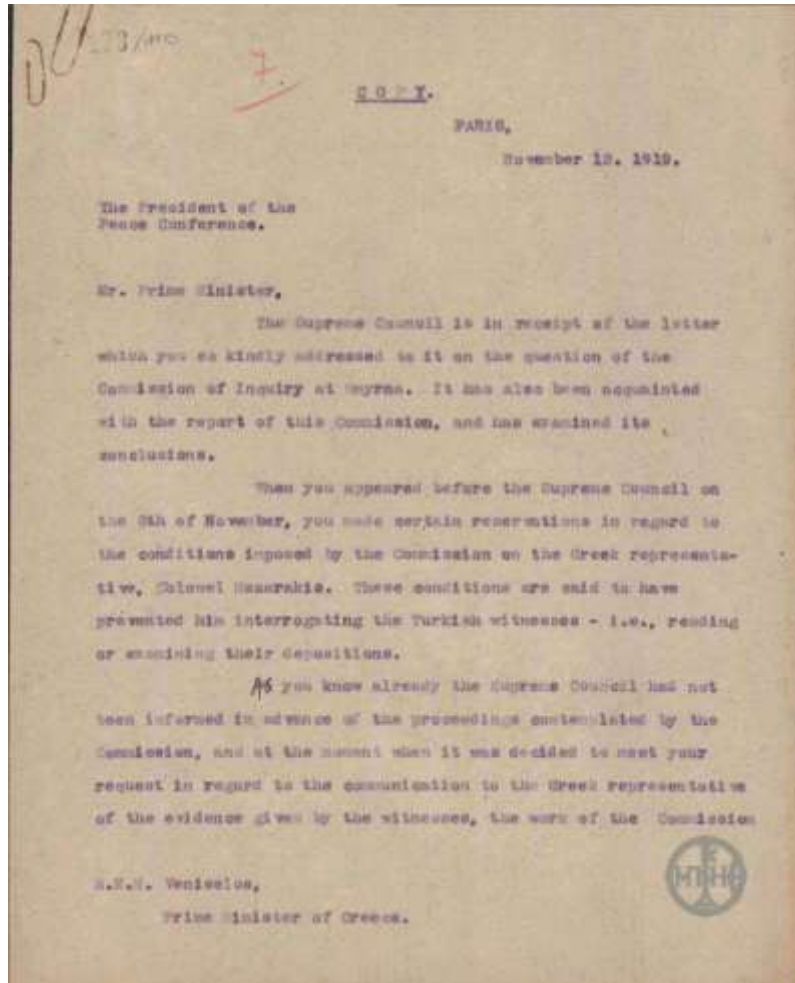
17 Ιανουαρίου 1915

Ελευθέριος Βενιζέλος με νέο υπόμνημά του προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο:

«Η παραχώρησις της Καβάλας (Σ.Σ. προς την Βουλγαρίαν) είναι βεβαίως θυσία οδυνηροτάτη, αισθάνομαι δε αίσθημα βαθυτάτου ψυχικού άλγους εισηγούμενος αυτήν. Αλλά δε διστάζω να την προτείνω, ευθύς ως λάβω υπ' όψιν τίνα εθνικά ανταλλάγματα πρόκειται να εξασφαλισθώσι δια της θυσίας ταύτης.

Διαθέσιμο στο: <https://agonaskritis.gr/%CF%80%CF%8E%CF%82-%CE%BC%CE%BF%CE%B9%CF%81%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BA%CE%B5-%CE%B7-%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%BF/> (ημερομηνία

προσπέλασης 09.08.22).

Επιστολή του Georges Benjamin Clemenceau (Προέδρου του Ανώτατου Συμβουλίου του Συνεδρίου της Ειρήνης 1841-1929) προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο σχετικά με την κατοχή της Σμύρνης ύστερα από την έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής. (Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου-Φάκελος 024-110).

Διαθέσιμο στο: <http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=6465> (ημερομηνία προσπέλασης 17.05.22).

ΦΩΣ! ΦΩΣ! ΦΩΣ!

ΔΙΑ ΝΑ ΜΑΘΗ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑΝ

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΡΜΟΣΤΕΙΑΣ ΤΟΥ Κ. ΣΤΕΡΓΙΑΔΗ

ΟΙΣ ΚΑΤΕΡΓΗΘΗΝ Η ΝΙΚΡΑΣΤΑΓΓΕΙΟΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΙ
ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ — Αποστολικά φέρουν
 μέσα προς παραλίαν ορατά, μέσα
 λαλούσ παύση και πληθυσμό.
 [Χρησιμοποιεί "Αρσενικό" και
 "Αρσενικό" και "Αρσενικό" και "Αρσενικό"]

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ — Αποστολικά φέρουν
 μέσα προς παραλίαν ορατά, μέσα
 λαλούσ παύση και πληθυσμό.
 [Χρησιμοποιεί "Αρσενικό" και
 "Αρσενικό" και "Αρσενικό" και "Αρσενικό"]

... [Text continues with political commentary and references to the author's work]

ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΣΤΕΡΓΙΩΣ ΤΗ ΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΣΕΚΑΤΗ ΤΟΥ ΥΠΟΥΧΟΥ
 ... [Text continues with a letter or address]

Η ΨΕΥΤΗ ΠΡΟΘΕΣΙΑ ΠΡΟΣ ΣΥΜΦΩΝ ΤΗΣ ΝΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ... [Text continues with an article]

Η ΜΟΙΡΑΙΑ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΙΑ
ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ ΠΡΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ
 ... [Text continues with a letter or address]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

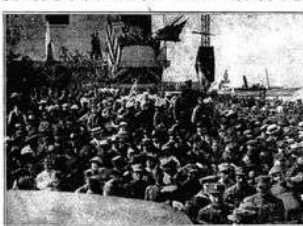
ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

ΑΠΕΡΩΣΙΜΟΙ ΑΠΡΟΪΑ
ΘΕΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΙΣΣΑ
ΤΟΝ ΕΥΜΕΛΕΙΟΝ ΤΗ ΚΑ
ΤΑΥΤΟΦΩΝ
 ... [Text continues with an article]

Ο Κωνσταντίνος Στεργιάδης στέκεται επί της σφαιροφόρου κατά την επιβίβαση επί του πλοίου.

... [Text continues with a detailed account of the author's military service and experiences]

Ο Κωνσταντίνος Στεργιάδης παρατηρεί από το πλοίο την επιβίβαση των στρατιωτών κατά την αποστολή τους.

... [Text continues with a detailed account of the author's military service and experiences]

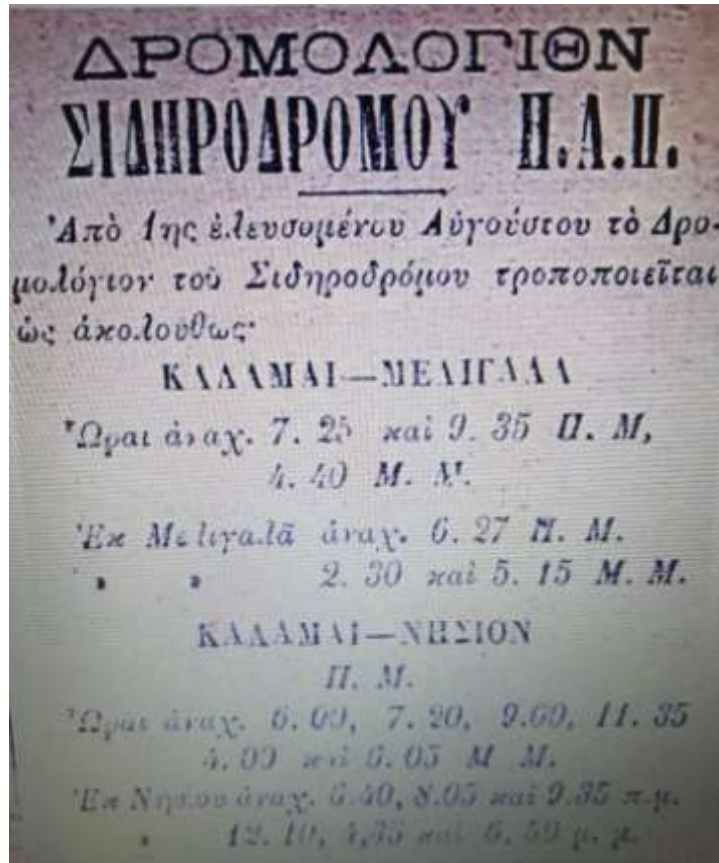

Ο Κωνσταντίνος Στεργιάδης παρατηρεί από το πλοίο την επιβίβαση των στρατιωτών κατά την αποστολή τους.

... [Text continues with a detailed account of the author's military service and experiences]

Στην τελευταία του συνέντευξη στην εφημερίδα «Πατρίς», ο Αριστείδης Στεργιάδης είχε επιδείξει τις κακές του προθέσεις προς τους Έλληνες της Σμύρνης, οι οποίες άγγιζαν τα όρια της προδοσίας, πάντοτε υπό τις κατευθυντήριες γραμμές των Γάλλων.

Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/themata/istorika/83650_kai-sto-bathos-anerithymitoy-prosfiges (ημερομηνία προσπέλασης 19.05.22).

Δρομολόγια του Σιδηροδρόμου Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου (ΣΠΑΠ), Εφημερίδα «Ευνομία», 29-7-1899.

Πηγή: Α. Μηλίτση-Νίκα, Χ. Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, Καλαμάτα. Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης μέσα από τα τεκμήρια δημόσιων και ιδιωτικών αρχείων. 1830-1940, Καλαμάτα 2010, σ. 125.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία πραγματοποιείται μια παρουσίαση της ζωής και του έργου του Μ. Α. Ροδά (1884 – 1948), ο οποίος υπήρξε πολυσχιδής προσωπικότητα του 20ου αιώνα. Η συμβολή του στο χώρο του θεάτρου ως ηθοποιός και κριτικός ήταν καταλυτική. Εξίσου σημαντική ήταν και η δημοσιογραφική του δράση μέσω της οποίας διορίστηκε Διευθυντής Γραφείου Τύπου της Ύπατης Αρμοστείας και Λογοκρισίας Σμύρνης, βιώνοντας το ιστορικό της κατάληψης αλλά και της καταστροφής της. Ο Μ. Α. Ροδάς, ως γνήσιος ευπατρίδης, δεν παρέκκλινε από τις πεποιθήσεις και τα ιδανικά του έχοντας ως μέλημα την αλήθεια και την αντικειμενικότητα, γεγονός που τον κατέστησε εξέχουσα προσωπικότητα.